

295

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENÖTÖDIK ÉVFOLYAM

ELSŐ FÜZET

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1935

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	127
<i>Atszeghy Zsolt</i> : A XVII. század lírai költészete. (I. közlemény.).....	1
<i>Turóczi-Trostler József</i> : Keresztény Herkules	20

ADATTÁR.

Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek. (I. közlemény.) Közli: <i>Csüry Bálint</i>	34
Adatok testőríróink pályafutásiból. <i>Gálos Rezső</i>	58
Kisfaludy Sándor főhadnagy elöléptetése. <i>Gálos Rezső</i>	65
Kazinczy jegyzetei néhány könyv szerzőjét illetőleg. <i>Gulyás József</i> Szathmári Paksí Sámuel kéziratai a sárospataki könyvtárban. <i>Gulyás József</i>	67
Katona József Szegeden. <i>Waldyfel József</i>	69
Insurrectiós dalok. Közli: <i>Gálos Magda</i>	71
Lisznyai Kálmán ismeretlen emléksorai. Közli: <i>Kozocsa Sándor</i>	78
Adalékok a kuruc költészethez Kabóthy István jegyzőkönyvéből. Közli: <i>Varga Imre</i>	74
Egy ismeretlen Balassa-variáns. <i>Bory István</i>	82
Lisznyai Kálmán levele Sárossy Gyulához. Közli: <i>Csatkai Endre</i>	85
Kiss József levele Gáspár Imréhez. (?) Közli: <i>Csatkai Endre</i>	85
Bessenyei «Beszéd az Országnak tárgyárúl» c. művének első nyomtatott szövege. <i>Zsoldos Jenő</i>	86

KÖNYVISMERTETÉS.

Berzeviczy-Emlékkönyv. <i>Gálos Rezső</i>	88
Irodalomtörténeti Dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. <i>Papp Ferenc</i>	89
Timár Kálmán: A breviáriumi Margit-legendák. <i>Horváth Cyrill</i>	92
Doxtori értekezések 1932—33-ban. (Második, bef. közlemény.) <i>Kerekes Emil</i>	93
Horvát István Magyar Irodalomtörténete. <i>Zsigmond Ferenc</i>	95
Ortutay Gyula: Tömörkény István. <i>Kenyeres Imre</i>	96
Goiten György: Móra Ferenc az író. <i>Solt Andor</i>	97
Károly Pál: A Kerepesi-úti temető költészete. <i>Haraszthy Gyula</i>	97

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1934-ik év irodalomtörténeti munkássága (I. közlemény). Általános rész.	98
A szerkesztőhöz beküldött könyvek	112

A szerkesztésért és kiadásért felelős:

CSÁSZÁR ELEMÉR (BUDAPEST, I. PAULER-U. 4.).

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENÖTÖDIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1935

PALLAS IROD. ES NYOMDAI R-T. Budapest, V., Honvéd-u. 10.
(Felelős: Tiringér Károly igazgató.) — Távbeszélő: 20-5-67, 20-5-68, 20-5-69.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Alszeghy Zsolt</i> : A XVII. század lírai költészete.	1, 128, 241
<i>Fejér Adorján</i> : Horatius a magyar irodalomban.	257, 354
<i>Hankóss János</i> : Jókai forráshasználata. A Névtelen vár és a Hírhedett kalandor.	146, 368
<i>Turóczi-Trostler József</i> : Keresztény Herkules.	20
<i>Viszota Gyula</i> : A kortársak Széchenyi Hiteléről.	113, 225, 332
<i>Waldapfel József</i> : Katona József mint történetíró.	273

ADATTÁR.

Az Akadémia könyvtárának egy XVIII. századvégi verseskönyvéről.	
<i>Szabó T. Attila</i>	388
Ámor és a méhek. <i>Gálos Rezső</i>	179
Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek. <i>Csúry Bálint</i>	34, 180
Adalék Balassa-Rimay és Beniczky Péter könyvészetéhez. <i>Jenei Ferenc</i>	309
Egy ismeretlen Balassa-variáns. <i>Bory István</i>	82
Adatok Barcsay Ábrahám életrajzához. <i>Gálos Rezső</i>	296
Bessenyei «Beszéd az Országnak tárgyarúl» c. művének első nyomtatott szövege. <i>Zsoldos Jenő</i>	86
A Lear király alaphelyzete Fáy András Béltékylházában. <i>Bánrévy György</i>	189
Gróf Fekete János költői levele gróf Teleki Lászlóhoz. <i>Kristóf György</i>	305
Gúnyvers a préda vármegyei urakról és kisasszonyokról. Közlő: <i>Gulyás József</i>	425
Horatius hatásának legkorábbi nyoma. <i>U. az.</i>	191
Insurrekciós dalok. <i>Gálos Magda</i>	71
Katona József Szegeden. <i>Waldapfel József</i>	69
A kolozsvári Katona-kéziratok. <i>U. az.</i>	306
A Ziska második részéhez. <i>U. az.</i>	307
Kazinczy jegyzetei néhány könyv szerzőjét illetőleg. <i>Gulyás József</i> ...	67

	Lap
A Keresztény Herkules népszerűségéhez. <i>U. az.</i>	304
Kisfaludy Sándor főhadnagyi előléptetése. <i>Gálos Rezső</i>	65
Kíss József levele Gáspár Imréhez. (?) <i>Csatkai Endre</i>	85
Adalékok a kuruc költészethez Kabóthy István jegyzőkönyvéből. <i>Varga Imre</i>	74
Lisznyai Kálmán ismeretlen emléksorai. <i>Kozocsa Sándor</i>	73
Lisznyai Kálmán levele Sárossy Gyulához. <i>Csatkai Endre</i>	85
Petőfi melegszívű barátja. <i>Zsoldos Benő</i>	300
Petőfi egy melegszívű barátja. <i>Gulyás József</i>	426
Irodalomtörténeti adatok Rákóczi emlékének történetéhez. <i>Waldapfel József</i>	167
Sárosy Gyula levele Szakál Lajoshoz. Közli: <i>Pap Károly</i>	402
Szabolcska Mihály levelesládájából. Közli: <i>Császár Elemér</i> ..192, 278,	405
Szathmári Paksi Sámuel a sárospataki könyvtárban. <i>Gulyás József</i> ...	67
Adatok testőríróink pályafutásából. <i>Gálos Rezső</i>	58
Adatok XVIII. századi költészetünk német forrásaihoz. <i>U. az.</i>	176

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Balogh Károly: Madách az ember és a költő. <i>Hegedűs Zoltán</i>	204
Berzeviczy-Emlékkönyv. <i>Gálos Rezső</i>	88
Biró János: Tolnai Lajos. <i>Kenyeres Imre</i>	208
Czeiner Géza: Szigligeti társadalmi vígjátékai. <i>Kerekes Emil</i>	94
Doktori értekezések 1932-33-ban. <i>U. az.</i>	93
Erdélyi csillagok. Szerk. Kovács László. <i>Rajka László</i>	430
Földessy Gyula: Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből. <i>Haraszthy Gyula</i>	206
Goitein György: Móra Ferenc az író. <i>Solt Andor</i>	97
György Lajos: A magyar anekdóta története és egyetemes kapcsolatai. <i>Kerekes Emil</i>	202
Horvát István Magyar irodalomtörténete. <i>Zsigmond Ferenc</i>	95
Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. <i>Husztai József</i>	427
Irodalomtörténeti Dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. <i>Papp Ferenc</i>	89
Juharos Ferenc: A magyarországi jezsuita iskoladramák története. <i>Kerekes Emil</i>	95
Kardeván Károly: Az ember tragédiájának magyarázata. <i>Szabó Dávid</i> . 207	
Kározy Pál: A Kerepesi-úti temető költészete. <i>Haraszthy Gyula</i>	97
Kratochvíl Baróti Dezső: Dugonics András és a barokk regény. <i>Kenyeres Imre</i>	208

	Lap
Lakatos László: Tóth Lőrinc (1814—1903.). <i>Kerekes Emil</i>	94
Lévay József: Visszatekintés. <i>Császár Elemér</i>	318
Dr. Nagy Sándor: Arany Toldija. <i>Szabó Dávid</i>	316
Nobl Ilma: Shakespeare hatása Szigligeti tragédiáira. <i>Kerekes Emil</i> ..	94
Oravecz Eleonóra: Az ötvenes évek kritikájának története folyóiratokban és a napilapokban. <i>U. az</i>	94
Ortutay Gyula: Tömörkény István. <i>Kenyeres Imre</i>	96
Prahács Margit: A zeneesztétika alapproblémái. <i>U. az</i>	315
Szabó T. Attila: Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI—XIX. században. <i>Szabolcsi Bence</i>	313
Székely népballadák. Összeválogatta és magyarázta Ortutay Gyula. <i>Gálos Rezső</i>	432
Szimon Béla: Kisfaludy Sándor írói köre. <i>Kerekes Emil</i>	93
Timár Kálmán: A breviáriumi Margit legendák. <i>Horváth Cyrill</i>	92
Tóth Emőke: Voltaire Henriade-ja és a magyar irodalom. <i>Kerekes Emil</i>	95
Világirodalmi Lexikon. <i>Elek Oszkár</i>	199
Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. <i>Gálos Rezső</i>	311

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

1934. év irodalomtörténeti munkássága. <i>Kozocsa Sándor</i>	98
Általános rész	98
Egyes írók. A—Gy.	209
H—M	319
N—Zs.	435
A szerkesztőhöz beküldött könyvek	452

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
<i>A szegény megromlott... magyar nép</i>	75, 78	<i>Balassa M. árultatásának hatása</i>	246
Ábrányi Emil és V. Hugo.....	201	ballada, a, műfaja.....	432—434
<i>Acta Sanctorum Boll.</i>	92	Bánrévy György.....	90
Ács Mihály, <i>Zöngedező mennyei kar</i> 8; — német eredetű énekei	12	Barakonyi Ferenc versei.....	252
Ady Endre 202; — erdélyisége 430; — eredetisége 431; — és Szabolcska.....	193	Barbaro, Francesco.....	428, 429
Aggházy Gyula.....	282	barokk, a, szellemvilága, 27, 28; — magyar barokk.....	245, 311
Alexander Bernát.....	207, 416	Baróti Szabó Dávid 258—260, 266; — levelei Arankához 54—58; — magyarsága.....	52—54
allegorikus versek.....	245	Bartha Dénes.....	314
Amade László olaszországi élete 90, 91	90, 91	Bartók Lajos költészete.....	410
Ambrus Zoltán.....	294, 416	Bartsay Ádám életrajzi adatai 58—62; — házassága 298—299; — katonai pályája 296—298; — és Radvánszky Jánosné 297, 298	298
anekdota 202—203; — a magyar, története.....	202—204	Batsányi János és Horatius 354, 355; — <i>Osszianja</i>	188
Anzengruber hatása.....	200	Baththyány-kódex.....	7
Ányos Pál, <i>Egy hlv sziv</i> ... 71, 307	71, 307	Belohorszky Ferenc.....	86, 90
Apor Péter.....	430	Benedek Elek.....	432
Aranka György költészete 134; — hozzá írt levelek 34—58, 180—189	134; — hozzá írt levelek 34—58, 180—189	Beniczky Péter 4, 140; — <i>Magyar rithmusok</i> 133; — ismeretlen kiadása.....	310
Arany János 304, 410, 418; — balladái 433; — génie-je 423; — társadalomszemlélete 90; — verselése 317; — <i>Elv. alkotmány</i> 337; — <i>Jóka ördögének változata</i> 21; — <i>Toldi</i> 316, 317; — <i>Walesi bárdok</i> — fordítás! 201	304, 410, 418; — balladái 433; — génie-je 423; — társadalomszemlélete 90; — verselése 317; — <i>Elv. alkotmány</i> 337; — <i>Jóka ördögének változata</i> 21; — <i>Toldi</i> 316, 317; — <i>Walesi bárdok</i> — fordítás! 201	Beöthy Zsolt 292, 294, 361, 412, 418; — és Molnár Ferenc 194; — levele Szabolcskához.....	193
Ariosto.....	429	Berczik Árpád (dr.).....	90
<i>Az eltévelyedett Hlv</i>	307	Beregszászi Pál levelei Arankához 38—47; — verse Arankához 43; — grammatikája 38, 43, 46; — <i>Lexikon</i> 43; — <i>Über die Ähnlichkeiten</i>	38, 39
Babits Mihály 312; — és H. Pedersen.....	200	Berzeviczy Albert.....	85
Bajza 90, 115, 125, 235, 404; — a <i>Hitelről</i>	234, 230	<i>Berzeviczy-émlékkönyv</i>	88
Baksay Sándor.....	282, 415	Berzeviczy Gergely.....	119
Balanyi György.....	273, 276	Berzsenyi Dániel 258, 263, 366, 410, 416; — eredetisége 268; — a <i>Hitelről</i> 340; — és Horatius.....	357—362, 365
Balassa Bálint költészete 5, 6, 17, 18; — hatása 248—252, 393; — verseinek eltulajdonítása 248; — <i>Istenes énekeinek ismeretlen kiadása</i> ... 309, 310	5, 6, 17, 18; — hatása 248—252, 393; — verseinek eltulajdonítása 248; — <i>Istenes énekeinek ismeretlen kiadása</i> ... 309, 310	Bessenyei György 258, 271; — <i>Az országnak tárgyáról</i> 86; — <i>Római történetek</i> forrása 90	90
Balassa Bálint gr. költészete... 251	251		

	Lap		Lap
Bessenyei Sándor életrajzi adatai	62	Dessewffy József levelei Arankához 180—185; — a <i>Hitelről</i> 343, 344; — <i>Taglatat</i>	344
Bethlen Gábor, a költészetben	142, 143, 171	Dézsai Lajos	146
Bethlen Miklós gr.....	4	„Dóczy Zsuzsanna“ éneke.....	16
Beulé.....	363	Domanovszky Sándor, <i>Magyar királykrónika folytatása</i>	88
wiedermeier	311—313	Dosztojevszkij	423
Binder Jenő	203	Döbrentei Gábor 145, 298; — levelei Arankához 186—188; — szerepe a <i>Hitelben</i> 125; — véleménye a <i>Hitelről</i>	126
Bíró László életrajzi adatai	63	Drescher Ferenc cenzor szerepe a <i>Hittel</i> kapcsolatban. 115—123	
Boeckai István a költészetben..	142	Dugonics András 258; — és a barokk	208
Bod Péter.....	277	Dukai Takách Judit.....	260
Bogáti Fazekas Miklós.....	7, 14	Dumas (père) hatása.....	374
Bognár Teofil.....	203	Eber, P.....	12
boldog ember inge, a, motivum. 202		Édes Gergely és Horatius 270—272; — verse a <i>Hitelről</i>	351
<i>Boldogtalan vagyok</i> variánsa ..	82	egyházi énekek gyűjteményei 6—19, 128—135	
Bólyaiak, a	430	Elek Oszkár.....	190
Bonfini	274	Ember Gyula.....	90
Bónis Ferenc éneke.....	144	Emődý Dániel 300—304, 426; — és Jókai 303; — <i>Petőfi búcsúja</i> 301	
Bory István	90	Endrődi Sándor hatása 199; — költészete 411; — levelei Szabolcskához	193—195
Bouillon, Godefred, mint költői tárgy	28	<i>Ének a gazdagról</i>	16
Böloni Farkas Sándor ódája II. Rákóczi Ferencről.....	174, 175	Eperjesi kör	89, 402
börtönénekek	244, 245	Erdélyi János 317, 388, 389; — Berzsenyiről 268; — a kritikus 91	
Bracciolini, Poggio	428	Erdélyi Pál.....	313, 314
Bugát Pál.....	115	Erdélyi Magyar Társaság 35—41, 45—48, 54, 56, 181, 189	
Buchanan-fordítások.....	17	Faludi Ferenc hatása 177; — <i>Forgandó szerencse</i>	71
Budai Péter éneke.....	16	Farkas Antal életrajzi adatai ..	64
Bülau, F. <i>Geheime Geschichten</i> 146—166, 368—379		Fáy András 124; — <i>Béltekyháza</i> és Lafontaine 90; — és a <i>Lear</i> 189—191	
Byron	423	Fekete János gr. költői levele Teleki Lászlóhoz.....	305, 306
Calcagnini, C.	429	Ferenczi Sándor	298
<i>Cantus Catholici</i> , 1674	135	Ferenczi Zoltán.....	312
Cesarotti hatása	200	Feszty Árpád	282, 283
Claudius, M. <i>Phidyle</i> magyarul. 178		fordítás és átdolgozás (utánzás) 266	
<i>Confessio Rákócziána</i>	246	Földi János Verseglyről.....	265
Cornides kéziratának fordítása. 35		Gálos Rezső	90, 91, 388
Czakó Zsigmond halálának körülményei.....	301	Garay János	410
Czemekí Mátyás éneke	15	Gárdonyi Géza levelei Szabolcskához 195—198; — és Molnár Ferenc.....	194
Czirjék Mihály életrajzi adatai .	65	Gáspár Imre (?)	85
Czóbel Minka	282—286, 289		
Czuczor Gergely 352; — verse Széchenyiről	351		
Császár Elemér 71, 72, 89, 90, 94, 189, 203; — <i>Iróés köszönsége</i> 89			
<i>Császár-émlékkönyv</i>	89		
Császár Ferenc	300		
Csengery Antal.....	301		
Csikó Gergely	423		
Csokonai Vitéz Mihály 206, 404; — és a rokokó.....	311		
Daróczi Imre intő verse.....	15		
Dávid Ferenc.....	430		
Deák Ferenc a <i>Hitelről</i>	353		
Derkay György zsolttárai.....	135		

	Lap		Lap
Gerő György, <i>Keresztény Herkules</i>	19—33	Horvát István <i>Magyarirodalom-története</i>	95
Geszti István éneke	15	Horváth Döme	306
Gévay Antal a <i>Hitelről</i> 119, 120, 123	123	Horváth János 396; — <i>A Hármas-könyv jelentősége</i>	89
Goethe	207	Hölyt hatása	308
Gózonny Dániel, <i>Észrevétel a Hitelre</i>	348	Hubay Jenő	282
Gozsdu Elek	282	Hugo, V. 423; — hatása	201
Gömöry-kód., a, Margit-lectiói ..	92	humanizmus, magyar	426—430
Gönczi-énekeskönyv	7	Hunfalvi János	402
Görög Demeter	349	Huszár Gál	14
Gragger Róbert	452—434	<i>Ily szakálos csillag</i>	81
Greguss Mihály a <i>Hitelről</i>	351	Illyés András 93; — énekei 135; — <i>Pretiosa Margarita</i>	92
Gulyás Pál	388	Illyés István zsoltárkönyve ...	135
Guzmics Izidor a <i>Hitelről</i>	239	imádságos könyvek magyarul ..	3
<i>Gyöngyösi tordalék</i>	19	Inczédi László	292
Győr irod. élete a XVIII. sz.-ban	90	író és közönség viszonya	89
Gyulai Pál 94, 294, 306, 316, 412, 430, 437; — a kritikus 90, 91, 94; — és Horatius 364, 366; — és Szendrey Mari 89; — <i>Régi udvarház</i> első kidolgozása	304, 305	irodalom és biedermeier ...	311—313
Hager vitairata Beregszászi ellen	46	irodalom-elmélet	89
Hajnal Mátyás, <i>Ajtatosság</i>	128	iskola dráma, m. jezsuita, tört.-e	95
Haraszthy Gyula	90	Isted (?) István éneke	16
Harsányi István	388	Jánosi Gusztáv	415
Harsányi Sámuel életrajzi adatai	65	Janus Pannonius	50
Hatvány Lajos	207	Jászay Pál	342
Hegedüs István	295	Jenei Ferenc	90
Hegedüs Zoltán	90	Johannes Secundus hatása	250
Heine, H.	423	Jókai Mór 281, 283, 284, 303, 426; — és Dumas 374; — <i>Jegyzőkönyve</i> 378—387; — <i>Hírhedett kalandor</i> forrása 368—378, 386—387; — <i>Névtelen vár</i> forrása 147—166, 378—386	386
Heinrich Gusztáv levelei Szabolcskához	278	Jósika Miklós	430
Helmeczy Mihály	115	<i>Jön a franc nagy lépésekkel</i> ...	71
helyesírás, a magyar, vitás kérdései	41—42, 55—57	<i>Jön Napoleon hadával</i>	72
Henszlmann Imre	90	Justh Zsigmond 292; — élete 280—290; — levelei Szabolcskához 279—290; — parasztszínháza 288; — revue-terve 287; — terve a Vasárnapi Ujsággal 282; <i>Gányó Julcsa</i> 289, 299; — <i>Livre de la Poustá</i> 282	282
Herakles-tárgyak	31	K abóthy István jegyzőkönyve 74—82	82
Herczeg Ferenc	294, 318	Kájoni János énekyűteménye. 135	135
Himfy-versszak	199	Károly Gáspár	2, 7
<i>Hitel</i> és a cenzura 118—123; — fogadása az irodalomban 113—118; — keletkezése és megjelenése 113—115, 120; — kelandósága 342; — kik nézték át kéziratban? 123—127; — a kortársak ítélete 235—240, 337—353; — és az ujságok 233—235; — versek róla	349—351	katolikus énekköltészet 18, 19, 128—135	128—135
Hodossy Béla	388	Katona József Bonfiniről 274; — és Bod Péter 272; — és Hölyt 308; — ismeretlen verse 307 (szöveg); — kolozsvári kéziratai 306, 307; — Szegeden 69; — mint történetíró 272—277; — <i>Ziska</i> és Kleist	307, 308
Horatius a magyar költészetben 263—272, 354—367; — a magyar szellemvilágban 257—263; — hatásának legkorábbi nyoma	191		

	Lap		Lap
Katona Lajos	208, 433	Lafontaine, A., hatása	90
Kazinczy Ferenc jegyzetei 67, 68, 87, 93, 258, 260; — és Cesa- rottii 200; — és Horatius 264, 268; — és II. Rákóczi Ferenc 169, 171, 173, 175; — a <i>Hitel-</i> <i>ről</i> 340; — az utánzásról ...	265	Landovics István	4
Keglevich Miklós virágéneke ...	251	Lázár-téma	16
Kéky Lajos: <i>Eperjesi kör</i> ...	89	Leibniz	20
Kemény Zsigmond 304, 316, 430; — irodalmi szemlélete	90	Lévay József 278, 415, — ön- életrajza	318
Kenyeres Imre	90	Lipcey Adám	292
Kerekes Zsigmond életrajzi adatai	65	Listius László versei	252
Kerényi Frigyes	402	Lisznyai Kálmán 402; — ismeret- retlen emléksorai 73; — levele Sárossyhoz	85
<i>Keresztény Herkules</i> ... 19—33, kéziratos énekeskönyv, ismeret- len, a XVIII. század végéről 388—402	304	<i>Machiavelli, Belfagor</i>	21
kéziratot énekeskönyveink jegy- zéke és ismertetése ... 313—315	388—402	Madách Gáspár 139, 144; — mint Rimay tanítványa	251
kiejtések a nyelvjárásokban ... 55—57	313—315	Madách Imre 89; — az ember és a költő 204—206; — lelki fejlő- dése 90; — <i>Ember tragédiája</i> 89, 205—208	251
királykrónikánk	88	Magyar Bálint (dr.)	90
Kis János 260; — a <i>Hitelről</i> 240; — és Horatius	268	magyar irodalom hatása a kül- földre	199, 200
Kisfaludy Károly ... 124, 145, 410	268	magyar ösnyomlatvány ...	429, 430
Kisfaludy Sándor 410; — főhad- nagyi előléptetése 65; — írói köre	93	Malonyay Dezső	289
Kiss József 412, 413; — levele Gáspár Imréhez (?) 85; — levele Szabolcskához	291	Margit legendák a Breviáriumban	92
Kleist, H., <i>Robert Guiscard</i> ha- tása	308	Mária-dalok	130
Koháry István álom-kompozíció- ja 140; — költészete 133, 134; — a maga költészetéről ...	4, 5	Marot, C. hatása	13
Kopcsányi Márton költészete ...	134	<i>Mars műhelyén</i>	72
Kossuth Lajos 407; — a <i>Hitel-</i> <i>ről</i>	351, 352	<i>Mars, siess vissza</i>	71
Kozma Andor bírálata Szabolcs- káról 293; — levelei Szabolcs- kához	291—296	Maszyik Endre levelei Szabolcs- kához	405—408
Kozocsa Sándor	90	Mátray Gábor a <i>Hitelről</i> ..	237, 238
Kölcsey Ferenc 166, 260; — és Horatius 355; — <i>Rákóczi hajh</i> 175; — keletkezése	174	Medgyessy Piroska levele Sza- bolcskához	408
költő-típusok a XVII. sz.-ban ...	4, 5	Mednyánszky Alajos	115
Körmendi Lukács éneke	16	Méhes Sámuel	117
Körösi Csoma Sándor	430	Mészáros Ignác, <i>Tsallóközi ódák</i> 176	176
Körösi Radó István 140; — énekei	16	Mikes Kelemen 430; — <i>Török- országi Levelek</i> és a cenzúra.	168
Kristóf György	298	Mikó Imre	430
kritikai írások 90; — az 50-es években	94	Mikszáth Kálmán 291, 423; — levele Szabolcskához ...	408, 409
Kulcsár Pál «népköltő» 282—284, 288, 289	282—284, 288, 289	Misztófalusi Kis Miklós	430
Kultsár István	169	Molière, <i>Képzelt beteg</i> népszín- padon	288
kuruc versek, ismeretlen ...	74—82	Molnár Borbála levele Arankához 188, 189	188, 189
		Molnár Ferenc	194
		Móra Ferenc, az író	97
		Nagy Ferenc Horatiusról	264
		Nagy Miklós szerkesztő	287
		Naláczy József életrajzi adatai.	63
		Náray György, <i>Lyra coelestis</i> 129, 135 nemesi fölkelés, a, ismeretdallai	71
		német költészet hatása ...	176—178
		népszínmű és népiesség	90

	[Lap		Lap
Nyéki Vörös Mátyás	131, 132	Rajka László	368, 369
nyelvhelyesség kérdése	53	Rájnisi József	259, 260, 266
Oemler, G. Ae.	12	Rákóczi Ferenc, II. az irodalom- ban 167—176; — levelei és a cenzúra	169—174
Orbán Balázs	430	Rákóczi György, I. és II. a köl- tészetben	143, 144
Orczy Lőrinc 260, 262; — és Horatius	268	<i>Rákóczi-nóta</i>	71
Ovidius hatása	250	Rákosi Jenő 295; — levele Sza- bolcskához	409, 410
<i>Öreg graduál</i>	7	Rákosi Viktor	294, 424
Palágyi Lajos 423; — költői ér- téke	422	Ravasz László	207
Pálóczy Horváth Ádám 83, 388; — és Horatius	268	Révai Miklós 259, 266; — levele Arankához	185 316
Pápay Sámuel	169, 170, 173	Riedl Frigyes	316
Papp Ferenc, <i>A hazatért író</i>	89	Rimay János 135, 199, 140; — Balassáról 5; — mint Balassa tanítványa 250, 251; — és Horatius 268; — hatása 131, 251, 252; — «képmagyarázat»-a 141; — költészetének idegen elemei 250; — a szerelmes versekről 246; — vallásos éne- kei 17; — <i>Bedő Panna</i> 187, 198; — <i>Istenes énekei</i>	309, 310 311
Pathai István éneke	16	Romhányi Gyula	90
Pauler Ákos	207	Rumy Károly György és a Rákó- czi levelek	168—171
Pauler Tivadar	95	Salamon Ferenc	94, 316
Pázmány Péter 3, 20, 430; — anekdotái 203; — imádságos könyve	128	Sárosy Gyula 85; — levele Sza- kál Lajoshoz	402—405
Péchi Lukács 19; — imádság- fordítása	3	Sautel, <i>Écamen apum</i> magyarul 179	90
Péchi Simon zsolnárfordítása	15	Schiller hatása	429
Péczeli Király Imre versei	18	Schliek, G.	293
Péczely József (ij.) verse a <i>Hitel-</i> <i>ről</i>	350	Sebestyén Gyula 437; — bírál- lata Szabolcskáról	57
Pederson, H. hatása	200	Seneca levelei magyarul	94, 189—191
Pekár Gyula	282, 294	Shakespeare hatása	207
Perecsényi Nagy László levele Arankához	185, 186	Sik Sándor	140
Perrault	21	Silius Italicus hatása	244, 245
Petelei István	282, 430	sírató versek	350
Péteri Takács József levele Aran- kához	52	Somogyi Ferenc verse a <i>Hitelről</i> 350	342
Petki János jeremiádjá 16; — <i>Virtus et Voluptas</i>	140	Stancsics Mihály	177
Petőfi 167, 174, 207, 300, 312, 410, 419, 424; — és a bieder- meier 312; — génie-je 423; — külseje 303; — <i>Apostola és</i> <i>Anzengruber</i> 200; — <i>Kutya-</i> <i>kaparó</i> 300, 301; — <i>Nemzeti</i> <i>dal</i> 409, 426; — <i>Pusztai talál-</i> <i>kozás</i> 426; — <i>Tisza</i>	312	Stramberg, <i>Rheinischer Antiqu-</i> <i>rius</i>	368, 369, 376
Petrőczy Kata Sz. költészete 253—254	254	Sue, E., <i>Hét főbűn</i>	378
Piringer Mihály verse a <i>Hitelről</i> 350	350	Sujánszky Antal	300
Pray György	92	Szabolcska Mihály 192; — és Ady 193, 194; — hozzá írt le- velek 192—198, 279—296, 405 —424; — költészete 410; — lel- készi működése 425; — Or- módy-jutalma 295; — <i>Demeter</i> <i>Rózsika</i> 415, 418; — <i>Erdély</i>	
<i>Préda vármegyei urak</i> (szöveg) protestáns énekköltészet	6—19		
Pulszky Ferenc 402, 404; — a <i>Hitelről</i>	347, 348		
Pyber Benedek Seneca-ford.-a	57		
Ráday-könyvtár története	90		
Radó Antal	266		

415; — <i>Esztétika</i> 196; —	
<i>Grand Café</i> 196, 291, 418; —	
<i>Hajnal</i> 424; — <i>Salzburgi csap-</i>	
<i>szék</i> 196, 291; — <i>Szabad órák</i>	
418; — <i>Szajna partján</i>	286
Szakál Lajos	402, 403
Szász Károly (püspök). 278, 413, 415	
Szász Károly (dr.) költeményei.	91
Szathmári Paksi Sámuel kézira-	
tai	67
Széchenyi István 113—127, 225	
240, 337—354; — a <i>Hitelről</i>	
114—118; — <i>Világ</i>	345
Széchenyi Istvánné 113, 115, 225	
—227, 232, 233; — és a <i>Hé-</i>	
<i>tel</i>	225—233
székely népballadák	432—434
Szemere Miklós	402
Szenczi Molnár Albert 3, 6, 255,	
256; — zoltárai 13; — hatá-	
suk	13—14
Szendrey Julia	303
szerelmes versek ellen	246
Szigligeti dramaturgiája 90; —	
Shakespeare hatása tragédiáira	
94; — társadalmi vígjátékai.	94
Szilády Áron	415
Szilvásújfalvi Imre	7, 12
Szirmai Antal	183
<i>Szittyá vitézek</i>	72
<i>Szíveket újító bokréta</i>	388
Sztárai Mihály	14
Szuchy György éneke	16
tanító költészet	137—141
Taurinus, <i>Staurromachia</i>	428
Taymel Antal, <i>Rákóczihoz</i>	176
Telegdi nyolc éneke	19
Teleki Domokos 54; — levelei	
Arankához	34—38
Teleki József a <i>Hitelről</i>	340
Teleki László (id.)	305
Teleki László (ifj.) ismeretlen	
drama-törvédeke	90
Teleki Sámuel levelei Arankához	
47—50; — könyvtára	47—50
Teleki Sándorné (Szikra)	193
<i>Teleki-énekeskönyv</i>	252
Temesvári Pelbárt anekdotái 203, 204	
temető, Kerepesi, költészete	97
Temme, I. D. A., <i>Magasról jövő</i>	
<i>bűnök</i>	146, 147, 163
Thaisz András a <i>Hitelről</i>	339
Thaly Kálmán 74, 75, 82, 83, 392, 393	
Thorday János zoltárfordítása	14
Thoroczkay Máté	7
<i>Thököly haditanácsa</i>	242
Tinódi Sebestyén	141

XVII. század erkölcsi állapota 1—	
3, 135—139; — irodalma 3—	
6, 20; — lírája 6—19, 141—	
145, 241—246; — szépprózája	
20, 21; — szerelmes versei	
246—255; — vallásos fölfö-	
gása 2, 3, 246; — vallásos	
költészete	6—19, 128—135
Toldy Ferenc 96, 316, 317, 404;	
— a <i>Hitelről</i>	353
Tolnai Lajos munkássága 208;	
— társadalomszemlélete	423
Tolnai Vilmos: <i>Madách-kérdés</i> .	89
Tompai Mihály	304
Tóth Béla	203, 418
Tóth Lőrinc	94
Tömörkény István	95
<i>Trombitáknak szörnyű rivadá-</i>	
<i>sát</i>	71, 307
<i>Tudj-e Magyarország</i>	75, 76
<i>Tűz víz között</i>	75
Vachott Sándor	402—404
Váczy János	278
Vadnay Andor levele Szabolcs-	
kához	410, 411
Vadnay Károly 279, 283, 288,	
423; — levelei Szabolcskához	
.	411—420
Vahot Imre	403, 404
Vajda János 423; — költői ér-	
teke	422
Van Tighem	311
Vargha Gyula és Molnár Ferenc	
194	
Vas Gereben társadalmi képe	423
Vásárhelyi István „strena“-ja	245
Vasárnapi Ujság	382
Vercellensis, Joannes	92
Verne, J. hatása	161
Verseghy Ferenc 271; — eredeti-	
sége 265; — fiatalkori versei	
176—180; — és Horatius 268—	
269, 355; — <i>Amor és a méhek</i>	
179	
Vikár Béla	432
<i>Világirodalmi lexikon</i>	199—202
világnézet a költészetben	206
Virág Benedek 57, 87, 258; —	
és Horatius 260—263, 267, 268,	
.	355, 357
Vitéz János	428
Vitkovics Mihály 86, 260, 262,	
271; — és Horatius	269, 270
Voinovich Géza 207, 316, 317; —	
<i>A költészet hivatása</i>	89
Voltaire <i>Henriade</i> -ja a magyar	
irodalomban	95
Vörösmarty 115, 167, 304, 404,	
410; — és a biedermeier 312;	

— és Horatius 356; — <i>Csongor</i> 312; — <i>Zalán</i>	312	Zádor György a <i>Hitelről</i>	239
Waha-Baillonville, G. de 26, 29—31		Zala György	282
Weber, V. hatása	90	Zempléni Árpád levelei Szabolcs- kához	421—424
Werböczy István 428; — <i>Hár-</i> <i>maskönyve</i>	88	zeneesztétika	315, 316
Wesselényi Ferenc a költészetben 144		Zichy Péter versei	251
Wesselényi Miklós, ifj. 175; — a <i>Hitelről</i>	338—339	Zilahy János allegóriája	345
Wieland hatása	90	Zöld erdő harmatát (szöveg) 392, 393	
Wolf, Ch.	20	Zrinyi Miklós 5, 141, 142; — hatása 245, 251; — idilljei 254, 255; — lírája 255; — és a barokk	311
Wolfner József levelei Szabolcs- kához	420, 421	zsoltár a XVII. sz.-ban	8, 9

A XVII. SZÁZAD LÍRAI KÖLTÉSZETE.¹

(Első közlemény.)

I.

A XVII. század magyarsága a harcok és szenvedések világában élt. Örökségül a területi és vallási megosztottság átkát kapta s velük a Privatum Commodumnak mindazt a romlottságát, amelyet a XVI. század moralistái versben és prózában hiába ostoroztak. A nemesség, amelynek sajátos alkotmánytana Werbőczy alapján e században épül ki, a haza fogalmát a maga közösségével azonosítja — de inkább az érdekeit, mint az érdemeit hangsúlyozza. Nádasdy Ferenc keserűen panaszolja: puhaság, henyeség, dobzódás dolga iffjainak; az erejebeli vagy procreator vagy kalmár, az örege, midőn eszesedik s veszi hazája romlását észre, már cselekedetre alkalmatlan lévén, tanácsa nem kedves, kit némává tesz az igazmondás, midőn szemére vettethetik, hogy ifjabb lévén, miért azt nem követte, az mit vénségében tanácsol.² Egy névtelen azon kesereg, hogy a nemesben nincsen semmi istenes tekintet; kevély, hamisságban élni igen gyönyörködik; beszédében trágárság, latorság, csúfos szemtelenség vágyon; húz, von, prédál, kóborol, teszen, amit tehet; semmire egyébre, csak pénz-gyűjteni jök.³ Bűneinek lajstromában ott van a kegyetlenkedés, a sok részegeskedés, a buja öltözet, az egymásratörés, a lelki restség.⁴ Még a szelidebb erkölcsbírók is szomorúan állapítják meg: «Pénzen jár az világ, s pénz ő talyigája».⁵

Ha a sok vádat nem is vesszük szószerint, az kétségtelen, hogy a folytonos hadakozások a nemesség erkölcsi megjavulására nem adtak alkalmatosságot. A szívek ilyenkor inkább megkeményülnek, az önzés elhatalmasodik, a kegyetlenség tombol. Az életnek ezt a súlyát elsősorban a jobbagyság érezte, de tapasztalta magán a városi polgár is, amikor fegyveres hatalom

¹ Székfoglaló értekezésül felolvasta a M. T. Akadémia 1934. okt. 1-i ülésén.
² Nádasdy Ferenc *Oratiója*. 1668. Tört. Tár. 1896. 101. s k. l.
³ *Imago veritatis*. Részelt a Tört. Tár. 1888., Apor P. verses művei közt és az Erd. Muz. 1901.
⁴ *Az országok romlásáról trott könyv* (1659) ajánló verse.
⁵ Rimay János: *Kerekded ez világ...* (Munkái, 1904. 90. l.)

szállta meg a várost, a nemesség is, ha birtoka és lakhelye a hadak vonalába került. És nemcsak idegen hadak pusztítanak: a század a testvérháborúk kora, benne a külső ellenség — kevés hadjárat kivételével — a pártokra szakadt magyarság segítője-pusztítója. Ha van, akiben fellángol az eszme: egységre hozni és ezzel erőssé tenni a magyarságot — az irigység, kicsinyesség, félreértés, féltékenység azt is tétlenségre kárkoztatja. Aki e század történetét lapozza, valóban úgy érzi: valami kemény büntetés nyomja a magyarságot, valami bűnnek keserves átka!

Isten büntetésének tudta és vallotta már az előző század is a török veszedelmet. «Mert Istennek indítása nélkül — írja Károlyi Gáspár¹ — még csak szívébe is nem jönne az török császárnak, hogy Magyarországot rontassa, ha az Isten nem indítaná az ő szívét. És az Isten nem súgná az ő filébe, hogy felfegyverkezzék, az mint az próféta mondja.» A XVI. század protestáns írói az okot, a bűnt a katolicizmusban — amint ők mondták: a bálványozásban — jelölték meg; de a védekezni kezdő katolicizmus viszont rámutatott a protestantizmus és török veszedelem kezdetének összeesésére. «Ha az magyar nemzetséget Isten ezelőtt szerette, oltalmazta és felmagasztalta: ha dücsőségbe, bőségbe, békeségbe tartotta mind addig, míg az mi hitünkön és vallásunkon volt: ha akkor kezdett romlani és pusztulni, mikor az ti új tudományok támada» — nem világos-e a kapcsolat, kérde Pázmány kemény szóval.² És a felelősségrevonás nemcsak a török pusztítást hangoztatja, hanem az erkölcsi eldurvulást is.

Ez a beállítás teszi a századforduló legfontosabb problémájává a kérdést: melyik az ősi vallás, vagy — ahogy a mindennapos hitviták fogalmazták: megvolt-e a kalvinizmus Calvin előtt?³ Nemcsak teológiai kérdés ez, hanem politikai is. És épen ezért olyan szenvedélyes a vita fölötte, mert a magyarság szenvedéseinek okozóját látja egymásban a két ellentétes fél. De épen ezért általános is a vita: minden gyülekezés, ünnepi és hétköznapi egyaránt, és minden társadalmi réteg felveti: a kereskedő boltjában, az iparos műhelyében az utcák és terek nyilvánosságában a vallás ősiségének, tehát igaz voltának kérdése a beszélgetés tárgya.⁴ Mivel a felelősség vállalásáról van szó, a kérdés nyomán gyűlölség fakad. «A keresztny nevet viselők között olyan igen eláradott a gyűlölség — vallja az egyik vitázó⁵ — hogy immár

¹ *Két könyv.* 1563. (M. Irod. Ritk. V. 51. l.)

² *Felelet az Magyarai I-tván prédikátorinak.* 1673.

³ *Posaházi Jánosnak Kis Imre nevű jesuita paterrel való vetekedése.* 1666. Tudó-író levél.

⁴ Monoszlai András: *De invocatione Sanctorum.* 1589. Ajánló levél.

⁵ *Fővenyén épített ház romlása.* 1666. Aj. levél.

ketten avagy hárman alig találkozhatnak egybe egy uton, alig mulathatnak egy asztalnál úgy, hogy a vallás fölött ne legyen kocódások és a miatt egymás ellen való megbékélhetetlen gyűlölségek.» Ebből a szemszögből értjük meg, hogy a XVII. század magyar irodalmának vallásos a jellege, a vallás igazának kérdése az uralkodó probléma.

A század hitvalló fia a maga vallását nemcsak az ész, hanem a szív dolgának is érezte. Kemény János azért döbben meg annyira, amikor megtudja, hogy első felesége pápista; nem is nyugszik addig, míg harmadesztendőre át nem téríti.¹ Bethlen Miklós is megérti anyját, aki átokkal sújtja pápistává lett leányát.² A nemesi végrendelekben csaknem állandó az ilyenfajta záradék: «Mindezeket az édes feleségemnek úgy hagyom, hogy igaz reformata helvetica religióban állhatatos lévén, és pápista emberhez férjhez ne menjen, se pápista ceremóniákkal se titkon, se nyilván ne éljen, sőt pápista szolgálókat és cselédet tudva és szántsándékkal ne tartson. Ha peniglen különben cselekednék... minden jószágimbul... elessék.»³ Mindez azt mutatja, hogy e század legtöbbet a vallás dolgával törődött.

Nyilvánvaló, hogy az irodalomból is a vallásos termékek érdekelték. De nemcsak a vitatkozó természetűek, hanem az erkölcsöt építők is. «Mivel, keresztény, bizonyos vagy ebben, hogy Isten nélkül segedelem nincsen: hát magad buzgó könyörgésre szoktasd» — ajánlja Szenczi Molnár Albert imádságos könyve élén (1621) egy figyelmeztető versike. A kornak tehát bő az imádságkönyv-termése is. Többnyire elmélkedő jellegűek, amelyek az ismert imakönyvek mondataihoz fűzvéen gondolatokat, az imát mélyítik el — vagy az élet egyes mozzanataihoz kapcsolnak egy-egy meleg fohászt. A derék Péchi Lukács már 1591-ben magyarul tolmácsolja «Szent Ágoston doctornak elmélkedő, magán beszélő és naponként való imádságit az keresztény atyafiaknak épületire»; Pázmány Kempist fordítja le, a luteránus Madarász Márton «Szent Bernárd atyának szép ájtatos elmélkedésit», de világiak is gyűjtenek, fordítanak, írnak imádságos könyveket, mint Nádasdi Pál, Tasi Gáspár, Wesselényi István,⁴ a fejedelem Apafi.⁵

Az irodalom tehát a XVII. században elsősorban a lélek szolgálata. Nem a forma, hanem a tartalom a fontos. A vallásos irodalomnak ezt az elvét már Monoszlai András így fogal-

¹ Kemény János *Önéletírása*. (Szalay L. kiadása. 1856. 234. l.)

² Gr. Bethlen Miklós *Önéletírása*. (Szalay L. kiad. 1858. 237. l.)

³ Rozsályi Kún István 1659. febr. 18-án kelt végrendelete. (Károlyi-család oklevéltára, IV. 388.) Ugyanilyen figyelmeztetés katolikus részről pl. Pázmány P. prélikációjában: Pünk. u. XXIII. vas. (Egyetemi kiad. II. 631. l.)

⁴ Századok. 1880. 164. l.

⁵ *Magános könyörgései*. Kristóf György kiad. 1930.

mazta meg:¹ «Nem azon kell a keresztény embernek veszekedni, mely ékesen szólhat, mely szépen, tudósan beszélhet, mi módon az embereket hamis tudományával éktelen vétkekre és tévelygésekre vezethesse, könnyű dolog ez; hanem azon kell mindennek lenni szent Pállal, hogy valamit cselekszünk, mindeketek cselekedjünk felebarátinknak épületire és előmenetire». A lélek megjavításában elért eredmény az értékmérő, nem az ékesenszólás. A legtöbb író a maga megszólalásának nyelvét is csak a meghódítandó közönség kedvéért használja a magyart. Gróf Bethlen Miklós még szükségét érzi annak, hogy így szabadkozzék önéletírása² elején: «Nem irtam deákul, noha bizony nekem könnyebb és alkalmasabb is lett volna deákul írnom; nem úgy értem, mintha deákul jobban tudnék, mint magyarul, mert ezzel bizony nem kérkedhetem, nem is kérkedem, hanem azért, hogy a deák nyelv az ő bősége és annyi száz esztendőök alatt a sok nagy elméktől lett excoláltatása miatt alkalmasabb a dolgok leírására a magyar nyelvnel». Csak a század vége felé hangzik fel a magyar nyelv szépségén érzett büszkeség. Landovics István³ már dicsekedve mondja: «Kevés szóval szokta a magyar azt kimondani, amit mások hosszú beszélgetéssel rebesgetnének, és azért ha ki az hívságos dicsőségnak keresését sok móddal ócsállaná, hozzá szólván a magyar csak azt mondaná: nem kell a jó bornak cégér». Ez a lelkület már megbecsüli a magyar nyelvet. «Amint ezen dicsőséges nemzet — írja előszavában — nem vándorol idegen országokba, hogy maga hazájának szük voltáért azokban maradandó lakást keressen, úgy soha azon nem busult, hogy az ő nyelve másokkal nem közös... Annak okáért akinek kedves a baza, kedvelje nyelvét is».

A poétának két típusa konstatalható. Az egyikről Beniczky Péter tesz vallomást, amikor ezt mondja:⁴ «Más dolgom nem lévén, henyélest kerülvén, fogtam az ritmusimhoz» Ennek a típusnak a verselés unalomfűző foglalkozás. Koháry István is így szabadkozik fűzfa-versei élén:⁵

Nem tud ugyan hajdú harangot önteni,
de magát mulatva jól tudja kongatni,
én is, bár ne tudjam a verset csinálni,
tudom de azt rontva időmet mulatni.

Senki de az hajdút minthogy meg nem szólja,
harang kongatását ámbár szintén hallja,
s hogy harangot nem önt, azért sem csúfolja,
mert az harangöntés nem ő hivatalja.

¹ *De invoc. Sanctorum*, 1589.

² Id. mű. 9. l.

³ *Novus succursus*. 1689. 434. l.

⁴ *Magyar rithmusok*. 1670. II. rész. 1.

⁵ A meggyökerezett rabságos bánatnak keserves busulással elterjedet ágain kinőtt *Fűzfa versek*. Ajánlás.

Senki hát engem is meg nem szól, gondolom,
füzfaverseimért, mert nem hivatalom
a vers csinálása, s hogy most azt koholom,
hajtott arra csupán henyelő unalom.

De Koháry tudja, hogy poétává nem az unalom teszi az embert. Önmagáról őszintén megvallja, hogy Apollónak sohasem szolgált, a Parnassus hegyet nem járta, Pegasus kútjának forrását nem itta, a versszerző Múzsáknak kedvében sohasem volt;¹ s noha álom-versében ugyancsak kiaknázza Ovidiust, Gyöngyösi mesterét, érzi, hogy Gyöngyösit a poétaságban el nem érheti. Nem mintha ezzel valami megszégyenülés érhetné: kardjával szolgálja Istenét és királyát, s ezt a szolgálatot sokkal többre tartja. Épúgy mint Zrinyi Miklós, aki Homeros és Vergilius fölött büszkén kérkedik azzal, «hogy az én professiom avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál». Pedig Zrinyi a maga költői munkáját is olyan jelentősnek tartja, hogy azt irigy üdö, sem tűz el nem bonthatja, sem az ég haragja, sem vas el nem ronthatja, sem az nagy ellenség, irigység nem árthat annak.

De Zrinyi már nem is ennek az első típusnak a megszemélyesítője. Az ő poézise már a tudós poéta alkotása. Ezt a típust a legvilágosabban Rimay János jellemezte, amikor tervezett előszavában² Balassa Bálint költői egyéniségét értékelte. Balassa lírájában «tudományos elméből írt tudós énekeket» lát, melyekben «létéletet is tehetri mind tudományáról s mind elméje bővelkedéséről, melybe mind az theológiának felséges bányája ércéből olvasztatott tündöklő fényes aranyát s mind az philosophiának tekintetes örvénye mélységéből meritett nektárját bágyadt szemgyönyörködtetéssel, szomju nyelv, szájelevenítéssel igen hadta s elvegyitette is, szennyezte (színezte) is ezekkel igen irását, úgy hogy az historiáknak széles elterült mezein való szép gabonavetési, az poéták írásinak külömb-külobb színnel ékeskedő örvendetes kertei virágjának illati között is elaltathatja az énekek olvasásában ember az elméjét». Balassa érdeme tehát az, hogy «az Helikon erdejének kis árnyékában éneklő s beszélő Musák» szavát magyarrá tette; azt az irodalmat tolmácsolta és honosította meg a magyar ég alatt, amely elsősorban szépségével hódított világszerte. Tolnai Balog János dicsőítő verse Balassának «tudós szóló nyelvét», nagy szerelmét és bölcs elméjét ünnepli; a XVII. században ezt a típust — a Balassa-kutatók által felderített világirodalmi gyökerektől egyre jobban elszakadva — a szerelmi és oktató líra képviseli.

¹ *Keseredet rabnak búban úszva, s annak terhét húzva ébren alvva látot álma.* 4. l.

² Munkái. 1904. 251. l.

Nehéz arról számot adni, hogy mit várt e korszak magyarsága a poétáktól. Azok között a versek között, amelyek II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjáratát siratják, az egyik¹ így indul: «Poéták hol vattok? Talám mind alusztok? Hogy nem sirassátok Erdélynek romlását»... Ez a sóhaj mutatja, hogy a XVII. század magyarja is a maga örömeinek-fájdalmának verses tolmácsolását kívánta a verselni tudó poétától. A poéta pedig legtöbbször nemcsak a saját lelkén akar a verses megszólalással könnyíteni, hanem egy közösség érzésének akar szárnyat adni. Egyéni forrása ellenére is kollektív tehát ez a líra; a közösséghez való útját a dallam biztosítja. Épezért ritkán köti meg az énekes még a versfők névvallomásával is: érzi, hogy nem a személyéhez fűző kapocs, hanem az érzés kifejezésének találó volta a fontos benne. Az írói tulajdon jeletőségét ritkán ismerik fel: maguk is minden aggály nélkül használják ki a tartalom és kifejezés sablonját. Nem különül el világosan, de egyes jelekből² arra lehet következtetni, hogy különbséget látnak a poéta és az énekszerző között. A poéta a klasszikus példákön művelt verselő, az énekszerző egyszerűbb, tanulatlanabb tolmácsolója a szívnek. De azért a tudós poéta köntösét szívesen vennék magukra: innen a klasszikus mitológia és történet motívumainak gyakori csillogtatása. Viszont épezért, mert a közösség ízlésének akar az énekes megfelelni, hangban és formában illeszkedni óhajt a divatos, a XVI. századból átnyúló lírához. Balassa Bálint újsága a századfordulóval válik irodalmi mintává. Egyéniség, tehát nehezen érhetik meg, hisz minden újság, még Szenczi Molnár Albert zsoltárai is, csak nehezen tudják a közönséget meghódítani. A század lírai terméséből tehát inkább a közösséget, annak gondolkodását, érzését és ízlését ismerjük meg, mint egyes poétákat.

II.

Az egyházi énekek gyűjteményének közzétételére már a XVI. század harmincas éveiben gondolt a magyar protestantizmus.³ A század második felében Szegedy Gergely kiadásai,⁴ Huszár Gál isteni dicséretei⁵ és az abban lévőket felhasználó Bornemissza Péter-féle énekeskönyv⁶ Literatus Ferenc 1566-ik évi váradi gyűjteménye⁷ és az 1593-ban megjelent bártfai

¹ *Tatár rabok éneke*. 1657. (Decsi kódex).

² Pl. *Vásárhelyi daloskönyv*, 60. dal.

³ Gálszécsi István: *Énekeskönyv*. Krakko. 1536. V. ö. M. K. Szle. 1887. 215.

⁴ Az 1569. évinek facs. kiadása Szilády Árontól: M. T. Akadémia, 1893.

⁵ Az 1574. évi kiadás maradt csak reánk. Az eperjesi példányt Frenyó Lajos tanár úr közvevítéséből használtam.

⁶ 1592. Huszár Gálhoz való viszonyáról R. M. K. T. VIII. 438. lapján Dézsi.

⁷ M. K. Szle. 1892/93. 219. l. (Akad. Mscr. 4-r. 213.)

kötet¹ lehetővé tette, hogy a század egyházi énekkészlete minden nagyobb protestáns gyülekezetbe eljusson. A különböző gyűjtemények összefoglalására is megtörtént a kísérlet Gönczi György debreceni kiadványában.² A XVII. század egyházi énekkincsének ezekben az énekeskönyvekben van a forrása: nemcsak a protestánsok, de — egy ideig — még a katolikusok is innen merítenek. Szilvásújfalvi Imre azonban, aki 1602-ben a Gönczi-féle gyűjteményt újra sajtó alá rendezi, rámutat arra is, hogy a XVII. század ezzel a készlettel nem elégedhetik meg. Érdekes előszavában sajnálkozik azon, hogy nincs teljes zsoltárfordításunk — Bogáti Fazekasról nem tudott — sőt a meglévő egyes fordítások sem hívek, hanem többé-kevésbé ragaszkodó utánköltések. Azt is panaszolja, hogy az egyházi énekek közé sok oda nem tartozó keveredett.³ A továbbfejlődésnek tehát korántsem vágja el útját — és gyűjteményének további kialakítási csakugyan állandóan gyarapodnak a XVII. század folyamán.

Konzervatívabb felfogás vezette az *Öreg graduál* összeállítását: Keserői Dajka Jánost és Geleji Katona Istvánt (1636). Könyvüknek anyagát a XVI. század kéziratosa graduáljaiból merítik — innen a feltűnő egyezés a Batthyány-kódexnek nevezett régi graduállal; maguk csak javítgatják, «az keresztényi hitnek és vallásnak rájárára szabják és az notákhoz alkalmaztatott ékes versekre formálják» a legnagyobbbrészt középkori eredetű himnuszokat; a «nem literaliter, hanem csak periphrastice, azaz bővebbé-kén való körüljáró beszéddel» tolmácsolat zsoltárokat Károlyi Gaspár prózai fordításával pótolják, «versenként szaggatván az notával való éneklésre» azt. Gyűjteményüknek a líra története szempontjából nincs is jelentősége.

Ha elfogadjuk Kanyaró feltevését, hogy a székelykeresztúri gimnázium 12-r. énekeskönyve 1607-ben Thoroczky Máté gondoskodásából jelent meg,⁴ az unitárius énekkészletet már a század legelején a református cantionaléktól lényegesen eltérőknek kell itélnünk; nemcsak Bogáti Fazekas kilenc zsoltára új benne, egyéb zsoltárok is, fohászok is más forrásból kerültek bele.⁵ Az unitárius egyházi ének további gazdagodásának

¹ Akadémia könyvtára: R. M. Ir. Qu. 294.

² Első kiadása állítólag 1590. Reánk maradt legrégebb kiadása 1592-ből. Tanulmányom az 1602., 1620., 1635., 1652., 1680., 1683., 1691. és 1700 évi kiadás szövegeit vizsgálta át. Az 1602. évit a gyulafehérvári papnövédek szíves másolata juttatta hozzám. A bővülést jelzi Kálmán Farkas is az Akadémia könyvtárába jutott példányában. Értékes jegyzetei az Akadémia kéziratárában: Ivr. 24. sz. M. Irod. és Sr. 58: *Énekle.ikon*.

³ Bornemissza énekeskéjére gondol: *Gyermekek rengetésére, és Tasnádi Péter Horatius-parafrazisára: Látod mely rövid...*

⁴ Ker. Magvető: 1871. 96. l. és 1895. 325. l.

⁵ Pl. a 66., 86., 53., 83., 111., 113., 117., 147. ps. A 88. magáé Thoroczky Máté-é, 125. Thordai Benedeké, stb.

csak egy nyomtatott tanúja van még e századból: a Heltai műhelyében megjelent Thordai-féle énekeskönyv, amely első-sorban magának Thordainak néhány zsoldtárával bővült.¹

Az evangélikus egyházak énekkészletében lényeges újságot a század végén Acs Mihály *Zöngedező mennyei kara*² szerzett, leginkább a német lutheri egyházak eddigi magyar fordításban meg nem jelent énekeivel.

Mégis a XVII. század protestáns énekköltészetét egységessé teszi nemcsak az egyező énekszövegek bősége, hanem a tartalmi és formai közösség is. Némethy Mihály, a kolozsvári ecclesia lelkipásztora, 1679-ben kifejti,³ hogy «az ecclesiákban szabad a Soltárokon kívül szent Irásban szedegetett Énekeket is énekelni ... mineműek: 1. a Soltárokból szedegettetett szép énekek: mert azok azon magyarázattya a nehéz Soltárok-nak, s a kösség is jobban érti s hamarább tanulhattya. 2. az Invocatiok, mellyek merő könyörgések, a Tanítóért; az ige hallgató kösségért. 3. az Innepi énekek, mellyek szépek s jók, és épületesek ... 4. A Litániák s Passio, ahol a gyenge kösség botránkoztatása nélkül el nem hagyattathatnak.» Íme a tipikus énekeskönyv-szerkezet, annak összes műfajai.

A XVII. században legkevesebb a bővülés a zsoldtárokból szedegettetett énekek («a zsoldtárokból való isteni dicséretnek») fájában. Természetes is, hiszen a harmincas évektől kezdve a Gönczi-féle énekeskönyv rendszeren Molnár zsoldtárfordításával együtt lát napvilágot, a híveknek tehát rendelkezésükre áll az értelmes és szép zsoldtárfordítás. Ami új parafrázis adódik, az a zsoldtárt épűgy a kor viszonyaihoz formálja, mint a XVI. századbeliek. A 69. ps. az elhagyatottságnak és Istenhez menekülő bizalomnak olyan fenséges megszólalása, hogy Barát István XVI. századi fordítása után e kor egyik névtelenje is benne találhatta érzésvilágának legtalálhatóbb tolmácsát. (*Csak tereád Atyám ...* Gönczi, 1635.) A 20. zsoldtár fohász a fejedelemért; a hadbavonuló Bethlen Gábor prédikátora innen veszi tehát imájának gondolatsorát, amikor híveivel fejedelméért esdekel. (*Gyakorta való buzgó könyörgést ...* Gönczi, 1635.) Giczi János is a 101. zsoldtár parafrázisával dicséri urát, az igaz és kegyes fejedelmet. (*Ilyen fogadást tön ...* Gönczi, 1620.) A protestáns énekmondó lelke aműgy is annyira tele van zsoldtárokkal, hogy még független verseiben is lépten-nyomon ennek képeire, gondolataira tér vissza. Dicséretei kérések és hálaadások, panaszok és könyörgések, fohászok és elmélkedések. Nagyon gyakran a textus uralkodik rajta: vagy a bibliai idézet, amelyet

¹ Az 1697. évi kiadásról Ker. Magvető 1878: 116. s. k. l.

² 1696. Az ev. énekeskönyvek fejlődését az 1632. évi löcsei kiadástól (Magyaróvári piar. könyvt. P. 11. 32) ellenőriztem.

³ *Sz. Dávid psalteriuma*. 1679.

figyelmeztetőnek versébe foglalt; vagy a bibliai történet, amelyet versszakokra tördel és néhány reflexióval bővít vagy az ima, amelynek egyes mondataihoz fűz elmélkedő fejtegetéseket. Olykor ritmikus szövegbe foglalja az imát, amelyet a hívők ajkára kíván adni, máskor tanít és int, rámutat a bűnökre, a büntetés kérelhetetlen igazságára, az isteni áldozat üdvözítő mentségére. Néha magát Jézust szólaltatja meg: az Úr önmagára mutat, megvetettségére, kinszenvedésére; a természet gyászával szemben az ember háládatlansága növeli kínját — annyira, hogy atyjától szánalmat kér. (*No földnek minden népei...* Gönczi, 1635.) Egy másik dicséretben ugyancsak Jézus búcsúzik híveinek a templomból távozó seregétől: biztatja és megáldja őket. (*Én híveim, én szent népem...* Gönczi, 1683.)

Az érzés ott hatja át legerősebben az énekest, ahol a panasz keserűsége gyűlt meg a szívében: rettegés, félelem nyomja, sem éjjel, sem nappal nincs nyugalma, a vígság eltávozott tőle, megaláztatott és földhöz veretett; és ahol a bizalom töri át a kétségbeesés felleget: mert tudja, hogy az Egek urának gondja van reá, e rövid életben őrzí, a keserűségben szárnya alá fogja, holta után szenteinek seregébe emeli. A legemberibb melegség azonban akkor fűti, amikor odalép a gyermek Jézus jászolához és a nagy szegénység láttán felsóhajt (*Az Istennek szent angyala...* Gönczi, 1700.):

Állatoknak Teremtője,
Miért vagy ily szegénységbe?
Hogy fekszel az asszú szénán,
Szamár s ökrök közt aluván.

Oh én szerelmes Jézusom,
Édes megváltó Krisztusom:
Jövel, csinálj csendes ágyat
Szívemben magadnak házat.

Nincs-é senki a világon,
Ki tégedet befogadjon?
Nincsen-é mel'g helyecskéd,
Sem gyengén rezgő bölcsőcskéd?

Oh kedves vendég, nálam szállj,
Bűnömötől ne iszonyodjál.
Jöjj bé hozzám te szolgádhoz,
Szegény megtérő juhodhoz.

Jellemző, hogy ez a kedves részlet a német karácsonyi versnek nemcsak a fordításában (*Mennyből jövök most hozzátok...* Gönczi, 1635.) van meg, hanem ebben az önállóan induló dicséretben is. Ugyanez a mélység árad a Christus kinszenvedéséről szóló énekekből is: szemellátható, hogy az énekszerzőt is meghatja a szenvedések sorozata és a részvét forró szavait adja ajkára. (Pl. *Oh ártatlanság báránya...* Gönczi, 1700.) Ez magyarázza meg, hogy Christusnak a keresztfán mondott hét szaváról négy énekünk elmélkedik. (*Emlékezzünk mi hvek...* *Magas hegyén...* *Jézus a keresztfán függvén...* *Midőn Jézus a keresztfán...*)

Az élmény szomorú igazsága érzik át mindannyiszor, amikor a magyar protestantizmus szenvedéseit fonja versébe az énekes. «Elméinket újítsd meg te szent Lelkeddel, hogy mi egymáshoz lehessünk nagy szeretettel, mindennekkel élhes-

sünk szép békességgel» — sóvárogja az egyik ének. (*Mindenható Felsőges Atya Ur Isten ... Gönczi, 1635.*) Mert «sok nyavalya, háború vagy on mi rajtunk, nagy nyomorúságban immár elfogyatkozunk.» A pusztító éhség közepett Illyés próféta emlékéét idézi egy másik: a próféta megsegítőjét csodás gazdasággal jutalmazta az Úr; de a magyarság fősvény gazdagai nem nyitják meg szívüket. (*Sok háláadással mi most tartozunk ... Gönczi, 1635.*) Az Isten igéjét nem becsülik. Más oldalon az a panasz hallatszik, hogy pogány népek fegyvere nehezedik a magyarságra: «Templomokat, kikben hallgattuk szót, rontnak, pusztítanak, égetnek, édes hazánkból kivernek.» A holtak tetemei temetetlenül hevernek, vadak hurcolják széjjel. (*Uraknak Ura nagy Isten ... Gönczi, 1635.*) Felhangzik hát a tohász istenfélő fejelelmekért, (*Tekints reánk Ur Isten ... Gönczi, 1635.*) mert «akik közöttünk mondatnak pásztoroknak», estvéli farkasokhoz hasonlatosak; a szent törvényre nincs gondjuk. «Mint a halak, Ur Isten, törvény nélkül a vízben, férgek és vadak megészik egymást a földön. madarak is az égben, így fognak majd tenni az emberek ...» Igaz fejedelmek keltenének, «kik féljék s rettegjék a te szent nevedet», jámbor gondviselők, istenfélő bírák, jámbor polgárok, értelmes emberek, «kik bölcsen, s eszesen viseljék magokat». «Ne légyenek, Ur Isten, tobzódok, részegesek, és undok paráznák, haraggal teljések, irigyek, kegyetlenek ...» A zsidóság bibliai sorsának képei vonulnak el az énekmondó szeme előtt: a nagy harcok, melyekben a számban nagyobb ellenséget az Úr segedelme legyőzte, és esdekelve kéri Isten igazságtévését, hiszen «ők víjnak uralkodásért. prédáért, ragadmányért; mi hitünkért, szent nevedért, özvegyekért, árvákért, megromlott édes hazánkért.» (*Jövel, légy velünk Ur Isten ... Gönczi, 1620.*) Refrénként hangzik ki a gondolat: «Szent békességgel egész nemzetünket áldd meg, földünket.» (*Az Istennek szent angyala ... Gönczi, 1680*)

A szenvedések jajszavával egybeolvad a büntudat önvádja. Megbántottuk az Istent, napról-napra megsértjük törvényét, elhagytuk parancsolatait, nem tekintők hozzánk nagy jóvoltát. (*Mennynek és földnek dicsőséges ... Thorday Ék. 458. l.*) Az egyes ember a vétkes: bedugta a fülét az Úr hívása elől. «Életem Istentől eltávozott s hódult — írja az egyik vallomás (*Oh ki kesőn futok ... Ács, 1748: 164. l.*) — Bolygó rühes juhkind, ki pusztára szorúlt, Mint havi vérruha igazságom oly rút, Érdememnek rólam a gyapja is elhullt.» De nincs ok a kétségbeesésre: «Remétségünk jóvoltában légyen Christus érdemében» — biztatja híveit az énekes. (*Az Istennek nagy szerelme ... Gönczi, 1635.*) Panaszukat háláadásra kívánja átváltani, hiszen az is az Isten jóságát bizonyítja, «hogy ez üdöt engedte érhetnünk, szent igáját adta megértenünk, az mely által értjük üdvösségünk.» (*Nagy hálákat az Istennek adjunk ... Thorday*

Ék. 509.) «Bűnnek soksága hogyha kit iszonyít, lelki fájdalma csak hogy el nem borít», (u. ott. 278. l.) a zsoltáros tanítása nyomán ráébred arra, hogy csak az Úrra kell hagyatkozni, mert:

Boldog és áltott vagy, az ki az Úr Istentől félsz,
Semmi gonoszt magad felől most sohunnét nem félsz,
Igaz hűtből hogy ha az Úr szent törvényében élsz.
Az ártalmas szélvésznek szerencséjén nem félsz. (U. ott. 618.)

Ez az Isten gondoskodásában, bölcsességében való megnyugvás a szombatosok énekeiben a leguralkodóbb. Teljes igazság van a szavukban: «Rád bízunk dolgunk». (*Úr mi Istenünk...*)¹ minden soruk az Istenben való bizalom és megnyugvás hirdetője. «Neked adtuk magunkat, testünk-lelkünket... (*Oh nagyságos, felséges... Thury i. m. 15. é.*) Te vagy reményünk paisunk, bizonyos oltalmunk... Mi csak téged félünk, téged imádunk, segítségül mindenekben csak téged hívunk... Csak az tehát gondunk, hogy Istent féljük, benne való bizodalmat ne félszegesítsük, sőt semmi vétékkel azt meg ne sértsük, imádkozásinkat közbe azzal ne szakasszuk.» (*Felsőges Úr Isten hozzád...* Thury i. m. 25. é.) A külső gondokat szívükből igyeksenek kivetni. Az ünnepeik tehát igazi imádságos ünnepek: «távol tohzódás, részegség tőlünk, lelki módra inkább mi örvendezünk.» (*Tekintsük meg Isten jóvoltát...* Thury i. m. 42. é.) Él-tprogramjuk is a béke és imádság: «szübeli alázatosság, szelidség kell és kegyesség, szüntelen való könyörgés, tiszta békességes türés» (*Idvezülendő embernek...* Thury i. m. 54. é.) Heti munkájuknak reménye a szombatvárás: «ezt testnek, ruházatnak való tisztasága illeti, munka, dolog, robota hagyása, szent törvény tanulása, szegény táplálása, életnek józansága, elme vidámsága» (*Kegyességnek szent Atyját...* Thury i. m. 30. é.) Isten előtt való alázatosságuk mellé néha a büszkeség is odasimul azon, hogy ők nem rabjai a kincseknek, szívük nem ragadt hozzá a világhoz. Nem tagadják a zsidókkal szemben pogány származásukat, (*Mindenható Úr, felséges...* Thury i. m. 28. é.) de hálát adnak érte az Úrnak, hogy szemüket megnyitotta: «Sehol sidó kívül nem láttunk igazat — írják — (*Választott szenteknek...* Thury i. m. 13. é.) sem törvényed kívül üdvösségnek utat. Törvényed tartását azért választottuk, Izrael táborát kedveltük, javaltuk, magunk ahoz adtuk.» A kereszténységben az ősi törvény megrontóját látják: különösen a katolikusok ellen nagy a haragjuk, mert Sylvester pápa rovására írják a vasárnap ünneppé tételét, Viktor pápa bűnéül emlegetik a pehsa-ünnep «más nyelvbe csapását» (*Sion hegyéről...* Thury i. m. 60. é.); fohászukba is beleszövik gyakran: «Pápa szele miatt ne tántoríttassunk... bálványimádóktól

¹ Thury Zsigmond bibl. felsorolásában 2. ének (*Szombatos kódexek bibliográphiája. 1912.*) Az énekeket I. az Akadémia kézíratt. ivr. 75. sz. kötetében.

ne nyomorgattassunk.» (*Választott szenteknek*... Thury i. m. 13. é.) Az ének nem egyszer fejtegető: az ünnep jelentőségét magyarázza, közben ki-kitör a római vallás ellen; máskor az ünnep keletkezésének elmondása a célja, de mindig szorosan liturgikus: a gyülekezeti összejövetelét értelmezi és tölti meg vallási tartalommal. Hangja a zsoltároké, stílusa és formája a XVI. század protestáns egyházi énekével közös — ha vallási felfogása új is, a lírai fejlődésében nincs jelentős szerepe.

Szilvásujfalvi előszavában olvassuk: «Kik legyenek pedigriglen mindeniknek authori, bizonynal nem tudhatni, — s nem is igen szükséges dolog.» Hiszen az ének azzal érdemelte ki fennmaradását, hogy a közösség lelkének vált tolmácsolójává. A versfők is némábbak, mint a XVI. században voltak. Bogáti Fazekas eljárásának is bőven vannak hívei, akik az ének tartalmi foglalatát teszik versfővé. A tartalom maga amúgy is nagyon ritkán egyéni, s ha nem is fordítások, de jellegzetesen közös gondolat- és stilkészlet termékei. Egységes típusúvá teszi őket már a zsoltáros költészetnek önkéntelen vállalt kánonja is, amelynek hatása a kor minden-nyelvű protestáns líráján érezhető. A magyar énekes a zsoltáron kívül a német vallásos lírának egy-egy termékét is ismeri, de ezek a fordítások teljesen beleolvadnak az eredeti magyar termésbe. G. Aemilius Oemler szép dala: *Warumb betrübst du dich mein Hertz* (Mire bánkódsz óh te én szívem...), Paulus Eber dicsérete: *Herr Gott, dich loben alle wir* (Ur Isten téged dicsérünk és méltán...),¹ Gesius: *Heut triumphiert Gottes-Sohnja* (*Ma Christus győzedelmes lett...*) még a versformában is a magyar típushoz alkalmazható. A német tolmácsolatokban Ács gyűjteménye a leggazdagabb: L. Helmbold, Michael Weisse, Ambr. Blaurer, Jac. Ebert, B. Ringwald, Nic. Selnecker, Nic. Hovesch, Joh. Leon, E. Alberus, Mart. Behm, J. Kolrose, Petr. Herbert, Martin Schalling és mások egyházi énekeit fordítja és fordíttatja, vagy veszi át a hozzájutó kézirat fordításból. Értékben az eredetiek is, a fordítások is nagyon különbözök, bár némelyiknek könnyedsége, (*Békességnek fejedelme... Szerelmes Jézus vajjon...*) melegsége (*Jézus Krisztus én életem... Szívből szerettek én Istenem...*), egyszerű hűsége, (*Jézus életemnek öröme...*) pontossága (*Midőn mi végső inségben...*) a meg nem nevezett fordítónak becsületére válik. A legtöbben azonban gyakori a félreértés, nehézkesség, hosszadalmasság, szóval a robotmunka. Jelentőségük mégis lenne, ha az eredetinek dalmát is magukkal hoznák: az azonban ritkán sikerül nekik. Mégis: a négyes rím helyett a félrím és páros rím, s ennek

¹ Magyar István énekefordításai között is van P. Ebertől fordított ének: *Christus király ember s Isten... Jézus Christus Imnek szent fia...* (lk. 1903. 467.) Fordított N. Hermann, A. Lobwasser és Flaminus versei közül is.

nemcsak négy, de többsorú versszakokon való keresztülvitele, a rövidebb sorok könnyedebb lejtése, változatosabb versszak formálódása, a ráütő rövidebb sorok pattogása, a hosszabb versszak utolsó sorának kihangzó rímtelensége, a szabadabb és változatosabb rimelésből eredő komplikáltabb szerkezet a magyar lírai formák továbbfejlesztésének gazdagtermésű gyökerévé lett. Bátorságot adott arra, hogy ez eredeti énekek is ilyen változatosabb dallamot vegyenek fel, mint a *Hirdetek tinektek lelki nagy örömet, Hogy naponkint Uram, Ecce Homo, im az ember*, stb.-ben.

A magyar minták közül Szenczi Molnár Albert zsoldárainak volt a legnagyobb hatása. A magyar protestáns énekdallam felszabadítására egymaga többet tett, mint az egész hozzánkjútó német vallásos líra. Joggal hangsúlyozzák méltatói, hogy vállalkozása vakmerő volt: a Marot—Béza-féle énekek időmértékes dallamát rászabni a magyar versre nagy bátorság volt. Természetes, hogy ebből csak a strófászerkezet változatosága érvényesülhetett, bár tagadhatatlan, hogy Molnár a dallam zeneiségét is sokszor megérezte és néha magyar szöveggel is meg tudta tölteni. A XLII. zsoldár fordítása ennek kétségbevonhatatlan bizonyítéka. Szenczi Molnár nem volt költő, de a forma a stíljét is emelkedettségre kényszeríti, szógazdagsága, synonymáinak bősége, mondatainak fordulatossága a XVII. század vallási átlag-verselőinek magasan fölébe emeli. Brunetiére a XIV. és CXIV. zsoldár megindulását idézi,¹ hogy a szinte prózai természetességben Marot lírájának újságát és erejét igazolja; Molnár bizony e két zsoldár tolmácsolásában messze elmarad mestere mögött, de újsága és ereje itt is kiemeli a XVI. századi fordítók elé. «L'enthousiasme religieux, lui aussi, est poète!» — idézhetjük mi is Molnárra. A sorok — az új strófászerkezet ellenére — természetesen folynak, és a szó mögött a vallásos érzésnek izzó hevét sejtetik. Hogy a szöveg nem mindig simul teljesen a zsidó eredetihez, «hogy számos zsoldárt nagyon is szabadon ültetett át, különböző szövegkihagyásokra kényszerült, gyakran idegen gondolatokat is kapcsolt a zsoldárok eszmekörébe»² — az a verses fordítás természetes következménye; az bizonyos, hogy sokkalta hivebb, mint a zsoldárból vett dicséretes XVI. századi sora. Magát a zsoldár hangulatát azonban mindig hiven adja és e hangulat közvetítésében a formát és dallamot legtöbbször jól használja fel. Különösen esdeklő, kérlelő szavának van magával ragadó lendülete: azoknak a zsoldároknak, amelyek a hányatott életű fordítóknak is meleg élményei voltak. Erdélyi Pál³ a Molnár-

¹ *Histoire de la littérature française classique*. Paris, 1904. I. 102.

² Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténet*. III. k. 1931. 232. l.

³ *Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században*. 1899. 42. l. 69—96. sorszám alatt.

féle zsoltároknak 28 kiadásáról számol be a XVII. században: ez mutatja, mennyire meghódították a protestáns híveket, s ez jezi, milyen természetes megújítói lettek a protestáns egyházi ének formakincsének.¹

Ha a maga strófaszerkezeteivel a meglevő mintákhoz alkalmazkodik is, mégis becses terméke e kornak Thorday János zsoltárfordítása. Sajnos, kéziratban maradt — csak néhány darabja jelent meg a Thorday-féle unitárius énekeskönyvben.² Thorday fordít, nem parafrázist ad: elsősorban hűségre törekszik. Versiculusról versiculusra halad, de az unitárius énekek dallamára szedi szövegét, s így néha összevonni, néhol részletezni kényszerül. Hívebb és erőteljesebb Bogáti Fazekasnál, a XVI. század zsoltárosai közül csak Sztárai veheti fel vele a versenyt. Ahol az oktató tartalom nehezedik reá, ott bizony nem egyszer nehézkes, de a melegebb zsoltárok erőteljesebbek. Kerüli a teológiai vitát, ami Bogátit néha hatalmába keríti, de nehezen küzd az apróbb sorok rímбöségével; ezért néha az értelmet parafrázisba önti, máskor a mondatszerkesztése vagy stílusa furcsa, erőszakolt. Néha a rím kedvéért elnyúlik, de képeiben az eredeti képzetkörében igyekszik maradni. Nótajelzése nem köti; a CXIX.-nél pl. már a második versszak így aprózza a Huszár Gálból vett melódiát: (*Urunk szolgálai no dicséjétek...*) «Soha ezek bünt — hogy szívökben tünt — a jószág nem tésznek; a jóban szível, — szível és hüvel — öregbülést vésznek»; vagy a CXXI.-ben a Szegeditől vett nótát: (*Jer emlékezzünk keresztény népek...*) «Nagy inségemben — és szükségemben — A magas helyre — a Mennyre — tekinték, — Segítségemért — békességemért — A mennynek — földnek — egy Urára inték». A versforma tehát jóval fejlettebb a XVI. század egyházi költészetének formájánál. A finomítás példája a CXXXVI. zsoltár is. Nótajelzése ez: «Emlékezzünk egy napon — Urunknak haláláról — És feltámadásáról, — Neki adván hálákat: — Irgalmazz nekünk». Ebből Thorday ezt a formát dolgozza ki: «Dicséjétek az Urat, — Mert Ő ad minden jókat, — Örök irgalmat mutat, — És kegyelmébe juttat, — Áldott az Isten». Általában: a rímekben való gyönyörködés nagyon csábítja; sokszor mesterkéltté válik, de van néhány sikerült versszak-szerkezete, köztük a Rákóczi-nótának rím-sorát csendíti meg ez: «Uram, kiáltásom Halld meg zokogásom, Mert az ellenség. Erős hatalmas nép, Mint a tűz úgy ég, Majd elszaggat és tép».³ Sok-

¹ Sz. Molnárról l. Császár Ernő, IK. 1914., Németh László, Prot. Szle 1928. 82. l.

² Teljes kézirati példányának hű másolatát Pálffy Márton volt szíves rendelkezésemre bocsátani címe: *Szent Dávid király Soltári*. Magyarúl irattattak Thordai János által Colosvárott... 1627. esztendőben.

³ Az LIV. zs. 2. vsza; visszatér a rím az LVIII. zs. 1. vsz.-ban is.

helyt átízzó melegsége is megérdemelte volna, hogy hitfelei a fordítást kiadják.

Kézirathban maradt a szombatosok zsoltárfordítása is: az, amelyet 1624—29 között Péchi Simon készített hitfelei részére.¹ Nem csak fordítani, hanem magyarázni is akarja a zsoltárokat. Előtte a zsidó szöveg feküdt, és nemcsak a nyelvbe, hanem a zsidó magyarázatokba is teljes lélekkel elmélyedt. Prózában fordít, de az ábitat és átérzés nem egy versiculust költsívé teszi. Értelmező jegyzetei bizonyítják, hogy Péchi gondal latolgatta a tolmácsolásnak egy-egy irázisát (p. o. a XX. zs. 7. jegyz.); ahol szükségesnek érezte, a szótól a «sensu» kedvéért eltért (p. o. XX. zs. 5. jegyz.), máshelyt megőrzi és csak jegyzeteiben oldja fel a «mysticus sensus». Megmarad tehát a zoltár eredeti színe, annál könnyebben, mert hisz a szombatosok egész gondolatvilága ehhez a forráshoz tért vissza. A legtöbb darabon az élményközösség átérzése is szembetűnik; néhol a fejezetben maga is utal a saját sorsának odaillo epizódjára. Mindez hangulatossá és erőteljessé teszi a fordítását; prózavolta ellenére sem árad, értelmes rövidsége törekszik, az eredetinek parallelizmusait kiéretteti. A szöveget szentnek érzi; nemes tisztelettel fáradozik a magyar tolmácsoláson.

A XVII. század protestáns egyházi lírájának ez a három zsoltárfordító a legjelesebb munkása.² Néhány vallásos ének versfeje azonban az énekmoudót is elárulja — elsősorban a Balassa-Rimay *Istenes énekei* gyűjteményében³ — kötelességemnek érzem, hogy röviden azokat is számbavegyem. Az igazi szubjektivizmus azokban is ritka; szinte egyedülálló a Geszti István éneke, a kornak egyik legszebb vallásos verse.⁴ Fohással indul, s azt a maga szomorú sorsának pana-zolásával mélyítve, szegénységét, elhagyatottságát, keserves bujdósását siratva, folytatja; hallani véli az Úr vigasztaló válaszát, s avval nyugszik el. A személyes vonatkozás rendszeren csak a záróversszak önbemutató vallomásában rejtőzik, mint Daróczi Imre intő versében. (*Ez világnak utolsó vége fele...* Decsi kód. 32 é) A tartalom tehát túlnyomórészben sablon. Czemei Mátyás például a zsidók hálaénekének parafrázisát adja, (*Magas-tallak én Istenem*)⁵ Becse Imre a 100. zoltár magyarázatát oldja fel versbe. (*Egy szép idővösséges...* Decsi kód. 31.) Zsoltáros gon-

¹ Szilády Áron adta ki 1913-ban.

² A negyediket, akit Erdélyi Pál, Szabó Károly nyomán felvesz (i. m. 51. l. 126. sorszám), törölnünk kell a sorból, mert az Egyetemi Könyvtárban lévő kötet, amelyet Laskai Dánielnek tulajdonítanak, Szenczi Molnár zsoltárfordítása.

³ A kiadások jegyzéke az 1904. évi Rimay-kiadás függelékében. Az énekek közzététele Dézsi Balassa-kiadásában: II. k 283—366. l.

⁴ A *Komáromi énekeskönyvből* Erdélyi Pál, az E.Ph.K. 1899. 212. l.: *Gondviselő édes Atyám...*

⁵ B. R. Dézsi kiad. II. 358. l. vö. Thúry i. jegyzékében 82. sz.

dotatok és képek lépten-nyomon ismétlődnek,¹ ima-szólamokhoz fűződő elmélkedések is vetődnek elénk.² Pathai István³ és Isted (?) István (*Főlségös Istennek áldott... Decsi k. 30. sz.*) verseiben a tanító elem, a fejtegető hang fojtja meg a lírát. De a sablonnak olyatén termékeivel szemben, mint Budai Péternek teljesen XVI. századba illő éneke, (*Bizodalمام Úr Isten... Decsi k. 43. sz.*) a bűnbánatnak, Istenbe vetett bizalomnak, esdeklő segítségkérésnek vannak olyan termékei is, amelyek a fejlődésben már számottevők. Idetartozik elsősorban Kőrösi Istvánnak két éneke, melyekben a szerző azon panaszkodik, hogy «lelkem, testem közt van nagy pör», és a lélek gyengeségének érzetében fohászkodik segítségért; (*Büntetésből...; Könyvem forrási...)*⁴ Tóth Demeter verse, amelyben a saját szívéhez szól és azt tanítja a reggeli fohász szavaira. (*Bánatos szívem tekints... Lipcsei kód. 5.*) Újszerű a Dóczi Zsuzsanna nevét hirdető vers is (*Dicsérvöm én az Urat... Vasadi kód. 89. a. l.*); míg a kor esdeklő versei rendszeren azzal kérlelik az Urat, hogy az ő megsegítésük kegyelmével mutassa meg irgalmának példáját,⁵ ez az ének boldogan hirdeti, hogy az énekes sorsán íme példát vehetnek, rajta láthatják, hogy jó az Úr a benne bizókhoz. Sajnos, a versek rendszeren elnyúlnak; de ha a helyzetet magyarázó versszakok prózája lapos is, a hozzájuk fűződő fohász bizalma meghat.⁶ Nem hiába sóhajtja Köröendi Lukács: «Ártatlan Szent Lélek szálljon én fejemre, Hogy én imádságom legyen ő kedvére», (*Zarándokságimnak te vagy... Kuun kód. 75. s. k. l.*) sem az elmélkedő, sem az epikai rész a fohász melegségéhez nem emelkedik. Legkevésbé az epikai, bár ezek között is adódik egy, az *Ének a gazdagról*, (*Oh mely nagy bujaság... a Lipcsei és a Szencsey k.-ban.*) amely az újszövetségi Lázár-thémát nem ereszti oly bőre, mint Szuchy György vele egykorú éneke, (*Szükség minékünk mi köröstyének... Lipcsei k. 36. lap.*) hanem egy bevezető és egy záró intőversszak közé foglalja és a pokolbajutó lélek jajszávával frissíti fel. A fohász meleg esdeklése emeli ki e kor jeremiádjainak sorából Petki János énekét.⁷ Isten hatalmának hirdeté-

¹ Pl. Kőrösi István: *Bűn testéből... 12. vsz.*, vagy Vásárhelyi Péter: *Vigasztald meg Uram... (Komáromi EK. 82. l.)*

² Pl. Örvendi Molnár Ferenc: *Mennybeli felséges Isten... (Lelki tárház, 1692.)*

³ *Szent az Úr Isten... (Erd. Muz. 1911. 118. és 177. l.; Sok rendbéli próbák vannak... (Halott temetésekorra való énekek, 1635. 46. l.)*

⁴ B. R.; Dezsi kiad. 346., 351. l.

⁵ Pl. Sz. Ts. M. *Ifjúságom vétke... Kőrösi István: Bűn testéből... (Dézsi kiad. II. 295., 349.)*

⁶ Pl. Fáy Mihály versében: *Magos hegyén... Farkas János énekében: Járulok az Urhoz...*

⁷ *Igaz felség egyedül Úr... (Thordai-f. Ek. 689. l.) Két elmélkedő versét a Radván-zky-kód-ból Dézsi Balassa-kiadása is közli II. k. 369., 370. l.*

sével indul, hogy a hatalmas Úr tekintetét a szenvedő magyarságra irányítsa; a magyar nyomorúságot tárja azután fel, a tudott és érdemeltnek vallott büntetést, melynek bibliai párhuzamai is megvillannak emlékezetében; és ép e párhuzamok viszik át esdeklesbe a szavát: «Vedd el rólunk ostorodat, mutasd pogánokon.» A tartalmi motívumok között csak két új hangsúlyozódik ki ez énekesek verseiben: az ördög hatalmának panaszolása (Körmen di Lukácsnál, Kuun kod. 75. sk. l.) és a világvége közeledésének fenyegető intése. (Daróczy Imrénél, Decsi k. 32. d.)

Gazdagabb az újság a forma és a stílus területén: szembe-tűnő ez a kor két leggazdagabb termésű vallásos verselőjének, Rimay Jánosnak és Péczeli Király Imrének énekein. Rimay Balassa tanítványa. Mesterét nemcsak csodálta, de szerette is; neki köszöni életfilozófiáját: «beatum eum esse, qui superatis aequanimitate et perseverantia cunctis fortunae ictibus sua esset sorte atque salino contentus»;¹ biztatásának köszöni poétai megindulását.² Ragaszkodó hálójának lerovásául sajtó alá rendezte Balassa istenes énekeit, s amikor ezekhez odakapcsolta a magáéit, bizonyára a méltó tanítvány büszkesége bátorította. A tartalom és versforma valóban a mester istenes énekeire emlékeztet, ha néhol a verselgető moralista színvonalára sülyed is az ihletett költő mellől. A Buchanan-fordítások mutatják legjobban, mennyire hijával van Rimay a tömörségnek, milyen bőbeszédű (pl. az LI., XIII.); hosszadalmas versszakai elnyújtják a klasszikus mintát. Nem elégszik meg a zsoltár képeivel, hanem válogatatlanul tetézi azokat. «Lelki fekély ellen csak te vagy jó orvos, Kinek ő füstitől Én lelkem is kormos... Lelkemben nincs oly rész, Kire rüh nem ragadt... Fejemről, Istenem, Vond le azt a rüt koszt... Szítasd ki lelkemből Azzal ganéjt, rühet...» — ilyen kifejezések kerülnek tolla alá. A stílusnak ez a nyersesége már XVII. századi sajátosság: ugyanannak a törekvésnek a szülötte, amely a festőművészetben Caravaggiót a manierizmusból a természet igazságának hangsúlyozása felé vitte³ — csak hogy művészietlen próbálkozás. Épígy a barokk szépségeszménynek van abban is része, hogy Rimay csilingelőbbé igyekszik törni a Balassánál talált verssorokat. Az ilyenek: «Segíts, kennyíts, légy is», «Bűnöm rüt fertelmét, kék mérgét vesd el szemed elől», «Terjessz ki fényedet, kezedet, ne bizz és hagyj másra» — ennek a stílszépítő törekvésnek az eredményei. Ez a törekvés megfelelt Rimay terjengősségének is: ezért halmozza — néha már értelmetlenségbe — képeit.⁴

¹ Rimay ajánlólevele, az 1904. évi kiad. 266. alpján.

² «Quique me, quicumque me efficit literarum amantem.» I. m. 265. l.

³ H. Voss: *Die Malerei des Barock in Rom*. 1924. 435. l.

⁴ Te légy hitem célja, Lelkemnek pánccélja, Szabályám éti, acélja...

Megvan mindez Péczeli Király Imre verseiben¹ is, de több izléssel. Amikor így fordul Istenhez: «Paradicsomnak te szép élőfaja, Oh kegyes Jézus, Istennek báránya», vagy túlzóbb fokozással: «Paradicsomnak te szép fenyves Napja, O áldott Jézus, mennyország ajtaja, Nyiljál fel Istennek palotája, Hallgass meg engem hívek szent oltára» — ennek a divatnak hódol. Nagy veszedelme neki is a hosszadalmasság — ebbe kényszeríti már az is, hogy hosszú nevét a versfőkbe akarja iktatni; de ez nem annyira stílusának, mint inkább versszerkezetének baja. A fejtegető vagy intő beszédet példák sorának ismételt közbeiktatásával húzza el, de csak ritkán tud felsorolásába valami fokozatosságot vinni. (*Eljő meg az idő... Prédának ki örül...*) Frissítő fogása, hogy intelmét a saját lelkéhez intézi, a fohászt a saját lelkének ajkára adja.² Sőt komplikáltabb szerkezettel is tesz próbát: egy vén jámbor és egy ifjú között költ párbeszédet, hogy az öreg tanácsának figyelembekajánlásával oktasson. (*Egykor egy vén jámbor...*) Képei között ugyan több az elgondolt és készelt, mint az átértett, de feltűnően gazdag bennük. Gondolatismétléseiben is változatos; fokozatossága nem egyszer lírai erejű.³ Szavának nyeresége nem bántó, mint ebben a kapcsolatban sem: «Magadnak bizlaljad, Igédde! hízlaljad Tőled kijött lelkemet». Ahol pedig a természetből veszi képét, önkéntelenebbnek érzik, mint ugyanannak Rimaynál élénk vetődő változata.⁴ Belformájában nem olyan játékos, de azért itt is változatos és könnyed.⁵ Mindketten Balassa tanítványai, de már egy új stílus-kor gyermekei; és Péczeli Király Imréről méltán elmondhatjuk, hogy e század protestáns egyházi verselői között a legtehetségesebb, legértékesebb.

III.

A katolikus templomi ének ügyében az első szót az 1560. évi nagyszombati zsinat mondja ki;⁶ védekezni kíván a protestáns forrásból beáradó énekek éneklése ellen, «nehogy, a jámbor indulatú magyar nép istenesség színe alatt félrevezettség, mint ahogy napjainkban, szívünk fájdalmára, több helyütt tapasztaltuk.» Csak az ősi, száz év előtti énekeket engedélyezi tehát és azokat, amelyek ezután nyerik el az egyházi jóvá-

¹ P. K. I. verseit Vasáry Dániel dissertatiója szedte össze: Esztergom, 1907.

² *Eljő meg az idő... Könyörülő szent Istenhez... En nyavalyás lelkem...*

³ Pl. Téríts rám kedvedet, Nyújtsad kegyelmedet, Segélj ily szükségemben. (*Gazdag bő kegyelmű...*)

⁴ Pl. Rimaynál: «Az természet is la Mert mindent változtat, Az mit egy ideig Egy kézzel tartóztat: Téi az mit aszal, foszt, Nyár megviragoztat». Péczeli Királynál: «Vidul a szép tavasz az erős tél után, Újulnak a mezők kemény dér elmulván, Napunk is fényesebb, folyhők eltávoztván...».

⁵ Legsajátosabb dallam: Paisa szegény fejérmek...

⁶ Péterffy: *Sacra Concilia Eccl. Rom. Cath.* 1742. II. 93. (Idézi Horváth Cyrill: *Középkori magyar verseink.* 1921. 417. l.)

hagyást. Ennek az intézkedésnek eredménye, hogy a katolikus ének újra elkülönül a protestáns egyházi énektől. Az a nyolc ének, amelyeket Telegdi Miklós tesz közzé prédikáció gyűjteményében,¹ már ebből az ősi énekkészletből kerül elő; másrészt a függetlenedő katolikus énekköltés is megindul, ahogy arról a 148. zsoltárnak Péchi Lukács könyvében² élénk kerülő parafrázisa tanuskodik. A nekilendülő munka eredményét a század első felében három kézirat mutatja: a *Gyöngyösi tordalék* (1628—35)³ nyolc régi éneknek új változatát és tizenkét oly éneket szed össze, amelyek közül négy előkerül ugyan protestáns gyűjteményben is. de szellemével katolikus eredetűnek látszik. Attól, hogy régi változatban eddig nem ismert énekei közül három a Kuunkódex,⁴ kilenc a Jancsó-énekeskönyv⁵ készletében is élénk kerül, nyilvánvaló, hogy a XVII. század elején már elterjedt egyházi énekekről van szó. A Kuun- és Jancsó-féle kézirat énekei között is vannak egyezők: mindez arra vall, hogy a katolikus templomi ének már a XVII. század elején önállósul. Ezt a folyamatot építi ki a Kisdi Benedek költségén megjelent 1651. évi *Cantus catholici* és ennek Szelepcsényi György jóvoltából megújuló kiadásai, Szegedi Lénárt 1674-i kassai gyűjteménye és a csiki klostrom jeles tagjának, Kájoninak *Cantionale Catholicuma*; a sort 1695-ben Náray György *Lyra coelestise* zárja le.⁶

ALSZEGHY ZSOLT.

¹ Horváth C.: i. m. 418—435. l. Hat darabját közölte a Baranyai Péter költségén megjelent *Evangeliumok és epistolák* (1629), megtoldva négy, később Kisdinél régi énekként szereplő énekkel.

² *Szent Agoston doctornak ...* 1591. (a 79., 148. és 183. l.)

³ Kiadtam Gyöngyösön. 1914.

⁴ 1621—47.-ből. IK. 1916.

⁵ Nemz. Múz. Qu. H. 1395. (A XVII. század közepéről.) A század végéről Mihály Farkas gyűjtése (N. Múz. 482. oct. H.), a *Cantionale Hungaricum* (Egy. kv. Bpt. A. 112.) és *Cantionale et Passionale Hungaricum* (Uo. A. 113.) A Kájoni-kódexről IK. 1929: 209. l.

⁶ Kisdi gyűjteményében 25 olyan ének van, amelynek változata már prot. énekeskönyvben is élénk került; de közülük a Telegdi közölte énekek is. Régi ének jelzéssel 24 darabot lát el. — Önállóbb a Szegedi Lénárt-féle kötet (1674); ennek összeállítói korántsem elégedtek meg a Kisdi-gyűjteménnyel: tudatos gonddal dolgozták át az onnan átvett énekeket is, a protestáns eredetűek is lényegesen, néha a felismerhetetlenségig át vannak formálva; nagyon gazdag új — rendszeren latinból fordított — énekekben. Kájoni János énekeskönyvének (1676) Kisdi és a protestáns Gönczi (1654) volt a forrása; az utóbbit csak teológiai szempontból javítja; de helyet kap benne néhány új katolikus ének is. Náray gyűjteménye dallamában és szövegében önálló; legszembetűnőbbben a *Stabat Mater* fordítása (*Alla Christus keresztinél*) mutatja ezt az önállóságra való törekvést. A kéziratot gyűjtemények közül a *Cantionale Hungaricum* (Egyet. kv. A. 112.) Szegedi Lénárttól mutat kapcsolatot. A *Cantionale et Passionale Hung. Soc. Jesu Res.* Turociensis elsősorban Kisdi bővítésére gondolt; bár a gyűjtő azt vallja, hogy nem ökéletes a magyar nyelvben, néhány sikerült fordítást és új éneket találunk benne. A Mihály Farkas-féle kézirat (Nemz. Múz. 8°. Hung. 482.) Kájoni gyűjtésének rokona, újdonságai közül mindössze négy érdemel figyelmet.

KERESZTÉNY HERKULES.

Ismeretlen fejezet az európai és a magyar irodalom történetéből.

A XVIII. század első felének magyar irodalma lényegében megmarad a XVII. színvonalán, sőt néha úgylátszik, mintha csak arra szorítkoznék, hogy befejezéshez juttassa a «barokk»-század kezdeményezéseit.¹ Lírájának, epikájának, drámájának, szerény formavilága, még a Mikese, Faludié s Amadeé is, «trufá»-ja, meséje, legendája, minden ízében XVII. századi örökség. Nincs itt szó sem hanyatlásról sem emelkedésről, hanem inkább a szellem hosszú lélekzetvételéről, némán, észrevétlenül és névtelenül folyó konzerváló s egyben előkészítő munkájáról, akár csak az egykorú német irodalomban. A kor legönállóbb megnyilatkozása, a népies vagy népieskedő prédikáció, az érzelmes elmélkedés, elsősorban a vallásos érzület kutatóját érdekli, de viszont épen ez az «irodalomtalan» forma tartja elevenen, óvja meg a rozsdától, szuvasodástól Pázmányék nyelvi hagyományát, gondoskodik a «cseppfolyós» beszélt nyelv és a «megrögzített» irodalmi nyelv, az alsóbb és felsőbb szociológiai rétegek szó- és szólamkincsének kicserélődéséről. A kor latin költészete kívül esik a magyar nyelvű irodalmon, része a nemzetfölötti humanizmusnak, de kultúrfegyelműző, formanevelő hatása megbecsülhetetlen. A kor főbüszkesége, a latin nyelvű tudományos irodalom, sokszor közelebb áll Európához, mint a magyarsághoz, de közvetve-közvetlenül, anyaggyűjtése, új tájékozódása, a történeti, az irodalomtörténeti és a földrajzi gondolat nagykorúsítása révén a magyar szellemet is megtermékenyíti. S végül, hogy a legfontosabbat említsük: az irracionális mélységeitől megfosztott Leibniznak, Wolff veszélytelen «józan okosság»-ának befogadásával ez a kor készíti elő a magyar szellemi élet későbbi elvilágiasodását s teremti meg az elvilágiasodott irodalom nyelvi feltételeit.

A kor legérzékenyebb pontja az elbeszélő próza. Ezen a ponton mintha meddőnek bizonyulna minden revíziós, átértékelő kísérlet. Néhány régi s újabb népkönyv, truffák, aesopusi

¹ L. Trostler József: *Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában*. Budapest, 1927.

mesék, épületes környezetbe ágyazott, lefokozott kései antik-sé renaissance- emlékek, Fénelon álcázott regénye, a *Télémaque* — eddigi tudásunk szerint nagyjában ennyiből áll az egész szép-próza anyag. Pedig csak mélyebbre kell ásni a rejtettebb, ismeretlenebb rétegek felé, csak jobban körül kell nézni: itt is akad még bőven felfedezni vagy felderíteni való. Az összehasonlító irodalom- és ízléstörténetet talán érdekelni fogja, hogy a régi Kassai kalendárium toldalékjai elbeszélnek a *Jóka ördögének* egy olyan változatát, amely rokon a Machiavelli *Belfagor*jával, vagy a francia Perrault egyik leghíresebb meséjét a gyöngyöt-nevető, rózsát-síró leányról.¹ (Ez egyúttal legrégebbi irodalmi mesénk.) De ennél a részleteiben igen gazdag «apró» és aprólékos irodalomnál átfogóbb jelentőségű Gerő György jezsuita író kétkötetes munkája, a *Keresztény Herkules*, amely — de Backer-Sommervogel szerint — pontosan a kor fordulóján, 1760-ban jelent meg.²

Gerő Györgyről³ nem sokat tudunk. Munkája mindaddig amíg fel nem hívtuk rája a figyelmet,⁴ alig volt több pusztán elszigetelt könyvészeti adatnál. Lényegében még ma is az Pedig szellemi multjánál, motivális, formatörténeti vonatkozásainál fogva mindenképen rászolgált arra, hogy egyszer végre részletesen foglalkozzunk vele s megvilágítsuk európai forrásvidékét. Heroikus történet szemlélete a germán-román világban gyökerezik. Regényformája abbana pillanatban, amikor magyarul megszólal, őshazájában már idejét multta, nálunk viszont mindenképen időszerű s együttlélékzik a kor ízlésével.

1. Belső forma.

A *Keresztény Herkules* a maga architektonikusan megépített két részében hatalmas anyagot ad (IV. Henrik német császár, VII. Gergely pápa, Mathildis tusciai őgrófnő harcait, az első keresztenshadjárat előkészületeit, Bouilloni Godefred «napnyugoti» és «napkeleti» tetteit), számtalan embert mozgósít, nyugat és kelet között roppant távolságokat fog át. Cselekvénye átmenet híján, drámai megjelenítéssel az események mozgalmas közepébe vezet. Megpróbáljuk nyomon követni a

¹ L. *Mesenyomok* 17, 28—31 l.

² De Backer-Sommervogel: *Bibliothèque de la compagnie de Jésus. Bibliographie*. III. p. 1357—58. Előttém a következő kiadása van: *Keresztény Herkulesnek Bullioni Godefrednek Hadi Munkái. Irta Deákbold Gerő György Jesus Társaságabeli Szerzetes Pap.* Kassán a Jesus Tarsasága Akadémiai Kollegiumának betűivel, 1768. Esztendőben. (De Backer-Sommervogel adatának helyes-égét e pillanatban nem tudom eldönteni; lehetséges, hogy az 1760-as szám csak elírás 1768 helyett.)

³ 1732 (Szekszárd) — 1768 (Ungvár). V. ö. de Backer-Sommervogel, III. p. 1357. — Színnyei: *Magyar Örök*, 1894. III. 1182. h.

⁴ Legutóbb: *Mesenyomok*, 4 l.

menetét, úgy amint ebből az első drámai magból kinő, egyre több felé ágazik, bonyolódik, hol előre, hol hátra hullámzik, mintegy bujósdit játszik az olvasóval.

IV. Henrik német császár 1085-ben a Grona-mocsár partján megütközik ellenfelével, a szász Rudolfal. Serege megfutamodik s őt is magával sodorja. Ekkor legkiütönb vitéze, a «Sasviselő», a győztes ellenség közé rohan s ledőfi Rudolfot, megállítja a futókat, majd a császár keresésére indul; hetednapra megtalálja és visszavezeti a táborba. Nagy az öröm, csak a Sasviselő szomorú, mert azt a lesújtó hírt hallotta, hogy szerelmese, Mathildis tusciai grófnő, Olaszország «Vitzé Királynéja», a császárra «ellenséginek fejedelmét szereti.»

A császár Mathildis ellen vonul Olaszországba. Kíséretében van a Sasviselő — aki nem más, mint Bouilloni Godefred. Mathildis megerősíti Kánuziomot (Canossát) s ott várja be Henriket. Ez azonban Rómának tart és ostrom alá fogja. Elsőnek Godefred rohan be a városba. Mathildis nagy gyötrelmeket áll ki: szereti a fiatal lovagot és gyűlöli urát, a császárt. Most is azon gondolkodik, hogyan vihetne segítséget a Róma várába zárt Hildebrand (VII. Gergely) pápának. A Sasviselőt ezalatt az ellenség üldözése közben súlyos baleset érte s most betegesen fekszik sátrában. A császár csakhamar visszatér Németországba, feleségül veszi Godefred hűgát, Adelaidát (kit azután Prakszédnek nevez), Godefredet megteszi «Lothária Vitzé Királyává», de arra a hírre, hogy Mathildis feleségül megy Guelfó cseh herceghez, ismét olasz földön terem. A császár is, Mathildis is hajlik a békés megegyezésre. Kárpintumban megindulnak a béketárgyalások. Ugyanekkor egy titokzatos lovas száguld a város felé, szívében egyetlen érzés: a bosszú. Ez a «Bosszúálló» újra Bouilloni Godefred. Belgiumból, ahol Isten visszaadta egészségét, hűga sorsa hozta Olaszországba; meghallotta, hogy a császár házasságtöréssel vádolja s fogságra vetette Prakszédet. Godefred kiszabadítja hűgát és Kánuziomba viszi Mathildishez. Odajő a fiatal Konrád is, a császár fia, aki pártot ütött apja ellen. Általános közöttük az öröm. (Mathildis egy bizalmasa ekkor elmondja a királyné élettörténetét gyermekkorától kezdve az elbeszélés időpontjáig, küzdelmét a jog és közszabadság védelmére a császár kancellárja, Gibert ellen, harcát Henrik ellen és hűségét VII. Gergely utóda, II. Orbán iránt. Megtudjuk azt is, hogy szíve Godefredhez húz, s csak Orbán pápa rábeszélésére ment feleségül Guelfóhoz.)

Godefred fogadalmat tett, hogy keresztes hadjáratot indít a Szentföld visszafoglalására. Most beváltja fogadalmát. Elbúcsúzik Mathildistől, Prakszéd-től, Konrádtól, hazatér Belgiumba, eladja birtokait s készülődik az útra. Segítőtársa, Remete Péter, Krisztus parancsából bejárja Napnyugat minden fejedelmi udvarát, szónokolva és harcra lelkesítve. A platzenziai (Piacenza) s kláramonti (Clermont-Ferrand) gyűlések után mindenfelé kitérik a keresztet. Péter ötvenezerral előre vonul Konstantinápolyig. Ide érkezik Godefred és öccse, Balduin, a normann Gvizskárd Róbert, Buamund (Bohemund), Tankred és Gulielm. Megegyeznek Elek (Alexios) görög császárral s végre megindulnak. Nikodémia alatt Remete Péter seregének töredékeivel találkoznak. Hosszú, fárasztó harcok után, amelyek során Godefrednek «adatott a hadifejedelemség», a keresztények éhséggel, betegséggel küzködve megérkeznek a Szent Város falai alá. Megindul az ostrom. Godefred csodákat művel. A törökök elszántan

védekeznek. Ördögi bűbáj is segíti őket. Minden hiábavaló: a bástyákra kitűzik a fővezér zászlaját. A diadal pillanatában Godefred gyapjú ruhában, fegyvertelenül, alázatos fővel Krisztus koporsójához járul s buzgó könnyhullatás között ad hálát Istennek s Isten Szűz Anyjának. Nyolc nappal a város megvétele után Jeruzsálem királyává választják. Ő azonban elhárítja magától a koronát s beéri azzal, amelyet Krisztus viselt. Ő csak Krisztus koporsójának óhajt óre lenni. — Ezalatt Mathildis legyőzte Henriket, Prakszéd kolostorba vonult, Konrád megnősült, Gibert és II. Orbán meghalt. Mathildis győzött Napnyugaton, Godefred győzött Napkeleten: megszűnt minden akadály, amely eddig elválasztotta őket. De Godefred elhárította magától a földi koronát s most a földi szerelmet is elhárítja.

Koncepciója szerint a *Keresztény Herkules* a naiv történeti elbeszélés és a «naiv eposz» között áll: egyfelől olvasó közönséghez fordul, másfelől hallgató közönség akusztikájához igazodik. Ez a felemás forma a modern regény kezdeteire utal, amikor a hős elhagyja a legenda, a lovagi epika, az Amadis irreális világát s a görög regény kalauzolása mellett meg a renaissance-szellem támogatásával ellenőrizhetőbb, szilárd talajra lép. Minden földrajzilag meghatározott térben, Belgiumban, Németországban, Olaszországban, Kisázsiaiban, de határtalan időben történik. Az események bármikor megszakíthatók s bármikor folytathatók, a nélkül, hogy a szerkezet elhomályosulna. Az idő nem teremtő fejlődés, hanem közömbös, egyenletes folyam. Az emberek készen, kialakultan kezdik s változatlanul fejezik be pályájukat. A mellett egyöntetűek: az erényes ember tetőtől talpig erény, a bűnös tetőtől talpig bűn. Biológiai formájuk szerint fiatalok és öregek, de valójában nincs koruk, sem tartásukban sem beszédjükben nem mutatnak különbséget. Az időbeliség kategóriáján kívül élnek. cselekszenek, szenvednek s úgy is halnak meg: az elmúlás nem nagy nyomot rajtuk. Az évszámok pusztán tájékoztató jegyek.

A világkép egységes és zárt, mint a középkorban. A fizikai és metafizikai tájékozódás pontjai, a föld és az ég, összeérnek. Legfelül áll Isten, Krisztus, a Szent Szűz, jóakarattal nézik a jókat, a kiválasztottakat, s ha kell, jelekkel, csodákkal avatkoznak a sorsukba. Ami Istentől származik, ami Istenért van, azon rajta van a diadal, a megdicsőülés fénye, ami Isten ellen irányul, az homályba borul. Minden magánjellegű dolog, öncélúság és az önkény eleve el van vetve. Az egyéni lét problematikája fel sem merülhet. Minden teremtett lénynek megvan a maga kijelölt helye a hatalmas koordinátarendszerben, funkciója, értéke meg van szabva Istenhez való közelsége, Istentől való távolsága szerint. Minden politikai ellentét a sacerdotium és imperium, minden erkölcsi ellentét az isteni és ördögi világ, minden érzelmi ellentét az égi és földi szerelmek ellentétére redukálódik. Szociológiailag észrevehető társadalmi osztály mindössze egy van: a lovagi. A nép, a paraszt, polgár a leg-

jobb esetben statiszta szerepet kap. Találkozásoknál, felvonulásoknál, beszélgetéseknél a XVII. század udvari ízlésének szokásai és formái az irányadók.

Az emberi rangsorban legelső, legmagasabb helyen áll a keresztény hős. Lényegében udvari ember, de távol áll minden színleléstől s ravasztságtól. Állhatatos és elnyomja indulatait. A lemondás és önfegyelem patosza veszi körül az alakját. Hősisége passzív hősiség. Egyetlen örökös rajongás, mely alsóbb fokon a földi Jeruzsálem, legeszményibb fokon a mennyei Jeruzsálem felé irányítja a tekintetét. Szeme előtt állandóan ott a végső cél, a szent szolgálat. Profán kísértés, profán szenvedély nem fog rajta. Haragja szent harag, öröme szent öröm, szerelme szent szerelem. Mintha létének nem is lennének biológiai-fiziológiai feltételei. Lelkesedésének csak szent forrásai vannak. Örömben és szenvedésben, békében és hadban, trónon és börtönben, egy pillanatra sem feledkezik meg arról, hogy ő a *civitas Dei* lovagja, hogy reprezentatív szerepe, helye kötelez. Minél teljesebb benne lovagi osztálytudatának etosza, minél hívebben teljesíti reprezentatív küldetését, annál nagyobb a hősisége. Isten nevében és Isten nevével nem riad vissza semmitől; amíg él, magán érzi Isten szemét; halála egy új, tisztultabb élet kezdetét jelenti.

Ez az alaptípus. Legtisztábban, legvégtetesebb eszményiséggel Mathildis és Godefred testesíti meg. A regény első, nyugati részének Mathildis, második, keleti részének Godefred az uralkodó csillagképe. Pályájuk állandóan keresztjezi egymást, csak végül találkozik a közös feladatban. Mathildis elejétől végig a sacerdotium szolgája és védője, Godefred eleinte az imperiumot szolgálja, de aztán ő is megtér a szent szolgálathoz. Mindaketten végig szenvedik a földi szerelem minden gyötrelmét s csak súlyos megrázkódtatások árán találnak haza az égi szerelemhez. Életük a lemondás és önfegyelem iskolája: Mathildisé érzelmesebb, hevesebb, Godefredé férfiasabb, patetikusabb.

Godefred az elsőik között is legelső. Csodák veszik körül gyermekségét és ifjúkorát, csodák egyengetik az útját, csodák nagykorúsítják. Jóslatok, álmok, égi jelek utalnak jövőre nagyságára s királyságára. A szent konvenció eleven szobra Istenközelsége nem homályosul el soha. Ami érzékiség van benne, az végül szent érzékiséggé szublimálódik. Gáncs és folt nélküli lovag, a legkegyesebb és legvitézesebb. Keresztény Herkules, sztoikus bölcs, aszkéta egy személyben, de hiján minden modern pogány quietismusnak. Példa, vezető, kezdeményező; veszélyben a végső menedék. Krisztust követve, az értelem állandó ellenőrzése mellett el jut Henrik táborából az Olajfák hegyére. Talán az egyetlen lovag, akinek nem telik kedve vérontásban és kegyetlenségben.

Godefred körül keringenek a kisebb bolygók: az ő földibb, emberibb alakmásai, rokonai, barátai, hívei. Ők is keresztény hősök, de az önfegyelem, a lemondás, a kegyesség, a hősiesség alacsonyabb fokán. Minél távolabb állanak tőle, annál egyoldalúbbak, fegyelmezetlenebbek, annál kevesebb bennük a szent vonás, annál több bennük a profán elem, annál kevesebb bennük a lemondásra s önfegyelemre s annál több bennük a kegyetlenkedésre, vérengzésre, profán gyűlölködésre való hajlam, annál inkább hiú célok vezetik elhatározásukban és tetteikben.

A másik sarkon helyezkednek el a *civitas diaboli* képviselői, Henrik császár és köre, az egyház ellenségei, gonoszok, cselszövők, elvetemültek, kiátkozottak. Lovagok és keresztények ők is, de már csak forma szerint azok, a belső lovagiság és kereszténység minden jele nélkül: profán szenvedélyek vak, felelőtlen és fegyelmezetlen rabjai. Életük egyetlen pozitív értelme a gonoszáguk. Csak árnyalati különbségek választják el a pogányoktól.

A pogányokat már sem a forma, sem az osztálytudat nem kötelezi. Ők a megtestesült Antikrisztus, a minden ellenőrzés, fegyelem alól felszabadult irracionalitás; ők a céltalan pompa és dicsőség, vérszomjúság és bosszúvágy, a céltalan tömeg és áldozat. Értelmetlen az életük, s értelmetlen a haláluk. Egyetlen hivatásuk, hogy anyagul szolgáljanak a keresztény hősi-ségnek, hogy közvetett eszközei legyenek a keresztény mártíromságoknak. Ők az árnyék a keresztény fény mellett.

Ebben a világban, ezekben az emberekben ölt testet a történelem. Ez a történelem minden ízében «szent» történelem; az isteni és ördögi hatalmak, a ragyogó földfeletti és a sötét földalatti erők küzdelmének eredője. Hol rideg adat- és példatár, hol dúsabb panoráma, hol alakokkal megrakott színpad. Véletlen nincs. Az egyén, a leghősibb egyén sem számít. Csupa hullám a ráció és az irracionalizmus két sarka között. A jó haza talál, a gonosz elmerül. Látszólag az ember szabad akarata dönt, de a keresztény hős valójában mindig csak az isteni végzet és gondviselés, az eleve-elrendelés sugallatára és parancsára cselekszik, a keresztény emberiség javára.

Az elbeszélő nem teremt a maga erejéből, csak beszámol, válogatás nélkül. Tökéletesen azonosítja magát hőseinek időpontjával; jó hőseivel érzelmileg és gondolatban is azonosítja magát. Nem idéz kísérteteket, nem él az álromantika szokott eszközeivel és túlzásaival; a multat szépnek és hősiességnek találja egyszerűen azért, mert mult, mert adatokat szolgáltat isten akarátának történetéhez. Teljességre törekszik. Egyetlen névvel, egyetlen adattal sem marad adósunk. Minden fontosabb szereplőnek elmondja az életrajzát vagy történetét. Sokszor félbeszakítja az elbeszélés menetét, hogy pótolja az előzményeket. Láthatóan jól esik elbeszélnie: kiaknáz minden hálás

alkalmat, minden «termékeny» jelenetet, megragad minden esz-közt, hogy olvasójában ébrentartsa a «szent» érdeklődést, hogy ki ne fogyjunk a lélekzetből. Azt meg kell adni, hogy ért hozzá. Találkozások, tanácskozások, párharcolok, rajtaütések, vár-ostromok, csaták, diadalok és vereségek, tartalmas és tartalmatlan nevek, nyugati és keleti városok mozgalmas egymás-utánban vonulnak el az olvasó előtt. A nyugati és keleti hadszíntér helycseréje csak topográfiai változást és az erők átcsoportosítását jelenti.

Allandóan az az érzésünk, hogy a legmélyebb középkorban járunk, hogy krónikát vagy legendát olvasunk. De ugyanakkor lehetetlen észre nem vennünk, hogy a zárt epikai-történeti világkép itt is, ott is veszít naív zártságából, hogy az irreális mértékekhez igazodó emberszemlélet lépten-nyomon engedményeket tesz egy modernebb, földibb látásmódnak. Az események mélyebb hátteret kapnak, a mozdulatlan képek helyenként mozgó képekké változnak, a tájrajz, a kezdetleges leírások észrevehetőbb atmoszferikus szerephez jutnak, a mult nagy ritkán valóban történelem gyanánt, a «ma» megmérhető, értelmezhető, sőt kritizálható alakmásként hat. De ami talán ennél is fontosabb: a hős, elsősorban Mathildis és Godefréd, időnként leveti a típus, az osztály, a kollektív «lét» álarcát, kilép a homályból, mer «egyén» lenni, magára maradni, megmutatja, elemzi «lelkét» gondjait, vágyait, úgy, ahogy ezt a lélektani elemzés új érzelmes divatja sugallta neki.

A *Magyar Herkules* fordítás: mindaz, amit itt elmondotunk, inkább csak a szó intentionális értelmében él benne. Annál teljesebben érvényesül viszont a latin eredetiben, ahol törekvés és forma tökéletesen megfelel egymásnak.

2. A latin «ősforma»; barokk elemek.

A *Magyar Herkules* latin eredetijét Guillaume de Waha-Baillonville luxemburgi jezsuita¹ (szül. 1615. Melreux-ben, megh. 1690. Liège-ben) írta, épületes alkalmi munkák, vallásos ódák, egy Borgia Ferenc-dráma, egy Nagy Szent Vilmos-életrajz szerzője. Herkules-regénye 1673-ban jelent meg első kiadásban (*Guilielmi de Waha Melreusii e Societate Jesu Labores Herculis Christiani Godefredi Bullioni. Insulis Flandrorum, Typis Nicolai de Rache MDCLXXIII.*)

A regény szíves olvasóközönségre található Európá-szerte. Már 1687-ben újból megjelent,² s ösmerjük egy müncheni³ meg két magyarországi kiadását 1746-ból és 1749-ből. Megviláglí-

¹ V. ö. de Backer—Sommervogel, VIII. p. 949—50.

² Újabb kiadása: Leodii 1687.

³ Monachii, 1680.

tása épen ezért segít egy-két ponton eloszlatni azt a homályt, mely mind a középeurópai, mind a magyar irodalmi ízlés történetének egyik legismeretlenebb fejezetét takarja. S vele együtt a barokk problémát.

Ma már egyre tisztábban látni a barokk negatív és pozitív jegyeit.¹ A barokk nem azonos sem ellenreformációval, sem katolikus restaurációval, sem pedig jezsuita stílussal; nem jelent sem romantikus újjászületést a középkor szelleméből, sem amolyan krisztianizált humanizmust. Mindez hozzátartozik a lényegéhez, de épenséggel nem meríti ki. A barokk legmélyebb értelme szerint a középkor természetes, szerves folytatása, «ősze» és befejezése, «utolsó hangja» azokban az országokban, ahol nem volt reformáció, vagy győzött az ellenreformáció, ahol egy pillanatra sem szakadt meg s nem homályosult el a katolikus szellemi élet folytonossága. (Kivétel csak egy van: Franciaország.) Mintha közben mi sem történt volna, Szent Ágoston tovább él a kor történet- és társadalomszemléletében, Aquinói Szent Tamás Suárezben vagy Juan de Lugóban, a középkor német és román misztikája Teresa de Jésumban vagy Juan de la Cruzban, az Imperium- és a Róma-gondolat az abszolutizmus politikai eszméjében, a lovagiság eszménye az udvariság és rendiség eszményében, a misztériumdrama az új drámai látványosságokban. Aristoteles még mindig időtlen tekintély. A keresztény hősmonda leggazdagabb olvasókönyve, a *Legenda aurea*, még mindig kimeríthetetlen ihletője, forrása művészeknek és drámaíróknak. Az Amadis-regény még mindig izgató olvasmány, lovagi vitézség és kalandvágy tüköre. S mindez nem romantika, hanem eszményi valóság, a legrosszabb esetben «könyvélmény», sőt, ha csak fikció is, hitele semmivel sem kisebb, mint volt a középkorban. Középkor ez is, de természetesen más síkban, idegesebb, érzékenyebb változatban, úgy ahogy a halál pillanatában mutatkozik, hippokraté-i vonásokkal teljesen. A katolikus világkép és világézés hordozóinak, akár tetszik akár nem, számot kell vetniük az egyetemes európai világkép és világézés változásaival, a nem-katolikus Európa szellemi-érzületi forradalmaival, reformációval, humanizmussal, a földrajz, csillagászat, természettudományok felfedezéseivel, Baconnal, Descartes-tal, Spinozával. A metafizikai tájékozódás pontjai meginognak, eltolódnak, útjai elhomályosulnak, a tájékozódás maga egyre nehezebb, fárasztóbb, s egyre nagyobb patosz kíséri. Minden lépés kétellyel és csalódással, meglepetéssel és megrázkódtatással jár. Itt természetesen csak a legritkább esetekben lehet szó idillikus csendről, klasszikus egyen-

¹ Az elméleti-történeti alapvetéshez: Turóczi-Trostler József: *Az ismeretlen tizenhetedik század*. Magyar Nyelvőr. 1933. — U. a. *A magyar szellem európaizálódásának első formái*. Balassa-émlékkönyv, Budapest 1934.

súlyról, arányosságról, architektonikus építkezésről. A józan úttól való irtózás az irracionális erőinek olyan felszabadításához vezet, amilyenre még nem volt példa s nem is lesz a germán romantikáig.

Hogyan illeszkedik ebbe a képbe a *Hercules Christianus*?

Tárgy- és hősválasztása legközépkoribb s egyúttal a legidőszerűbb.

Godefred¹ a középkor «dux christianissimus»-a, a keresztény együttérzés, az imitatio Christi s az athleta Christi legsugárzóbb példája, a latin (Fulco-Gilo: XII. sz.), francia (Chanson d'Antioche, Chanson de Jérusalem, Le Chevalier au Cygne, Roman de Godefroi de Bouillon . . .), német költészet, számtalan középkori legenda, krónika, gesta ünnevelt hőse. A középkor történeti-mondai panteonjában Nagy Károly és Julius Caesar mellett van a helye, de alakja egyetemesebb, nemzetfölöttibb minden más nemzeti monda hősenél. A renaissance, a reformáció, a racionalizmus nem homályosítják el a népszerűségét, sőt a kereszteshadjáratok és a török háborúk meg az ellenreformáció természetes párhuzama, ha lehet, még csak fokozzák eleven hasonlat- s példaértékét, ha lehet, még közelebb hozzák személyiségét. Bongars,² Duchesne³ s mások kritikai kiadásai és forrásgyűjteményei hozzáférhetővé teszik az egész történeti-mondai anyagot. Így érthető, hogy az új korszak «legközépkoribb» és legmodernebb költője, Tasso, épen Godefredet választja eposzi hősül,⁴ s hogy az ő példáját követi az epikusok hosszú sora. Az iskoladráma is siet kiaknázni a hálás tárgyat.⁵

¹ A következőkhöz v. ö. M. Michaud: *Bibliographie des croisades I. (Histoire des croisades VI.)* Paris. — U. a. *Bibliothèque des croisades I—II.* Paris 1828. — H. von Sybel: *Geschichte des ersten Kreuzzugs.* Leipzig 1881. — H. Schindler: *Die Kreuzzüge in der provençalischen u. mittelhochdeutschen Literatur.* Dresden 1889. — Bédier et Aubry: *Les chansons de croisade.* Paris 1909. — A. von Ruville: *Die Kreuzzüge.* Bonn u. Leipzig 1920. — Merker-Stammler: *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte.* Berlin 1926/28. II. 184 l. — M. Manitius: *Geschichte der lat. Literatur des Mittelalters* III. (I. von Müller-W Otto: *Handbuch der Altertumswissenschaft* IX. Abt. II. T. III. Bd) München 1931. 415 l. és 657 l.

² *Gesta Dei per Francos, sive Orientalium expeditionum et Regni Francorum Hierosolymitani historia.* . . a Jac. Bongarsio. Hanoviae 1611.

³ *Historiae Francorum scriptores coetanei, ab ipsius gentis origine ad Philippi IV. dicti Pulchri tempora, cum epistolis Regum, Romanarum, Pontificum, Ducum, Comitum, Abbatum et aliis veteribus rerum Franciarum monumentis; opera et studio Andreae et Francisci Duchesne. Lutetiae Parisiorum 1636.*

⁴ V. ö. V. Vivaldi: *Sulle fonti della Gerusalemme liberata.* Catanzaro 1898. — U. a. Prologomeni ad uno studio completo sulle fonti della Gerusalemme liberata. Trani 1904. — Belloni: *Gli epigoni della Gerusalemme liberata.* Padova 1898. — E. de Maldè: *Le fonti della Gerusalemme liberata.* Parma 1910.

⁵ K. Reinhardtstöttner: *Forschungen zur Kultur- u. Literaturgeschichte Bayerns.* Bd. 5. 1897. 36 l.

Amint látni, Waha gazdag és élő hagyományra támaszkodik. Azonkívül ott van mögötte a harmincéves háború patosza, a kor új történeti érdeklődése és kiolthatatlan forrásszomjúsága. S végül, hogy a vallási, érzelmi meg politikai ösztönzés se hiányozzék: Európa épen most készül döntő harra a török ellen. Waha szemtanúja ennek az utolsó kereszteshadjáratnak. Történeti tájékozottsága teljes és meglepően sokoldalú. Megnéz, megszólaltat minden kezeügyébe eső forrást. Felhasználja Bongars, Duchesne egész anyagát. Gátlás és akadály nélkül talál vissza a középkorba, sőt — s ez a tény igazolja a középkor meg a barokk viszonyáról elmondottakat — úgy jár-kél, úgy él benne, mintha a maga korában járna. Az elemi rokonság természetes érzésével vallatja a középkor krónikásait és a kereszteshadjáratok tudósítóit. Jegyzeteiben sorra előkerül minden nagyobb és ismertebb név: Witerbói Gotfrid, Freisingi Ottó, Hersfeldi Lambert, Sigebertus Gemblacensis (Gembloux), P. v. Bernried (*Vita Gregorii VII*), Malmesburyi Vilmos, Agilers (Aguilers) Raimund (*Historia Francorum, qui ceperunt Hierusalem*), Robertus Monachus (*Historia Hierosolymitana*), Albertus Aquensis (Aachen v. Aix: *Historia Hierosolymitanae expeditionis*), Fulcherus Carnotensis (Chartres: *Historia Hierosolymitana*), Wilhelmus Tyrensis (*Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*), P. Tutebodus (*Historia de Hierosolymitano itinere*), Ordericus Vitalis (*Historia ecclesiastica*), Petrus Damiani, Anna Commena (*Alexiadis*)... s mellettük egy csomó névtelen krónikás, vita-író. Felhasználja VII. Gergely pápa levelezését és sűrűn idéz Donizo canossai barátinak Mathildisről írt hexameteres költeményéből, mely különös emléke a renaissance-előtti naiv «antik-élmény»-nek.¹ Viszont feltűnő, milyen ritkán fordul «modern» szerzőhöz: Blondushoz, Sabellicushoz, a protestáns Crantzhoz, a katolikus Baroniushoz, J. Lipsiushoz. Ha valahol, itt kézzelfogható a barokk-probléma és az új történeti tudat kialakulása.

Waha a pozitivistá tudós lelkiismeretével jár utána adatainak. Ahol hézag mutatkozik a hagyományban, ott pótolja, ahol ellentmondásokra bukkan, ott áthidalja őket. Válogat, módosít, elvet; elfogad minden csodát, mihelyt források s tanúk hitelesítik. De minden «középkoriséga» mellett sem tagadhatja meg a maga korát. A katolikus történetírás fokozódó kriticismusa őt is kritikai állásfoglalásra kényszeríti. Psychologi-áló hajlamán, elemző szenvedélyén meglátni az *exercitia spiritualia*, az új ember- és lélekismeret, a karakterológia hatását, mozgóképein, tájrajzain, jelenetezésein a németalföldi barokk s a jezsuita színpad közelségét. A szerkesztés és építkezés techni-

¹ V. ö. A. Pannenberg: *Studien zur Geschichte der Herzogin Mathilde v. Tuscien*. Göttingen 1872. és Manitius, 662 l.

kájában a latin barokk-epika csodált remekét, Barclay *Argenisét*, tartja szem előtt. De van valami, amit nem kellett eltanulnia senkitől, amit készen hozott magával — ez az ő kifogyhatatlan elbeszélő kedve.

A regény címe — *Hercules Christianus* — középkori-humanista örökség: két különböző világkép, két ellentétes etosz százados együttlésének s kényszeregyezményének nyelvemléke.

Az antik Olympos istenei és félistenei a középkorban is tovább élnek¹: könyvekben, szobrokban, álmokban. Csakhogy régi életüktől mindenképen elütő funkciójú életet. Ragyogó apollói világukból újra dionysosi félhomályba süllyedtek, démonokká, hazajáró kísértetekké züllöttek. Megfejtetlen nevek és jelek. Egyfelől félszeg rémület, másfelől félszeg áhítat veszi körül őket. Céltalan pogány szépség itt felejtett tanúi. Így tengődnek, míg a renaissance vérrokon teremő emlékezete meg nem szólaltatja őket, vissza nem adja méltóságukat. Az emberek addig is állandóan kísérletet tesznek a meghódításukra: keresztény jeggyel látják el őket s ezzel megfosztják őket démoni valójuktól. (Hasonló veszélytelenítéssel recipiálták valamikor az egyházatyák a pogány filozófiát és költészetet.) A hódítás egyre nagyobb területeket fog át. Végül alig marad név vagy fogalom, amely elé ne járulna a «christianus» jelző (Seneca, Plato, Cato, Jason, Cicero christianus...). Időnkint s helyenkint elmosódik a határ a Golgota és az Olympos között. A pogányság és kereszténység kölcsönösen kicserélik jegyüket.² Ha Erasmus Sokratest idézve így imádkozik: «Sancte Socrates, ora pro nobis!», ha ő, aki kijárta a devotio moderna kegyes iskoláját, az «imitatio Christi» helyett «imitatio Promethei»-t hirdet (Prometheus est nobis imitandus...)³, akkor a maga rajongó nemzetléke nevében beszél. Azon pedig már meg sem ütközünk, ha a német Mutianus Rufus a «Campi Elisii»-t, a «Jovis aula»-t, az Olympos fogalmilag az «aeterna requies»-szel, «coeli regnum»-mal egyezteteti, az Úrvacsorát «pocillum és libum Jovis»-szal helyettesíti, Krisztust Jupiterrel azonosítja, Máriát «Jovis famula»-nak nevezi, «sancta Juno»-t, «noster Hercules Jesus»-t emleget vagy habozás nélkül kijelenti: «Cum Jovem nomino, Christum intelligo et verum Deum.»⁴ Az antik nevek és fogalmak hasonlatértékét is hamárosan felismerik. Modern uralkodónak, gondolkodónak, szónok-

¹ Fr. v. Bezold: *Das Fortleben der antiken Götter im mittelalterlichen Humanismus*. Bonn u. Leipzig 1922.

² V. ö. E. Cassirer: *Individuum u. Kosmos in der Philosophie der Renaissance*. Leipzig 1927. 75 l.

³ R. Pfeiffer: *Humanitas Erasmiana*. Leipzig 1931. 15 l.

⁴ Fr. Halbaum: *Mutianus Rufus. Seine geistesgeschichtliche Stellung*. (Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters u. d. Ren. Bd. 38.) Leipzig 1929. 114. l.

nak, költőnek... hallatlanul emeli rangját, fokozza tekintélyét, ha keresztény Caesarnak, Platonnak, Cicerónak, Vergiliusnak nevezik.

Ennek a világ-, fogalom- és névsyncretismusnak végső, merész következtetéseit a XVII. század vonja le festészetben, szobrászatban, költészetben. Csak az a különb-ég, hogy azelőtt inkább az antik névre esett, most inkább a keresztény jelzőre esik a hangsúly. Még a hazai latin irodalomban is találunk ilyen címekkel: *Terentius Christianus* (Schönaeus Cornelius, Várad 1656), *Columnae Herculis Christianae* (Kassa 1675), *Zodiacus Herculeo-Atlantis Pannoniae...* (Lőcse 1677), *Virgilius Evangelizantis Christiados Libri XIII.* (Debrecen), *Aeneas Habsburgus.* (Nagyszombat 1695) — a Cato, Cicero, Seneca christianusokról nem is beszélve.

A népszerűbb antik nevek között is a legnépszerűbb a Herkulesé.¹ Érthető, hiszen ellentmondás nélkül egyesíti magában a keresztény hősmonda két végletes eszményét: az emberfeletti cselekvő hősiséget s az emberfeletti szenvedő mártíromságot; az egyiket is, a másikat is a teljesítőerő legmagasabb fokán képviseli. Modern divatját a képzés és a szobrászat készíti elő. A festőket főleg Prodikos meséje (Herkules a válaszüton) foglalkoztatja.² A XV. századtól kezdve gyakoriak az ilyen keresztnevek: Hercules, Herculiscus, Herculisca. A barokk pazar felelőtlenességgel osztogatja az antik félisten nevét és rangját abszolút uralkodóknak, diadalmas hadvezéreknek. Van fejedelmi család, ahol hagyomány a neve. Számos opera, dráma, regény (H. A. Buchholtz!) névadó hőse. S így valóban barokk szemnek való látvány, amikor közös néven egyesül a leghíresebb pogány és a legünnepeltebb keresztény hős.

3. A magyar Herkules.

Gerő György teljes hűséggel, úgyszólván középkori személytelenséggel magyarítja de Waha *Herculesét*. Önállósága néhány technikai-szerkezeti beavatkozásra vagy módosításra szorítkozik. A latin munka szinte szünetek híján hét terjedelmes könyvbe zsúfolja az eseményeket. Gerő két arányos részre tagolja (I. Keresztény Herkulesnek Bullióni Godefrednek Napnyugoti munkái. II. Keresztény Herkulesnek B. G.-nek Napkeleti munkái), a könyvek számát felemeli tizennyolcra. alcímekkel látja el őket, ami áttekinthetőbbé teszi az egészet:

¹ V. ö. E. Cassirer: i. m. 77, 164. l.

² F. Riedl: *Der Sophist Prodicus und die Wanderung seines Hercules am Scheideweg durch die römische u. die deutsche Literatur.* Jahresbericht des k. k. ersten Staatsgymnasiums zu Laibach 1908. — E. Panofsky: *Hercules am Scheidewege,* (Studien der Bibl. Warburg 18.) Leipzig 1930.

«A Deák Író a különbözőféle dolgokat össze keverve hét könyvekben, én el választva tizen nyoltzban írtam, az Olvasónak bővebb' értelmére is, pihenesére is» (Intés a' kegyes olvasóhoz).

Gerő nyelve elvont, értelemhez forduló «könyvnyelv». Sokszor csak szókinsésben magyar, mondatritmusában, érületében, etozsában pedig nemzetfölötti. De felhasználja azt is, ami nyelvünkben a humanizmus és reformáció nyelvi eredményeiből közkeletűvé lett, egy sereg «lésüllyedt», elnépiesedet barokk díszítményt. Sőt arra is akad példa, hogy rá-ráfeledkezik az élő, beszélt, megrögzítetlen nyelvre. Ilyenkor frissen, közvetlenül hat. Mintha nem is választana el bennünket másfélszáz év az időpontjától. A feltétlen formai hűség eszményét úgy próbálja megközelíteni, hogy nagyobb egységek helyett elszigetelt mondatokat, mondatok helyett önálló szavakat fordít. Anyanyelve szellemét alárendeli a barokkizált latinnak, s ahol a kettő összeütközésbe kerül egymással, ott habozás nélkül áldozza fel anyanyelvét. Munkája magis történeti értékű teljesítmény: az éretl XVII. század katolikus történetiszemléletének, érületi, gondolati tartalmának leggazdagabb magyar kifejezése. Ezenkívül a XVIII. század eleji magyar könyvnyelvnek olyan sokoldalú mozgósítása, amilyenre még nem akadt példa, s egyúttal ennek a nyelvnek első becsületes erő- és teherpróbája egy jósokáig elhanyagolt területen, az irracionális érület és az irracionális képzelet világában. Ez a merev, felemás nyelv szerencsés pillanataiban olyan föld- és emberközébe hozza az elbeszélés szent csodáit, rajtaütéseit, várostromait, borzalmas, fényhomályos jeleneteit, hogy látni és hallani őket. (R. Cincius merénylete Gergely pápa ellen karácsony éjszakáján!)

A Keresztény Herkulesnek ott van a helye a magyar regény előcsarnokában.

* * *

Függelék.

Gerő a latin *Herkules* antiksabású verses idézeteit hol epikus tizenkettőssel, hol hexameterrel forlítja. Kísérletein meglátszik, hogy az antikizáló magyar verselés őskorában járunk: semmivel sem jobbak, de nem is ügyefogyottabbak a Szentkirályi Sámuelek, Birsi Ferencek rögtönzéseinél. Akárcsak ők, Gerő is csupán a szemhez fordul. ellenőrizhető, megmérhető metrumot igyekszik átmenteni, a metrum mögött lüktető ritmus iránt semmi érzéke. (Ezzel az utolsó lépéssel különben Berzsenyiig kell várni!). Antikizáló verselésünk története számon fogja tartani fordításait, nem értékük, hanem keletkezésük időpontja miatt. Itt közöljük őket:

1 L. Császár Elemér: *Deákos költők*. Budapest 1914.

(de Waha 106 l.)
Petra dedit Petro, Petrus
diadema Rudolpho.

(de Waha 180 l.)
Omnibus ex istis equites
habet alta Mathildis.

(de Waha 194 l.)
Tres magni proceres, dux,
rex comes: attamen horum
Quemque manet regnum
regia virgo manet.
Sed versabit amor sortis:
hos regia quamvis
Jura manent, hi dux, rexque,
comesque manent.

(de Waha 450 l.)
Evehitur lintri trans pontum
fama Mathildis,
Nomine de cuius Turcarum
castra loquuntur.

(de Waha 547 l.)
Vaticinium Eduardi Regis
Arbor fatali viridis succiditur ictu:
Pars abscissa suo stipite
summa cadit:
Hoc amota procul trans iugera
terra feretur:
Post iterum stirpi reddita,
poma feret.

1.

(Gerő I. 176 l.)
Kő szál Péternek; Péter Szent
Papja Romának
E Koronát Szentség Székéből
adta Rudolfnak.

2.

(Gerő I. 301 l.)
Gyűjt mind ezekből hadat
a Tsászárra Mathildis

3.

(Gerő I. 323 l.)
Három Nagy fejek: egy Hertzeg,
egy Király, egy Gróf;
Mindenikét még is Ország
várja, és Koronás Szűz:
De szeretet szárnyán megy
sorsok: noha Királyok
Jussal; egy Hertzeg, Király,
Gróf végre maradnak.

4.

(Gerő II. 110 l.)
Hire Mathildisnek szelekkel
tengeren által
Vitetik, és majdan hajóbul
földre tetetvén,
Török Táborban szálllyal hordoz-
tatik: oltan
Hallatik és terjed neve. Szólnak
Városok, és szól
A Török száján gyakortáb'
Napkelet erőd.

5.

(Gerő II. 283. l.)
Eduárd király jövendölése.
Halálos tsapással a zöld fa
le vágatik: annak
Ki vágott fő része le vetetik a
maga régi
Tőrs Tőrsökérd, s tövétől meszsze-
határra
El mozdittatván, három hóld
földre továbbá
Által el vit-tik; de majdan
vissza tetetvén
Tőrsökére, megént almát fog
újra teremni.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF.

ADATTÁR.

ARANKA GYÖRGYHÖZ ÍRT ISMERETLEN LEVELEK.

(Első közlemény.)

Az alább közölt leveleket néhány évvel ezelőtt az Erdélyi Múzeum levéltárának családi letéteiből másoltam.

A levelek mind Aranka Györgyhöz szólnak s különösen a Nyelvművelő és Kézírási (= kéziratgyűjtő) Társaságra vonatkozólag közölnek érdekes adatokat. Gr. Teleki Sámuel, a nagy könyvgyűjtő és könyvtáralapító levelei különösen a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár alapítási körülményeire vetnek világosságot. Fia, a korán elhunyt Domokos, az útirajzíró is szerepel néhány levéllel, melyekből látszik, hogy a kiváló ifjúban mily lelkes hév lobogott az irodalom és a Nyelvművelő Társaság ügye iránt. Beregszászi Pál és Baróti Szabó Dávid levelei különösen életrajzi szempontból tartalmaznak érdekes adatokat s igen sokat foglalkoznak nyelvi kérdésekkel is. A levélírók közt szerepel Révai Miklós, Péteri Takács József, Benkő József egy-egy, gr. Dessewffy József két levelével. Megtaláljuk még itt Perecsenyi Nagy László, Molnár Borbála és az ifjú Döbrentei Gábor leveleit.

Gr. Teleki Domokos levelei.

1.

Méltóságos Kir. Tábla Fia! Különös Nagy Jó Uram!

Levelét a' Mlgs Urnak Dr. Pataki Uram által vettem; és az el-küldött Hívó Leveleket az meg-Hivattak nevében is köszönöm. Mondhatom hogy igen örülnek rajta. Örvendem pedig azt hogy Teschedik benne van a' Társaságba, és hogy Institutumával egy le írást küldött a' Társaság(nak) valóban e' méltó leszsz: hogy mentől előbb közönségessé tétessék. — Én az én Irásimat MVásárhelyre küldöttem Tiszt. Basa Uramnak, hogy azután a' Mlgs Ur kezibe szolgáltassa. — Azért nem küldöttem pedig a' Mgs Urhoz: hogy a' Rézbe-metizett képek nintsenek még készen, a' melyért, még nem lehetne közönségessé tenni: Küldök azonban most egy más írást-bé, a' mely-is egy Erdélybe tett Utatskámnak rövid le-írása. Ha meg-érdemelné az olvasást, ezt pappiros bé töltönek az ki jövő Társaságbeli Munkákba bé lehetne iktatni. — Azonban instálni fogom hogy nevemről emlékezet ne legyen. —

¹ Betoldás. E szótag hiányzik.

A' mi a' Kornides Mstumainak¹ és más Historiai könyveknek magyarra fordítását illeti: én ugyan nem ellenzem: hogy a' hasznos nem lenne, tsak azt mondom hogy felette fáradságos, és nem olyan hasznos, mintha originalis Magyar Historia adatnék ki. A Cornides Historicus Írásaiból —, egy Praybol, egy Katonából, egy Leveriai Pannoniájából, Originalis Magyar Historiát, mind tudós, mind tanuló Compendiumba — pragmatice ki-dolgozni, 's az ilyennek ki dolgozására embereket kisztetni, az volna tsekély vélekedésem szerint a' Fő-dolog, és talán az első dolog — és hogy ezt az ember siettetné — mentől hamarabb ki kellene az oly munkákat adni, a' melyek erre a' legnagyobb segítő eszközök, mint a' Kornideséi is. A' míg pedig ezek közül tsak a' leg főbb munkákat-is fordítják: addig sok idő el-telik. Mely nagyon várjon pedig az egész Publicuma a' tudósok-nak ezen Munkák ki-adására tudhatja a' Mlgs Ur. — A' mi a' ki-adáskor meg-kívántató Citatiok öszve nézését illeti: abban más módot nem tudok hanem ha azt az ember a' Bétsi Tsászári királyi Bib iothecába tselekedné meg; talán a Pesti Bibliothecában is is (így l) meg-lehetne próbálni. Hogy a' Diaeta lassan foly, azt más Levelekből is értem hát a' Deputationalis Munkákat mikor veszik már elé? — Az Urbariumot, a' Juridicumokba, Politicumokba való reformatiokat mikor veszik tanátskozásba? — Ugy látom hogy ez erről a' Diaetáról el-halad. — Bizony kevés igaz Hazafi van! —

Én instálom a' Mlgs Urat, hogy e' következő könyveket nékem meg-küldeni ne sajnálja: u: m: —

1. Jos. Benkö De Comitibus Transylvanicis.

2. Igazgatás formája.

3. Anglus és magyar igazgatás egybe vetése.

Ezeknek árát, az bé vett Társaságbeliektől bé gyűjtendő pénzel, és magam részéről-is küldendő kis sumátskával edjűtt, vagy alkalmatosság, által, vagy Banco-tzedulában recepisse mellett fogom a' Mlgs Urnak bé-küldeni.

Hát a' kéz-írásokat ki adó Társaság, már miket adott ki, vagy mikor, és miket ad-ki? — erről egy kis tudossitást kérek. — Hogy a' Kánonok Urak közül valamelyiknek adnának, nem látom szükségesnek: egy sints köztök olyas okos ember. — Azonban meg-probálok a' maga utján, hogy e-ynék egy Levelet küldjek: talán az erszényinek, ha eszinek nem is, veheti a Társaság, mint Patrocinans Tagnak hasznát. — Fogom tudossítani a Mlgs Urat, miképpen fog azon Cánonoktól fogadtatni a' Hivogató Levél. — De vagyon itten egy tudós és soktekintetben érdemes világos fejű Pap-Ur. Gróf Sauer a' Nagy Prépost.² Ha ennek küld a' Mlgs Ur Kolosvárról egy Levelet: azt tartom hogy örömmel fogja fogadni; és jó Patrocinans Tag leszsz. — Ő N. Váradí Prépost, episcopus Arbensis³ in partibus infidelium, Ord. S^ti Stephani eques. — egész neve pedig Cajetanus Comes Sauer. — Jó lenne azonban ha a Mlgs Ur e' mellett néki egy külön Levelet-is írna, vagy Consiliarius Szegedi Urral iratna, 's meg írná azt-is vagy meg iratná a' Consiliarius Ur által: hogy ezen Társaság mitsoda Tagokból álljon 's hogy a' Gubernátor a' Praesesse etc.

¹ Manuscriptumainak.

² Gr. Sauer Kajetán nagyváradi prépost, vö. Szinnyei.

³ Arbei püspök.

Ez úttal már a Mlgs Urnak többekkel nem alkalmatlankodom; hanem ki-kérvén barátságos válaszsát, Levelemet most rekesztem, és további sziveségében ajánlott barátságos indulatokkal és meg különböztetett tisztelettel vagyok

A' Mlgs Urnak kész és alázatos szolgálja

NVárad die 10 Marty 795

G Teleki Domokos

P. S. Káts István Plebanusról olyakat hallottam: a' melyek miatt nem mertem még el-küldeni a' Hivó-Levelet. ne hogy a' Társaságnak egy érdemtelen Tagot szerezzünk. — Én azonban most egytől is másol-is fogok íranta tudakozodni, milyen ember legyen. Tertina Urnak el-küldöttem a' könyveket és a' Levelet-is.

2.

Méltóságos Királyi Tábla Fia! Különös Jó Mlgs Uram!

A' Mlgs Urnak két rendbéli betses Leveleit, a Társaság által ki-botsátandó Munkák Fel-Jegyzéseivel edjütt vettem. Látom hogy szép és nevezetes Darabok jönnek ki a' Társaság Szakaszos Írásában, melynek igen örülök. — Hogy a' Diaetán Hazánkfiak oly kevés dolgokat miveltek azt sajnállani lehet. — Az a' kár, hogy a' mi Országunkban a' Systemát felette sokan nem szeretik — és hogy a' Privatismus oly soknak tápláló eledele. Azonban — nem lehet még-is mondani, hogy némely hasznos és fontos végezések nem tétettek volna. —

A' mi az én Utazásotskaim le-írásának ki-adatását illeti: az iránt arra instálnám a' Mlgs Urat, hogy ha lehetne, azok egy kötetben jönnének ki, minthogy Rajzolatok is lesznek velek; még pedig szeretném ha mentől előbb ki-botsátodhainának, és akkoron azt-is meg-tselekszem: hogy ámbár a' Társaság költségén lejendő ki-nyomatás végett küldöttem vala bé, mindazáltal felét a' költségeknak le tétetni rendelem; a' nélkül hogy egynéhány kevés Exemplárnál magamnak többet kívánnék. — Méltóztasson a Mlgs Ur, ezen Írásoknak mentől jobb moddal lehető ki-nyomatásokról, a' mint azt maga itéli tudósítani. Azonban, én ugy a' mint a Mlgs Ur fogja el-intézni, meg-fogok benne nyugodni — és a' Cuprumokat is le-küldöm Bétsből első alkalmatossággal.

Küldök a' Mlgs Urnak innen menő alkalmatosságtól, egy Theatromi Darabot. — Ugyan az irta, a' ki az Utazásokat, és ismét kéri nevét el-halgatni. — T. Basa Uramnak is irtam ezen munka felől — Egy szép Rézmetszés-is készült melléje; de mivel a' Munkába felette sokba gántoskodott a' Librorum Revisor, nem lehet a' nélkül ki-nyomatattatni, hogy érdeméből vessessen. Azonban az a' munka még-is nem meg-vetni való, sőt azt tartom hogy Tárgyára nézve, 's a' Theatromra való alkalmaztatására nézve nevezetes-is volna — bár ha a' szoross Crisist sokba kí nem állja — de meg kell gondolni, hogy az a ki irta többet affélét soha sem irt. — Én azon munkát a Társaság Bibliothecájába ajánlom. — Nem tudom hogy valyon Erdélybe, némely kis változtatásokkal ki-nyomatni nem lehetne é? — azonban én magam részemről meg-elégsem, ha csak Írásba leszz esméretes. — Méltóztasson a Mlgs Ur a' maga ítéletét azon munka felől candide meg-írni; és minden crisissét velem közleni. —

Már én itt még csak egynehány napokig fogok mulatni: és azután Béts felé veszem utamat M-Ország leg-alsobb részein Slavonián Croatián, a' Littoralén és Triesten keresztül. Onnan hová, és meddig? meñyek, még mindenképpen nem bizonyos. — Azonban Bétsben a' Mlgs Ur Leveleit, mintegy 4. Hetek mulva bizonyosan el-várom. — Innen kevés ujjságokkal kedveskedhetek a Mlgs Urnak: — szárazság-kezd uralkodni, szük esztendő-től félünk, a Békességnek semmi hire. — Budán, a' királyi Tábla mintegy 20-at a' bé-vádoltak közül el-itélt. 5-öt halálra — a többit külömb külömb idei Büntetésekre a Septemviratus — 12-öt itélt pedig halálra. — Hogy sokan grátiát kapnak, ugy reménylik. — Szomorú Esetek! — (Kazintzi Ferentz is halálra van ítélve; a szegény Ötse most ment fel Bétsbe grátiát kérni.)¹

Az ide való Tagjai a' Társaságnak, a' mint látom nem nagy Enthousiás-ták; azonban ha ki jönn a' Társaság valamelyik munkája, méltoztasson a' Mlgs Ur nékiek küldeni, hogy egy részről lássák a Társaság progressusait, más részről pedig vegyék észre magokat, hogy valamit egy vagy más-képpen contribuáljanak. A' kánonokokrol le tettem, nem arra való fraterek.

Ohajtván hogy a Mlgs Ur kedves Levelét vehessem, és abban, mind magára, mind a Társaságra nézve a' legörvendetesebb híreket hallhassam, magamat a Mlgs Urnak tapasztalt szives indulatban ajánlván meg külömbözetett tisztelettel és igaz indulatokkal vagyok

Mlgs Jó Uram! a Mlgs Urnak el-kötelezett szolgálja

NVárad die 10 Maij 795.

Ifj G Teleki Domokos

3.

MVásárhely 21 aug. 797

Méltóságos Tabulae Regiae Assessor! Különös Jó Uram!

A' Mlgs Urnak hozzám a' Savanyu Vizre utasított Levelét, nagy köszö-nettel vettem. Örömmel láttam abból, a' Magyar Társaságnak elő-meneteles Folyamatját. Ohajtom hogy a' Mlgs Urnak fáradhatatlan igyekezetét Társa-ságunkban az egyező akarat, a' meg ért itéleteknek és tanátsoknak bé foga-dása, és ujj érdemes Tagoknak jó ki választása követvén, Hazánk boldogít-tására való törekedésének sikerét mentől előbb örömmel szemlélhesse szere-tett Társaságunk — A' mely meg-jegyzésre méltó, és vizsgálásra való Tárgyakat a' Mlgs Ur, nékem levelében ajánl vala, azokat ugyan egy részint vizsgáltam, de a' nélkül hogy azokról jegyzéseket tennem időm lett volna, más részint pedig nem vizsgálhattam, mert érkezésem arra teljességgel nem volt; a Cura lévén fő gondom. — Ugyan csak egy rövid utazást által adtam T Prof: Basa Uramnak, a' végre, hogy ha az érdemes Tagok által méltónak találhatnék, a' ki botsáttandó ugy nevezett Napló Könyvbe bé iktatassék.

Én felette sajnállom, hogy itten a' Mlgs Urhoz szerentsém nem lehete; és ohajtanám hogy bár csak Kolosváratt, a' hol 12. Sept. táján bizonyosan meg érkezem, találkozhatnánk. — A' Mlgs Urnak mostani utja igen interes-sans fog lenni magára nézve, azonban a' Társaságnak is hasznára szolgál-hat, ha a' mint nem kétlem, a' Mlgs Ur vizsgálódó szemekkel a' jó Hazafia-ka és érdemes férjfiakat ki nézni, és azokat Társaságunkba bé avatni fogja.

¹ Ezek a hírek a Martinovics-féle összeesküvésre vonatkoznak. *Szerk.*

— Azok az érdemes Hazafiak, kiket én a' Mlgs Urnak ki jegyzettem vala, főképpen azért léznek méltok a' meg hívásra, hogy munkás Tagok és igen jó correspondensek lennének Egy azok közzül, Ásbóth, a' ki Ujj-Vidéken lakik, ifju Ns Servitzky mellett, — Dr. Patakinak írott Levelében kívánságát jelentette, hogy a Társaságba bé vetetődnek; és ezt az érdemes embert különösen is recomendálnám. — Én a' Mlgs Urnak szerentsés utazást, 's hasonló vissza jövetelt kívánok! — Ma a' Székely Földre indulok, és Brassoig le menvén, azu'án Szebenen és Cároly váron által Kolosvárra s onnan egyenesen Bécsbe menni szándékozom. — A Székelységen tejendő utazásomat le fogom írni. Reménylven hogy a Mlgs Urhoz Kolo'svárat szerentsém lejénd, addig-is szives indulataiban 's hazafi szeretetiben ajánlott maradok: igaz szívü szolgálja

Ifj. G Teleki Domokos

Beregszászi Pál levelei.

1.

Méltóságos Úr, bizodalmas Jóakaró Uram!

A' Méltóságos Úr Februárius 7 dikénn hozzám intézett 's előttem igen betses levelét vettem egész háládatossággal; a' mellyből örömmel értetem, hogy a Méltóságos Úr tsekély Grammatikámnak le küldött első leveleit méltóztatott megolvasni. Miolta ez a' nyomtató sajtó alól ki került, óhajta óhajtottam mindég olyan különös alkalmatosságot, melly által egy pár exemplárt küldhettem volna, ígéretem szerént, az Méltóságos Úrhoz. De még eddig olyan alkalmatosság nem adódott, és nem is tudom mikor adódik. Azért egygyet vékony úti köntösbe öltöztetvén, imé bátorkodom Postánn küldeni az Méltóságos Urhoz. Vajha az avagy tsak valami részben meg felelhetne a Tekintetes Nemes Tarsaság várásának!

Sajnálom, hogy most egy uttal a' másik tsekély munkámmal is, a' mellyről emlékezik a' Méltóságos Úr levelében, nem szolgálhatok a Tekintetes M. Társaságnak. De abból még ez ideig magam is, sokszori kérésemre is nem kaphattam többet 1. exemplárnál, s azt is, a' környül-állások ugy hozvann magokkal, idő nap előtt Budára kellett küldenem; a' többi exemplarok pedig Lipsiábann vagynak fogságban, és ottis lesznek mind addig, mig módot találhatok azoknak ki váltásokban. Én e' munkát ki nyomtatátam nagy ügygyel bajjal, jó reménység alatt, a' magam rovássára; azzal ketsegtetvén magamat, hogy a' két magyar Hazábann sokann fognak találatni az érdemes Hazafiak között, kivált a' mai időbenn, a' kik az én tsekély, de igen fáradságos és köz-jóra tzélozó munkámnak ki nyomtatását — subscriptiójok által — elő moztítják, ha az az Ujságokban ki-hirdetetik. De tetemesenn megsalattattam reménységembenn, és koránt sem úgy ütött ki a' dolog, mint gondoltam! A' mult nyárbann, midönn már a nyomtatás folya, írok nagy biztosann a' Bétsi Magyar Újságíró — Görög és Kerekes, 's a't, — Urnak, és kérem kötelesenn Ő kigyelmekeket, hogy küldenék hozzám a' *Subscribens* urak neveiket, hogy azokat, a' mint a' tudósításbann megígértem, a' Munka eleibe nyomtatátam ki, 's hát még tsak választ se kapok levelemre! A' mellyenn nagyonn elszomorodtam; mert noha más oka is lehetett az Ujságíró Urak ezenn szembe tűnő hallgatásoknak; mindazáltal én tsak azonn állapotam meg, *hogy még tsak egy Subscribens simtsen*

[mert különbenn, gondoltam magambann, tán tsak méltóztattak volna válszolni levelemre az említett Ujságíró Urak], és e' vélekedésben voltam mind addig, mig a' Méltóságos Úr levelét nem olvastam, a' melyből látom, hogy Erdélybenn tsak ugyan találtattak Segítők tizenötönn; Magyar-országon pedig találtattaké, nem é, nem tudom. Így lévén a' dolog, már most az én környütlálásaim, mellyekbe engemet a hazafiúi buzgóság ejtett, igen terhesek, 's némelly tekintetbenn kedvetlenek — szomorúak — ugyan, de a' felől békével szenvedném azokat, ha szinténn eddig való fáradságom 's költségem füstbe ment is [mivel Nemzetemért fáradtam 's költöttem, melly nékem egy különös vigasztalásom], tsak a' Typographust fizethetném ki; hanem, hogy ezt eddigis nem tehettem, igen nagyonn sajnálom is. szégyenlem is. Mint-hogy pedig Breitkopf Ur, így hívják az említett Typographust, Pozsonybann *Geletneki és Habermayer* Urakkal, a mint nekem írja, correspondentiá-baü vagyon; tehát én Wéber Simon Péter Urat — mert amazoknak híreket se hallottam soha, ezt pedig úgy irták le előttem mint egy buzgó és tehetős Hazafit — meg kerestem levelem által, és kértem alázatosann, hogy Breitkopf Urat, *Geletneki és Habermayer* Uraknál méltóztatna értem ki fizetni. A' mellynek valósága felől tudósíttatván Breitkopf Ur, azonnal le küldi hozzá Pozsonyba az exemplárokat. Annak felette én is innet, mihelyt a' tavasz ki nyilik, le küldöm hozzá a Grammatikám exemplárjait, hogy azokat vagy árulja, vagy pedig, mint zálogot, tartsa meg magánál mind addig, mig én a' jövő esztendőbenn le menvénn, azokat magamhoz vissza válthatom, s' Patakra vitettethetem. De e' buzgó Hazafitól ilyen feleletet kaptam: «azt nem tselekedhetem, mivel most Magyar Hazánkban 420 Rforint [435. mert 29. árkus a munka, és 1. árkus 2 Louis d'or] kész pénz többet tesz, mint 2000 forint áru könyvek, mert ezekkel nem kéreshet semmit, mert még rá se néznek mostanábann a' könyvekre; de kész pénzzel tsak kereshet az ember valamit. s a' t.» Az exemplárok árulásokra pedig ajánlotta magát Weber Ur, de úgy, ha minden százból húszat oda engedek Ő Kigyelmének!! Azután másúvá folyamodtam, és ha onnan is üres választ kapok, egyéb nem leszsz hátra, hanem hogy az exemplárokat Breitkopf Urnál hagyjam zálogbann, és magamat az interes fizetésére kötelezzem, mig a capitalist, melly 435. Rfl. a mint feljebb említém, le nem tehetem ő kigyelmének. Én úgy tettem vólt fel magambann hogy ezekenn által esvénn, más munkákkal is szolgáljak édes Nemzetemnek, a mennyire tölem ki telhetik, mindenek előtt pedig egygy *Magyar és Német, Német és Magyar kézi Lexiconnal*, mivel ezt igen igen szükségesnek látom; és a' mellyre már még a' Német Tudósok is ösztönöztek 's a t. de már arról le tettem, és ezt a spártát azoknak engedem által, a' kiknek sok heverő pénzük van, vagy ezekkel birnak. Nem szegény Magyar legénynek való az Auctorság, úgy látom!! A' mult esztendőbenn a Jénábann vólt *Tiszteletes* Magyar atyafiak közzül némellyek még abbann is meg botránkoztak, noha engemet soha nem láttak, hogy a' Stáhel Úr tudósításábann egy *gelehrter* Ungarnak neveztettem, és tsak azért nem subscribáltak munkámra, a' mint ezt nékem egy hiv barátom, a ki maga is ott vólt Jenába, Göttingából tudtomra adta. Már az ilyen *Tiszteletes* atyafiak, úgy látszik, örömet voksolnának — ha arra kelne a' dolog — ellenem a' *gelehrten*, mint hajdann Aristides ellen, ha jól jut

eszembe, Hazafiai a *justus* titulusért Óh tsuda természet!!! Én nem tudom hogy lehet a' Tudományok munkás, hathatós s pallérozó erejének olly keves foganatja' s látatja a' *papi*, a' tanult papi emberekbenn; és bizony vagy a' nem igaz, a mit mond a Poéta: *didicisse fideliter artes, Emollit mores, nec sinit esse feros*; vagy pedig az ilyenek nem *fideliter* tanulták azokat — — —.

Én esmeretlen létemre igen is belé merülék a' panaszolkodásba. Úgy van, de nem tsuda, *querula est calamitas, et superba felicitas*, a' szerentsétlen ember panaszolkodni, a' szerentsés — többnyire kevélykedni szokott De reménylem, hogy a' Méltóságos Ur engem azért nem fog meg-itélni. Hogy pedig többekkel ne terhellem a Méltóságos Urat, el-hallgatok; eddig is sok volt, és alázatosann engedelmet kérek, és magamat a Méltóságos Ur jó-indulatiba ajánlvánn, vagyok a' Méltóságos Úrnak

Erlángábann Martius 25-dikénn 1797.

alázatos szegény szolgálja
Beregszászi Pál.

P. S. 1. Még bátorkodom e' levelhez zárnai —

1) egy engemet illető Felsőleges királyi Parantsolat párvját
2) az arra irt alázatos instantiámnak párvját és (Ezek az én állapotomat bővebben előadják, ha méltoztatik elolvasni a Méltóságos Úr.)

3) némelly iráskákat, melyekről említett instantiában emlekezett vagyok, ugymint a) két rendbeli deák Versimet, b) a Hager és Ólrichs urak munkáinak Recensióját; melyeket (így!) megvizsgálások s ítélek én reám bizattattak etc. c) A Gramatikám és a másik munkám Recensióját, melyeket valamellyik irt az ide való Tudósok közül. d) a Diplomámnak a párvját. Az ebben említett munkám még nintsenek kinyomtatva és nem is tudom mikor lesznek kinyomtatva.

2. A kolosvári Bibliothecarius ur, a Méltóságos Ur parantsolatjára el fogja küldeni Vásárhelyre az oratiomat: über die Selbstkenntniss, mert még a mult nyárbann odaküldöttem egy sereg exemplart.

Cím: Méltóságos Aranka György Úrnak, az Felsőleges Királyi Tábla érdemes Assessorának adassék.

par Nurenbergue—Vienne—Bude—Temesvár—Hermañstادت à Maros-Vásárhely.

2.

Méltóságos Ur!

Erlánga 30. Maji 1797

Az Aprilis 7-dikénn a' Társaság nevebenn hozzám utasított tsmót — pakétot — vettem, a'zonn Ho véginn, illendő háládatossággal. Örömmel olvastam a' Társaság igyekezetének első zsenégjét, és szivemből óhajtom azon hasznos és nemes igyekezetnek szakadatlanul való szerentsés folyását 's folytatását! Örömmel jártam el — sok foglalatosságaim között is — a' reám bizattatott dolgokbann is, és a' mi a' munkát illeti, azt recensealtam, 's már az ide való Tudós Ujságban ki is jött a' recensio. Reménylem hogy azt még a Saltzburgi és Virtzburgi Tudós Ujságokba is be iktattathatom jó Barátim által, a' kik Tagjai az ezen ujságokat író Társaságoknak. Az én tulajdon szabadságom pedig, ezen tekintetbenn, Erlángában határozodik, es meszszebb nem terjed. Igaz ugyan, hogy egy Erfurti Társasághoz nagyon annyibann

valami közöm, hogy az engemet a' minap egy igen betstületes levele által *Correspondens*ének tett; de más *Tagnak*, és más *Correspondens*nek lenni. Ott is tehat avvagy tsak létélet az Erdelyi Magyar Társaságnak ki hirdettetem. A' fenn említett Recensio tulajdonkep. tsak jelentés [Anzeige], nem pedig szoros értelemben ugy nevezett Recensio, egy néhány sort ki vévén belöle. Mert mit használna itt annak a' Munkának rostálása, az hol azt nem értik s nem olvassák? A két Magyar Hazában pedig, gondolom, nem igen olvassák a' Nemet Tudós ujságokat. Minthogy pedig még, fájdalom! Magyar Tudós ujság nintsen, tehát jó volna, itéletem szerint, ezenn első darabot magyarul recensealni, és a' recensiót a' második Darabban ki nyomtatni; a' másodikik pedig a' harmadikban, és ugy tovább. Az sokat tenne mind a munka tökéletesítésére, mind pedig a nyelv pallérozására. Ki nem tudja, mint vitte Apelles olly sokra a' festési vagy inkább képirói mesterséget? Nekem most nem tzelöm ollyas recensiot irni, 's azt nem is engednék szoros környül állásaim: mindazattal nem állhatom meg hogy valamit mulolag ne jelentsek. A' 4. bévezető tizkelyek helyett, helyesebb lett volna — tsekély itéletem szerint — egy *Előbeszédet* és egy Bévezetést irni, és abban a Társaság eredetének historiáját és annak mivoltát, minéműségét, tzeljját, és a másik Társaságtól való külömb-ségét sat. rövideden es világosan elő adni egymás után renddel, a melyek most elszagatva a' Munkában imitt amott találatnak, mint p. o. az 7, 8; 26; 33, 34; 178—190, lapokonn, a' mely egy kis homályosságot okoz; avvagy tsak nekem, a' ki még ez előtt leg kissebbet se tudtam s hallottam a *Kézírások* Társaságaról, okozott ugy hogy mig a' nevezett lapokat mind meg nem olvastam, jól nem értettem a dolgot. Az ugy nevezett *Béfejező megszollításnak* is, mely az utolsó lapokonn vagyon, az Előbeszedben lett volna alkalmasabb helye. Továbbá nem lehet a Magyarról egyátaljában azt mondani, mint vagyon a 42-dik laponn, hogy az a' *mint beszéll, úgy ir, és megfordítva a' mint ir, úgy beszéll*, éppen nem! Mert a Magyar is, mint más Nemet, sokszor és sok szót másképen ir, mint kimond, es ha ugy írna, mint szól, mindenkor, tehát hibázna az *Helyesírás* ellen. p. o. a' többek közt ezenn szökat: ezt, azt, menykő, kenddel, gonddal, gombbal, galambbal, bolondnak, inggel, karddal, halkkal, sarkkal, tudja, adja, hagyd el, maradjon, haladjék, mondja, ótsd el, tóid meg, *felre!* *felre!* balra, falra, fonttal, singgel, pénzzel sat. így szoktuk közönségesen 's rend szerint kimondani: eszt, aszt, menkő, kendel, gondal, galambal, bolonnak, ingel, kardal, halkal, sarkal, tuggyra, aggyya, hadd el, maragygyon, halagygyék, mongya, ótsd el, tódd meg, fere! fere! barra, farra, fontal, singel, pénzel; de a' felől a' ki ezeket ugy írná, azért mert úgy hangzauak a' Magyar szájában, igen hibázna az orthographia ellen, mint hibázott az író ezen szóban *rebdes* a' 265-dik laponn, ez helyett *repdes*, mivel a gyökér szó nem *reb*, hanem *rep*, az honnan erednek: *repül, repít, repdes, repes*. Hibás írás módja volna ez is: aggatni, szaggatni, faggatni, lyuggatni, reggetni sat, e' helyett: akgatni, szakgatni, fakgatni, lyukgatni, reketni; mivel ezek *frequentativumok* és a' *g=t* által ezektől származnak: akasztani, szakasztani, fakasztani, lyukasztani, rekeszteni; ezek pedig ezektől: akad, szakad, fakad, lyukad [ez ettől *lyuk*], reked; mint: duggatni, raggatni etc. ezektől *dugni, ragadni*. Az Etymologia azért azt kívánja hogy e két utolsó frequentativum *duggatni, raggatni* *g-vel*, az elsőbbek pedig *k-vel* irattassanak. Ez az ortho-

graphia pedig kivált az idegenekre nevezve igen szükséges. Mert ha egy olyan, Magyar könyvet olvasvann ezen, vagy más ilyen forma sókra, találna az olvasás közben: agygy, maragygy, szalagygy, szegygy sat, és nem tudná mit tesznek, hol tudná keresni a Lexiconban, el lévén változtatva az utolsó gyökér-betű? Ugy szintén, ha a Lexiconban a Derivatívumok a Primitívumok alá volnának írva, mint a Cellariusban, soha ezt *szaggatni* meg nem találna senki ez alatt *szag* (odor) sat. Az 6 szám alatt lévő régula is, a 44-dik laponn, hibásan vagyon elő-adva. t. i. «az l, n, t, betűknek hangjok, mikor azok után j tétetik, lágyul egy keveset, és azért közönségesen a' lágyításnak jeléül melléjek a' j helyet y tétetik» és ha e' szerént írok, meg nem értenek, p. o. kaszálya, fonya, látya, aratya, mutatya, ugatya, vonya, használja, tsudálja [mert az említett regula szerént így kell ezeket írni], e' helyett: kaszálya tsudálja, fonja látja s a t. es így még oda kellett volna tenni ezt is: *az igében levő utolsó consonans ez esetben meg kettőztetik*, melly szerent osztánn leszsz: kaszályya, fonnyaa, vonnyaa, láttyaa sat. Utoljára, hogy többet ne említsek, ezen syllaba előtt s=g, a z és az sz úgy hangzik mint az s; a d es t, pedig mint a ts, p. o. köz=szeg, község, gázság, igazság, ravasság, készség, szabadság, szelidség, restség, siketség, nevetség, szentség, mulatság sat, ezeket így mondjuk ki: kösszeg, kösség, gasság, igasság, ravasság, késség, szabattság, szelittség, sikettség, nevettség, mulattság; de a felől hibazna, a ki úgy írná, kivált mikor meg szakad a szó, p. o. szen-tség, res-tség, ravas-ság, igaz-ság sat, e helyett: szent-ség, rest-ség, ravasz-ság, igaz-ság, mulat-ság sat. A' Suffixumokra és Postpositiokra nézve máskepen van a dolog mert p. o. a v ebben v=l és v= mindig olyan betűvé változik, a másodásonn végződik az a' szó-, mellyhez ragasztotik, u. m. lábbal, kézzel, pro: lábval, kézvel; borrá, vízzé, ketté, pro: borvá, vízvé, ketvé sat. itde t sem a radicalis betű változik, hanem a Postpositioé, épen mint a Deak nyelvben is p. o. colligo, corrigo, alludo, peluceo, intelligo, afficio, commoveo, attingo, appello sat. pro: conligo, conrigo, adludo, perluceo, interligo, és nem interrigo, perruceo, addingo sat. Az öblös tükör nem az közép-pontban éget, mint állittatik a 161-dik laponn, hanem a tűzhelyenn [focus speculi concavi], a hol t. i. a viszsza hajlott s tért sugárok össze-mennek egy pontban, a melly is a' tükör előtt esik, nem pedig benne, a centrumban. En a' taplót láttam, hogy meg gyúlt ilyen módon, mikor itt jártam az exper. Physicat. Ezt meg lehet próbálni jo nap fényenn egy zsebbeli órának ezüst vagy arany öblös tokjánn; ott is lehet taplót gyujtani. *Elme darab* nekem igen viszsza tetszik ez a' kifejezés, az 205. laponn.

Az én Magyar nyelvnek a' Napkeletiekkel valo hasonlatossagarol irt szerentsétlen tsekély munkám, igaz hogy már ki nyomtattatott; de minthogy nem tudom, mikor válthatom azt ki a Lipsiai fogságból; azonban a' penzre szinte olly nagy szükségem van, mint egykor Dávidnak a' kenyérre vala: tehát én a' Bétsbe heverő 15. Rforintokat az Meltosagos Ur engedelmé szerént, a gramatikára fordítottam; es küldök azokért ugyan annyi exemplarokat, egyet pedig azokonn kívül, igeretem szerént a Meltoságos Urnak, Tiszt. Antal János Uramtól. A' kinekis, le tévénn nekem kérésemre az említett 15 forintot, olly zedulat adtam kezébe, mellyre Dienes Agens Ur, kétség kívül, ki adja Ő Klmének azon már penészes 15 forintokat. Husz árkus a Gramatika, és

igy minden árkus 1 garas. E tán drágának fog Erdélyben látszani, s Magyar országbaniis. Itt pedig rendes árra 1. garas 1. árkusnak, kivált ha Zsidó szók is fordulnak elő benne; neha pedig többsis, mint p. o. az ide való *theologisches Journal*-nak minden *árukusa*, a tudós ujságnak pedig minden *fél árukusa* egy garas, és úgy én már sokszor vettem a *Bibliothecarius* urtól magától. Azon kívül itt nagy az dragaság 2. esztől fogva, úgyhogy azon pápirosnak, melyre a jegyzéseket irtam, es a mellyet itt tsinálnak, a pápiros malombanis másszor 8, most pedig 15 Xr az árra; 4. forintos kostnak pedig 7 sat. Egy Recenziót [egy tréfát is versekbe] ide zárván, küldök a Meltosagos Urnak; azonkívül T. Antal Uram még viszen egy nehányat. Szerentsémnek tartom, hogy Grof Bethlen Urfi Ö Nagyságával is, e Tiszt. férjivalis meg esmerkedhettem!! Magamat ajánlván vagyok a' Meltoságos Urnak alazatos szegeny szolg. Beregszászi Pál.

Rendkívül apró betűvel írva, kivált az utolsó lap.

Utolsó lapja szélén Aranka jegyzete: 30 Maj 1797.

Toldalék.

1, Még juta eszembe egy nehány szó. u. m. vadság, nagyság, lágyság, másszor, tizszer, szászor, egyszer, kétszer, negyszer, ötször, hatszor, het-szer, nyoltzszor, kilentzszor, harmintz szor sat. a mellyeket így szoktunk ki-mondani: vatstság, natstság, látstság, mászszor, tizszer, szászszor, etztzer, kétztzer, néztzer, öztztör, hatztzor, hétztzer, nyóztztzor, kilentzer, harmintzor.

2, E szónak *apugenarium* semmi nyomába nem akadok. Magamnak nem hívénn közlöttem nagy emberekkel is u. m. Harlesz Consiliarius urral sat. Minthogy ott osztályrol, az ország el osztasarol van a szó, es Erdély igazgatása Andrastól Bélára bizattatott, a jutott eszembe, vallyon nem e Frantz szoból: *abonnage* lett e' az *apugenarium*? De ezt nem allatom; tsak kérdem.

3, A Gramatikamat régen meg küldtem a Meltosagos Urnak Postánn, némelly mas írásaimmal együtt.

4, Ha a felküldött kérdésekre tett s ide zart jegyzéseimnek valami hasznát veheti a Társaság, annak örvendeni fogok.

Egy keskeny papirszalag egyik oldalára keresztben írva.

II. todalék.

Megfedése az Halálnak, hogy kedves Barátomat — a' mint azt annak hosszas hallgatásából gyanitom — idő nap előtt le kaszálta.

Oh! te irgalmatlan sáppadt pisze Halál.

Barátomhoz olyan kegyetlen m'ért valál?

Illy idő nap előtt miért bántod szegényt

Ezen Tiszteletes Tudos ifju legényt?

Hát nem talaltál már holmi vén Papokat

Kik óhajtvá várják végső órájokat?

Vagy pedig olyakat, a' kik nagy morgással

Patvarkodnak rútvál szüntelen egymással.

Hiszen e' — — — [így!] hűséges Annyala

Még tsak egy ui-házás ifju Pap vala.

A' páros életbe tsak most lépett belé,

A' mult télenn, a' mint hallom, Husvét felé.

Elete párját is 'Susannát, felette,
 Épen úgy mint ötet 'Susanna, szerette.
 Te mégis, *Kegyetlen!* ezt nem tekintetted,
 Hanem lekaszálván már eltemettetted.
 Hát sok szenvedése jutalma e' leve,
 Hogy az élők közzül ki vágd illy eleve?
 Így banni, már e' sok! az ifju Papokkal,
 Kiváltkepenn pedig az uj-házásokkal.
 Minden irgalmaság törvényet át-hágtad,
 Hidd el, midőn ezen Barátom ki vágtad.
 Még azért meg verik a sárga nadrágod,
 Hogy az illyen ifju Papot is le vágod.
 Mért nem jöttél tanács kérni Erlángára,
 Vagy Túr-, vagy Monorba, vagy pedig Budára?
 Sőt kérdted volna meg Kálost es Kovátsot?
 Őkis tudtak volna adni jó tanácsot.
 Ha tölem tanácsot kérsz vala előre,
 Ezt halasztád vala még száz esztendőre.
 De már meg van! s igen rosszszül tselekedted,
 Hogy Barátom tölem illy hamar el vetted.
 Ő ugyan már szegény nyugoszik tsendes-ⁿⁿ,
 De bezzeg az özvegy sohajti keservesenn.
 Az én szívemet a' bú által járta; [Így, egy szótag hiányával!]
 Hát még mint van az a k-seredett Mártha?
 Éjjel nappal szegény, tudom hogy kesereg,
 Szemeiből könyve zápor módra pereg,
 Mert gyászba borítád az ő vidám szívét,
 El rabolván tőle egyetlen-egy Hívét.
 Rá vetted egészen a' bü-bánat árját
 'S *más*lás helyt örömmel töltéd meg pohárját.
 Melly nap viradt a' szép élet reggelére,
 Tsak nem az nap el vöd örömét estvére.
 Ugyan hogy nem szántad, kérlek! a' lelkemet,
 Megszomorítani ezen gyengébb *nemet?*
 És miért fosztád meg Jós-^{ef}et éltétől
 A' 'Susannát pedig leg dragább kintsetől?
 Miért szakasztád el egymástol ezeket
 Az egymást szerető ifju biv Feleket?
 Már az sok, így banni az uj-házásokkal
 Lakodalmok ufánn egy-nehány napokkal!
 Várál meg siratod te még azt a napot,
 Mellyen lekaszáltad ez ifju Papot.
 Mert én ugyan tüstént mihelyt haza érek,
 Vitze-Ispán Urtól egy pár Hajdut kérek,
 Es úgy felvágatom azt az száraz farod',
 Hogy még száz esztendő mulvais vakarod.
 Az utann keménnyen ös/sze kötöttem,
 S Budára a' tsonka toronyba vittem,
 Es reá vettetek harmintz lakatokat,
 Mint a kopasz fejed épenn olly nagyokat;
 Es ottan tartatlak mind addig fogságban,
 Mig tsak uj-házás Pap leszen az országban.
 Ifju Pap vér helyett vízzel tengettetlek,
 S esztendőnként gyakran meg péntekeltetlek.

¹ A' nevezett Helyekhez szoros kötelessége volt az ifju Papnak.

² Kálos és Kováts, ama Prokátor, ez Doktor, baráti voltak.

Görbe kaszádat is töled el vétetem
 S a' kovátsal patkó szegekké veretem,
 Hogy ne tsinalj többbe illy tsetépatékat,
 Es meg [ne] keseritts más ifju Papnékat.

Dixi!

NB. Ezen játékban csak a' volt tzéлом, hogy kedves Barátomat a' level írásra fel serkentsem; es utasítottam ezt egy levellel együtt egy más ugyan azon Helységben lakó Barátomhoz.

A 4. lapon Aranka jegyzése: Beregszászi Pál válaszoltam 17 July 797.

3.

Méltóságos K. Tanácsos Úr! Drága jóakaró Uram!

Én körültem nagy változás esett. Mert hivatalomról lemondottam, nem tűrbetvénn tovább némelly nagy süvegű Papoknak méltatlan vexájakat. Tudtam ugyan én azt előre hogy nekem a Hazámban soha olly tsendes élettem nem lessz, betsületem se, mint vólt s lett volna külső országonn az idegenek között; mégis mindazáltal, hivattatvánn, tsak haza jöttem; meg gondolvánn, hogy Hazámnak szolgálni — kivált mikor az azt világosan kívánnya — köteles vagyok. De nem hittem, hogy így üssön ki a dolog. Mert külbenn a hivatalt, mellyet nekem adtak, tsak meg köszöntem, s örökre ott kinn maradtam volna. És hol vólnék már az ólta az idegenek között, a kik engem érdemem felettis meg betsültek, és a kikkél nékem máris olly szerentsés ki nézéseim vóltak! Nálunk úgy bánnak a közönséges Tanítókkal, a hogy e világonn talán — tudtomra bizonyosan — sehol sem. Be sokszor jut eszembe ama néhai tudós Forsternek, a Kook útítársának egy rövid de sokat jelentő feleleti: a ki nékem ezen kérdésemre ugyan mitsodások — karakter-jekre nézve — azok az úgy nevezett Vad-emberek, a kiket az Úr e Világ más részeiben látott együtt másutt, nem tsak, hanem köztük mulatozott, és velek megis esmerkedett? el mosolyodvánn ezt mondotta: *nem azok a Vad-emberek, hanem mi.* (ez történt egy népes barátságí vendégségbenn Niemayer Urnál Hálában 1797 *dikbenn*, a melly Társaságban én is, mint hivatalos, jelen vóltam). Hát ha még a Magyarokat esmerte, jól esmerte volna, mit mondott volna a tisztos úsz? Kétség kívül avvagy tsak e helyett *mi*, ezt, *ti* — ha ugyan igy is ő azonn nem azt értette. — Én ugyan azt mondom hogy, vagy nem igaz, a mit olly régen annak tartanak *«*idicisse fideliter artes, emollit mores, nec sinit esse feros; vagy sok mi Magyarjaink — mert Isten örizzen, hogy kivételek ne vólnának — nem *fideliter* tanulták azokat. De, ne hogy ebben majd sokrais mennyek, tsak be harapom.

Miben van már a Magyar nyelv mivelő Társaság állapotja? Ki jötté már Munkáinak 2 *dik* darabja? Egy ezekről való örvendetes tudósítás, nékem illyen még illyen szomorú környüállásimbanniss nagy vigasz-talásomra lenne, a ki egy vagyok azon Magyarok közzül, kik anyai nyelveket igen szeretik; mert az valóban szereteire méltóis minden tekintetbenn. Mellyet még az idegenek is, akik azt tsak valamennyire esmerik is, meg vallanak. A Góthai öreg Hertzeg nála létbenn, velem való beszélgetését ezzel zárta be *«*ha ifjabb vólnék, magamis mindjárt tanulnék Magyarúl. és ezt két legény fia jelen létbenn mondotta. Erlángábann, munkámnak közön-

séges helyenn lett fel olvasása után, ugy meg kedvelték nyelvünket, hogy nem tsak némelly Professor barátim, hanem még a szép nemebeliek (!) közzdilis egy néhány esmerösim, hogy őket Magyarra tanítsam; megkértek; s az indított osztán a Grammatica írásárais. Rómábais Cardinalis Borgia Ő Eminentiajának — kívánságára — megküldöttem tsekély munkámat, tavaly Bétsbenn létebenn személyesen beadvánn azt az ott levő Nunciusnak el küldés végett, a Rómából tavaly télbenn hozzám küldetett levelben meg irtt mód szerént; melly már kezéhezis ment az említett Cardinálnak, a mint örömmel értem egy a minap Rómából ujra hozzám érkezett betses levelből. Ellenbenn nekemis küldöttek Rómából egy pár Dissertatiót, mellynek egyike az én ellenem Lóndonban kijöit Dissertationnak a Refutatioja; auctora *P. Paulinus a S. Bartholomaeo*, a ki, a mint van, a Cardinalisnak nagy embere. Amannak pedig auctora — mert már azzalis bírok — Hager Úr; a ki már most nem Lóndonban, hanem Párisban van, oda hivattatvánn még harmad évi a Republicatol, hogy azon Sinaí Lexicon kiadásábann, mellyet a Republica készített, director lenne. Mert Hager Úr nagy Orientalista, a mint az én ellenem irt kis Dissertatiojábólis meg tettszik, mellynek ez a titulussa «de Vár Hunnorum pariter atque Hungarorum Disquisitio», adversus Paulum Beregszászi Philos. Profess. Patakensem Londini 1800. igen szép papirosra, s Lóndoni módon van nyomtatva. Mi adott neki okot, hogy ellenem ki keljen, meg lehet tudni munkámnak el olvasásából, a többek között pag. 187—192. mellyel imé valahára a Méltóságos Úrnakis kedveskedem; és alázatosann engedelmet kérek, hogy eddig is ígéretemet nem tellyesithettem. Egyéb aránt magamat Gratiajába ajánlvánn, igaz tiszteléttel állandóul vagyok a Méltóságos K. Tanátsos Úrnak drága Jóakaró Uramnak S. Patakonn Jun. 26. 1804.

alázatos szolgálja
Beregszászi N. Pál.

4.

Méltóságos Királyi Tanátsos Úr! drága jóakaró Uram!

Már — hálá Istennek! — elértem azt a régen űhajtott időt, mellybenn édes Nemzetem a maga anyanyelvét — jobban mint eddig — szeretni kezdi; és ezután a perlekedésekben is a Deák nyelv helyett, más okos Nemzetek példajok szerént, egyedül ezzel kíván élni. Mellyre nézve a Magyar Országgi T. Nemes Vármegyék most öszsze vetett vállaikkal azon iparkodnak, hogy a perlekedésbenn elő forduló, és más Törvényes dolgok folytatásáira is meg kívántató szókat helyesenn Magyarra fordítsák, és a hol szükség, ujjakat formáljanak. Ditséretre méltó iparkodás! Vajha ez, avvagy tsak húsz esztendővel ez előtt történt volna! Hol volna már most édes Magyar Nemzetünk! Merem mondani, hogy ha utól nem érte volna, de nem meszsze járna már némelly Napnyugoti szomszédjaitol. Az Erdélyi Nemes Haza, a mint hallom, már régen meg tette ezen első lépéseket; és a Törvényes dolgokat Anyai nyelvünkön szerentsésenn folytatja, minekutánna az ahoz meg kívántató szókat általfordította, és ujjakatis tsinált volna. Igen jó, sőt szükséges volna, hogy mind a két Magyar Hazábann ugyan azon törvényes — fordított vagy tsinált — szók lennének szokábann s folyamathann. A melly újjak már ott be vétettek, folyamatbann vannak és jók, kár volna itt azok helyett másokat tsinálni. Az én alázatos kérésem tehát a Méltóságos K. Tanátsos

Urhoz most ez, hogy azon fordított és újj Magyar szókat, mellyekkel már ott a törvénykezésekben s. a. t. élnek, nékem, minél előbb lehet, meg küldeni méltóztassék a Méltóságos K. Tanácsos Úr. T. Professor Antal János jó Barátom Uram — a kitis T. Tompa ural együtt szívesen köszöntök — leszzs, reményem, eszköz annak leiratásábann. Minthogy pedig nékem Borsodbann Miskóltzra kellett mennem némely ügyes bajos dolgaim eligazitássok végett, a honnan egy hamar vissza nem jöhetek, ugy lehet; tehát, a hozzám irandó levelet, a fenn említett szók laistromával együtt, tsak ide Kovászóra, vagy Beregszászba, Tekintetes Vice Ispán Pogány Ferentz Úrhoz méltóztassék utasítani a Méltóságos K. Tanácsos Úr.

Hát a Magyar nyelv művelő Társaság állapotja mibenn van? Ki jött e már munkájának 2^{dik} darabja? Most talán jó volna ezen Társaság meg fundálásánn iparkodni. Szeretnék ezekről is valamit tudni.

Többire magamat tapasztalt jó indulatiba ajánlvánm igaz tisztelettel vagyok a Méltóságos Királyi Tanácsos Úrnak drága Jóakaró Uramnak

Kovászózn Jun. 18. 1806.

alázatos szolgálja
Beregszászi Pál
Pataki vólt Professor.

Gr. Teleki Sámuel levelei.

1.

Spectabilis Domine Tabulae Regiae Adessor! mihi Colendissime!

Kedvesen vettem az Urnak 27. Junii hozzám bocsátott Levelét, és nem csak érdemeire, hanem tudományos dolgokbeli hasznos igyekezeteinek elősegítésekre nézveis, örvendeni fogom ha a mostani Nyilásnak alkalmatosságával Sorsa' jobbitását, a fel jövő Candidatio mellett eszközölhetem.

A nállam lévő Anonym. Chronic. 1481. ^{beli} Déákul iratott. Az Udvari Bibliothecaban vagyón azon Exemplar, melynek a nállam lévő mássa; és a melyről Schwandtner bővebben emlékezik; de Szerzője nem tudatik.

Ennekfelette meg vagyón nállam kézírásban, az ugy nevezett Chronicon Budense — is; mely nyomtatott Budánn Hess András által 1473^{ban} és leg első Nyomtatványnak tartatik Magyar Országban, de igen ritka. Ezen két Chronicabol irta Turoczy a magáét.

Most többet nem irhatok; hanem továbbrais az Urnak Leveleit Kedvesen veszem; jugi observantia et propensione perseveraturus:

Spect(abilis) D(omin)e
Viennae 21. julij 795

obligatiss(imus) servus
C. S. Teleki

A borítékon:

De Vienne

À Monsieur Monsieur *George Aranka* de Zágon Conseiller de l'Appelation en Transsilvanie

par Temesvár—Hermanstadt

à *MVásárhely*

2.

Spectabilis Domine Tabulae Regiae Adessor! mihi Colendissime!

Gyönyörűségemre vólt az Urnak munkás szorgalmatosságának gyümölcsseit hozzám augustusban bocsátot tleveleiből látni. Laudo certe industriam, annyivalis inkább, hogy igen bajos a Magyarok regibb viselt dolgaiknak

kutfejeit ki-nyomozni. Magok csak fegyverkeztenek, nem irtanak, de az Irásokis el-vesztenek. A' Byzantinus, Romai, Olasz, Franczia, Német, Orosz, Chinai Scriptoroknak Tengerében lehet, nagy nehezen meg-találni, a mit rollok fel-jegyztettenek. Szászvárosi Pap N. Bardocz Uram excerpálta a Görög és Romai Scriptorokból a Magyarokrol való fragmentumokat, és kéz-írásban meg vagon nállam in authographo. Ezt lehetne jó Crisissel, s utánna Kereséssel használni. *Stritter in Memoriis Populorum* 4° négy Tomosban sokat colligált a Byzantinusokból. Ha lehetne olyan forma collectiot tenni és ki-adni mint a *Bouquet Recueil des Historiens Gaulois* fol. XIII. Tom. jó volna; de arra királyi költség kívántatnék. Pia desideria! Azonban nagy érdem, a mennyit lehet, annyit cselekedni; és leg alább arról godoskodni hogy a mit az ember per industriam öszve szerezhet, el ne veszzen, hanem meg tartassék ad feliciora tempora.

A mostani apertura alkalmosságával a K. Táblán, jó mód volna az Urnak consolatiojába; mellyet szivemből kívánnék.

A' Classicus Auctoraimnak ki-nyomtatando Catalogussát fogom az Urral közölni, mihelyt el-végeződik a sajtó alatt. Azonban bizony kedvesen venném, ha az Ur megszerezhetné számomra az *Audler Memoria Belli Hung. Turc.* Nékem Erdélyben senki sem szerez most csak egy könyvet is, pedig én már Hatvan ezer forint érőnel többet gyűjtöttem Erdélynek. In reliquo singulari observantia et propensione persisto:

Spect. Dni Tblae R. Adсорis
Viennae 22. oct. 1795.

obligatiss. servus
G. S. Teleki

3.

Spectabilis Domine Tabulae Regiae Adсорor! mihi Colendissime!

Örömmel olvastam mind az Urnak hozzám eresztett kedves Leveléből, mind pedig a Mercuriusból, az Ur' fáradságtalan igyekezetinek gyümölcseit. Bár csak már magok a tudos Irásokis világosságra jöhetnének, kivált az eddig homályban volt Régiségekre nézve! Ha az Isten le-viszen, és Könyves Ládaimat ki-bonthatom, énis talán számokat szaporíthatom. Most a Naturalis Historiára, Oeconomiarra, Chymiara szerzek jó könyveket, mellyekre fel-jövedelemtől fogva nagy Költségetis tettem, hogy ezekre nézve se legyen köz-haszonra szentelt Gyűjteményemben fogyatkozás, mert ugy tudom, hogy az efféle könyvek Erdélyben leg ritkábbak, drágaságokra nézve nemis vevődhetnek, és talán nagy részben nemis ósméretesek.

Domokos fiam már le-ment Erdélyben, és tudom hogy hogy (igy!) neki nagy tüze és buzgosága vagon a Tudos Tarsaság munkálkodásának gyarapítására; de physicuma és temperamentuma nem ahoz való lévén, minthogy a sok űés. olvasás, irás, és intensio egészségének nagy ártalmára vagon, valamint személyesenn, ugy mostanis, hozzám és Házamhoz való jó-szivűségére Kérem az Urat, hogy arra neki alkalmosságot ne engedjen. Ha lassan siet messzebb jút, ha kevesebbre igyekezik többre érkezik. Moderrata durant.

Továbbra szives indulataiban ajánlott maradok
Bécs 12. mar. 1798.

elkötelezett szolg.
G. Teleki Samuel

4.

Magnifice Domine Tabulae Regiae Adessor! mihi Colendissime!

Küldöm idezárva, az itten találtatott leg régibb Erdélyi Pecséteknek tökéletes és ügyes Rajzolattyokat. Régiebbeknek semmi nyomok nincsen.

Az én le-indulásom halad kevés időig, míg tudniillik, a fiammal nyomtatásban közölt történetnek bizonytalan következései ki-borulnak; ugyancsak remélem, ha Isten segitt, a jövő Hónapnak véginn le-indulhatok; addig, talán hozzáis készülnek embereim a Vásárhelyi építésemhez, hogy ez idénn a fundamentumot a földből kihozassam. Most ugyan az idők nem ahoz valók, hogy ilyen pénz-szűkiben, olyan költséges Épülethez fogjunk; de minthogy az idő utánnam nem várakozik, és már életemnek estvéjére jutottam, minekutánna Köz-haszonvételeire rendelt Könyves-Gyűjteményemre sok Ezereket elköltöttem, már azoknak állandó Hajlékotis, ha Istennek tetszik kívánok építeni Ki-mulásom előtt, mert nem tudjuk a jövőndő idő mit hoz magával.

Eddig nagy hijjánossága volt Gyűjteményemnek a Naturalis Historiában, Minerologiában, Chemiában és Oeconomicában, de már aztis Isten segedelmével ki-potoltam, és a leg nevezetesebb, szükségesebb és jobb könyveket majd mind meg szerzettem. Talán ezeketis le-küldöm.

Az Urnak munkában levő Jegyzéseit a Schlötzer könyvire alig várom hogy láthassam; a minap a Jenai literatur Zeitungban ugyan fogoson és nyomoson recensealtatott. Domonkos fiam eddig meg érkezett, és az Urnak Barátságában ajánlom. In reliquo singulari observantia et jugi propensione persisto:

Mglico Dno

obligatiff(imus) servus

Viennae 26. April. 798.

G. Teleki

A boríték hátlapján Aranka írásával: «A Társaság Gyűlésében olvasatott 9 May 798.»

5.

Magnifice Domine Tabulae Regiae Adessor! mihi Colend(issi)me!

Kedvesen vett Levelire a Mlgos Urnak, mint reconvalescens, meg csoportozott írásaim között csak röviden válaszolhatok Ujj Esztendői Jó kívánásait pedig a Mlgs Urnak hasonló szives indulattal és teljes mértékben viszonyitom. Én az Uj Esztendői rút időben való ki-járással, Catarrhust kapván, nem kényeztettem, és hideglelés járult hozzá, de már jobban vagyok, csak még ki nem járhatok. Egyeb iránt, Istennek hálá, mind jól szolgált eddig egésségem.

Bámulunk az el-enyészett Esztendőnek Szüleményein; az Ujj mit fog szülni? Isten tudja. Semmire sem lehet calculálni. Én részemről kötelességemnek tételiben meg nyugszom, és csak abban igyekezem: hogy minél kevesebb időm vagyon már hátra, abból annál inkább semmi el ne vesszen. In reliquo singulari observantia et propensione persisto:

Mgnifici Dni

obligat. servus

Viennae 25. Jan. 1805.

C. S. Teleki.

P. S. Nem tudom irtam volt-é a Mlgs Urnak: hogy Mátyás Magyar Királynak orig. Képet meg találtam Strasburgban, és ott most copialtatom a Bthecam számára.

Találtam még ugyan ott, egy M(anu)s(criptus) Codex-it a Tacitus munkáinak igen szépen pergamenre írva, mely a Mátyás K. Budai híres Btheca-jából idegenedett-el; ezt jure postliminii, jó drágán vettem.

Janus Pannoniusnakis akadtam olyan verseire és Leveleire, melyek a Trajectumi Editioban sincsenek ki-nyomatva. Egy pergamenre írott Codexre itt akadtam, és azt most, mikor érkezem, magam conferalom abban a részben, a mi már ki vagyon nyomtatva; a többit ki iratom. Sok jó varians lectiokatis találtam benne. A' Masik Codex Velenczében vagyon, és abból a mi még ki nincsen nyomtatva, Bthecarius Abbas Morelli maga kezeivel ki írta számomra. A Harmadik Codexet Bresciából várom; melyb(en) sok nevezetes versek vagynak nyomtatatlan.

A 3. lapon a címzés és vörös viaszpecsét (címeres).

De Vienne

à Monsieur Monsieur George d' Aránka, Adsesseur à la Table Royale de Trannie etc

par Bude. Temesvár. — Hermanstadt à M: Vásárhely.

A pecsét alatt szalagon e felirat: Recte actorum merces est fecisse.

6.

Méltóságos Királyi—Tábla Biro! Drága Kedves Jó Uram!

Az Esztendőnek Ujjulásával, ujjabb tanubizonyosságát a' Mlgs Ur hozzám fenn-tartott jó-szivűséginek, nagy becsü Levele által, igen Kedvesen vettem. Jó-kivánásait a' Mlgos Urnak, tellyes mértékben, és hasonló indulattal viszonyítván. Sajnálva értem pedig gyengélkedő egészségit a' Mlgs Urnak, de valamint kívánom, úgy reménlemis, annak a' Ki-kelettel helyre-állítását, és még számos Esztendőkig állandóságát. Én, Isten jóvoltából, már a' 70. Esztendőt elértem, és öregségemhez képest, erőmmel, egészségemmel dicsekedhetem; melyet ha az Ur Isten meg-tart, a' jövő Nyáron szándékozom Erdélytis meg-látogatni. A' fiam most Monachiumban vagyon, onnét Saxonianban utazik, ha a környül-állások meg-engedik.

Azonban tapasztalt Jó indulataiban ajánlott, különös szivességgel maradok:

A' Mlgos Urnak el-kötelezett szolg.

Bécs 3. febr. 1809.

G. Teleki Samuel.

Benkő József levele.

Méltóságos Királyi Táb. Actualis Adessor Ur!

Kiváltképpen való Jóltéví Uram!

A' Ml'gos Úrnak egyszersmind két Leveleit, u. m. a' September 3 dik és 5 dik napjain írottakat, hozta 's adta az itt való Káplárhoz valami Bardotz Széki roszsz Ordonnantz, a' ki sietett is, de talám restellette is ide kerülni; de mikor? Karátson előtt való Héten, és ugyan 3 ad nap azután 3-dik Levelét vettem Tks' Thúri Sándor Király-Bíró Úrtól, a' Tks' Osvát Urnak szóllóval együtt, melyet az' napon fel is küldöttem Bibartzfalvára.

Tekintetes Thúri Úr szép levelével mentette magát, hogy egy darabotska ideig az Archivarius Nagy Gergelyt, ki is ide való, 's itten udvarlott vala a' Ml'gos Úrnak, ide botsátania lehetetlen, oly sok és nagy baja lévén a' Széknek,

és a Scriba nem segíthetvén Attya 's Anyja nélkül maradt egyedül valóságában. Tks' Osváth Úrral még nem egyeztem; de meg-értettem, hogy ott is felette igen sok munka van. Egyedül pediglen ennyi munka nékem bajos és késedelmes; kiváltképpen hogy a' könyve s házban nem tüzelhet-k téli időben.

Ugyan tsak már jobban vagyok ezzel, hogy eddig a' jó Iró fiamnak ebbéli hasznát nem vehettem. Miért? azért, hogy az ide való Katonaságnak táborozása miatt kevés ember találhatóván Bérest, és én sem, a' Fijamnak kellett K. Ajtán béreskedni: de már fogadtunk 3-ad nappal ezelőtt jó Legényt; mely szerént ezután a' Fijam nélkül Tavaszig keveset ülök.

Én pedig most a' sokféle *committált* dolgok közül tsak az Erdélyi régi *Excercituandi Modust* küldöm, érdemes *Cancellista Porsolt Mihály* Uramtól, ki is ezt maga írta-ki, egy néhány renden kívül, azon én *Munkám*ból, melyett a' Mlgs' Úr itten látván, méltóztatnék károsnak ítélni, ha ki nem nyomtattatnék. Már készen van a' Munka, melyet mihelyt ('s nem oly sok időt kíván) tisztán leirathatok a' Sajtó alá, azonnal igyekezem leg-ottan a' Ml'gs Urral censuráz-tatni, kivált' hogy az Erdélyi Nemes rendet megbántanom ne történnyék egész tzelom ellen; onnan osztán kívánom Bétsbe Kurtzbek Uram Műhelyébe küldeni.

Nagy Mátyás is siet ki-indúlni; de még egy kevés bajom van véle. Úgy még egyebek is; de másokkal késni is valamenyire kentelen vagyok: mert igen terhes életem módja vagyon. Mind [me]g' lésznek.

A *Manuscriptumok Catalogussa* szinte készen vagyon, melyet nagy örömmel kívánok, a' Mlgs' Úr közbenjárása által, Nagy Méltóságu Gróf Cancellarius Urunk Ó Exc'jával: tsak hogy ezt magamnál is Copiában kell hagynom. Azután a' nyomtatott könyvekkel kevés napok alatt elvégezem dolgomat. Várom is, hogy ezeket (tsak az elkerülhetetleneket hagyván magamnak és Gyermekeimnek) el-adhassam: mert ha holtom történnék, senki sem maradna nálam, a' ki ezekhez értene.

Ugyan méltóztassék engemet meghallgatni M'gs Úr az Erdélyben is található *Delibabáról*. Én 1778-ban 31. Maji Brassóba utazván, Földvártól olyan láttam azon Város tájékán, másokkal együtt, és majd osztán valóban tsudáltuk, látván a leg-törpebb ködnél is sokkal alább esését, és fejer színét; de nem tudtuk mi légyen? Én soha hírét sem hallottam, míg a' Ml'gs Úr Irásából ugyan újító örömmel nem olvastam.

Ismét hasonlót láttam egy *Müller* nevű Brassai Patikárius Legénnyel és valami minket kísérő két Oláhokkal, még pedig a' Brassai *Schuler-Gebürge* nevű igen magas Havasról Hőltövényynél, 1781-ben, Juniusnak nem emlékezem hányadik napján. Melyet midőn egy eszténa ajtajából tsudálva néztünk, feleltek a' Batsok, hogy az ő előttök nem újság, Háromszék felé nézve is. Szép hév időben láttam mindeniket dél előtt egy vagy talánn két órával is. Ennél az Havasnál jóval magassabb Rosnyó felett a' *Butsetz* nevű; de ez is elég magas; mert rajta létünkben alatt hullott az esső és repeselt a' villámás: melyet mi felyűről gyönyörködve szemléltünk. Ezenkívül, igen vékony és tiszta lévén ottan a' Levegő-ég, két töltéssel is löttük-el egyszeribe a' puskát; de tsak annyit tett, mintha egy rossz kender ostorral rittyentettünk volna. A' lélegzet vétel is oly igen könnyű, hogy az *Asthmaticus* embereknek olyan helyeken volna leg-jobb élniek. E' feléket olvasunk *Ortelius*nál és másoknál a' Karpatus hegyekről is.

Utóljára alázatos bizodalommal való kérésem a' M. Urhoz ezek:

1. Ml'gs *Dónáth Antal* Urral találkozván, méltóztassék képeben instálni, hogy a' Dr' *Pataki* Úr auth. 1540-béli *Dietalis Articulussait*, melyeket Verbótzai István subscribált és petsételt meg, 's én balgatagul ezen másét által adtam (a' mint Leveli nálam bizonyítják) méltóztassék vissza-adni: mivel én sok időtől fogva háborítatva lévén ez aránt, kénytelenítem a' Fgš K. Guberniumhoz panaszt adni. Szégyenlem; de nem kerülhetem. A' Ml'gs Urnak ez aránt instáltam vala Köpetzen.

2. Én *Tit. Oeder Josef* Urat láttam, két szép Levelét is tartom, de talám még sem tudom igaz titulusát, a' Normalis Oskolában való Inspector-ságán kívül: mert a' *Stebenbürg. Quartal-Schrift* Abbenek is láttatik nevezni; és így ha *Abbé*, tehát Pap is; de én utazásában világi forma öltözetét láttam. Ha alkalmatosság leszen, méltóztassék *Titulusát* megírni, 's

3. Azt is, ha tudva van a' Ml'gs Úr előtt, mi Spanyolul a' Spanyol Viasznak neve; mert a' nálam találtatos rövid Spanyol Szótárban fel nem kaptam.

4. Azt is ugyan várnám, ha a' Székelyekről való 1451-béli *Constitutio*kat kegyes ígretéből el-nyerhetném; melyek után nagy tisztelettel és háládatos szívvel vagyok Méltóságos *Tit.* Urnak igen méltatlan alázatos szolgája, Köpetzen, 11. Jan. 1798

Közép-Ajtai Benkő József. t. k.

Péteri Takács József levele.

Méltóságos Ur, Érdemem felett való drága Barátom Uram!

Julius vége felé frott levele Nagyságodnak tsak October' elején érkezett Keszthelyen kezemhez, minekutána t. i. vissza tértünk Olasz Országi útazásunkból. Egy két hetet Barátim' látogatásokban töltvén-el, tsak Bétsbe jövetelünkkel felelhetek-meg kötelességemnek. A' drága levélnek foglalattya a' magyar nyelv tökéletesítését ohajtya 's keresi: én tsekély vélekedésemet a' Méltóságos Urnak engedelme szerint, rövideden 's egész egyenes-séggel bátorodom közleni.

Baróti Szabó Dávid Urat tartom azon Magyarnek, a' ki anya nyelvéért még koporsója' szélénél-is (!) búzog, a' ki benne szerentsésen fáradozott, úgy hogy az élők közül senki sem fogható hozzája. Hallhatatlanok lesznek érdemei, hogy az elavúlt, a' gondatlanság által haldokló, vagy a két hazának szegleteiben áporgó szavakat összeszedvén, a' tudós világgal közlé, hogy a' naszna vehetőket kiszemezze, a' könyvbéli nyelvben éllyen velek, 's pótollya a' szembetűnő szükségét. Nincs olyan környék Hazánkban, melyet tökéletes példa gyanánt lehessen követni. Non omnis fert omnia tellus. Nints olly szegelet mellyben valami jó ne találtatnék. A'szemes munkásé az öszvegyűjtés, a' józan Tudósé a' választás. Ha valamit Erdélyben nem értenek, a' mivel sok helyett élnek Magyar Országban: még nem következés, hogy az rossz, paraszt szó; és úgy viszontag. Akár mellyik nyelvnek tsekély volt az eredete, a' köz-nép a' kezdője, 's leghíveob megtartója. Ehhez kell valóban folyamodni, ha ki a' tős szavakat akarja felkeresni, 's a' velek való élés módgyát kitanulni. Így tselekedett Faludi-is; megvallya ő, hogy a' parasztoktól tanúlt magyarul: 's ő volt valóban egygyik, a' kit Classi-

eusnak tarthatunk nyelvünkben. — Szabó David, ha folyó beszédben írt, soha nem rontotta a' nyelvet; a' lábra szedett versekben néha felzavarta a szavakat. E nem volt tsuda. Szoros volt a' Korlát, utmutató nélkül dolgozott. De ebben-is úgy meg jobbitotta magát, hogy versei, mind a' belső tűzre, mind az igaz romai ízlésre, mind a' számra, mind a' könnyű folyamatra nézve hasonlíthatatlanok. Szép dolog, hogy egy megaggott Szerzetes megismérte hibáit, megjobbitotta azokat. Ha ritkább szavakkal élt, ezt hozta magával költői hivatala; ezt azon szent iparkodás, hogy a' nyelvet sovány parlagodásából termékenyebb mezővé akarta változtatni. Kimondhatatlan, mi sokat segített a' serény Ifjúságon. Ha a' köz rend éppen nem olvashattya: az az oka, mert minden ujságtól, ha még olly jó olly hasznos-is, írtózik; a' Tudósok ha unalommal olvassák, vagy restségeknek, vagy megelőzött ítéleteknek, vagy megromlott — vagyis inkább ízetlen ízeknek tulajdoníthatják.

Általában olly nagy az embernek természeti önnön-szeretete, hogy a maga' hibáit nem láttya, másét pedig nagyított úvegek által szemléli. Én ugyan több értelmes Magyaroknak ösztönzésére újra meg-kértem Szabó Dávidot, hogy költeményes munkáit jó ki választással újra készíttse-el a' sajtó alá; és minekelőtte bé hunnya szemeit, ajándékozzon-meg a' Magyar Phraseológiával, mellyben rég-óta dolgozik, 's a' mellyre olly nagy szükségünk vagyon. Ő mind Orator, mind Poeta. Olvasta 's gyökeresen érti a' Régieket, meg-tudgya különböző értelmeiket példák által mutatni. Itt léssen helye, hogy meghatározza, ki, 's hol élt a' szóval, a' mondással. A' hiba alól kétség kívül Ő Sints ki-véve, mert ember; de talán még sem lehet néki mindent, v' olly sokat vétkül tulajdonítani. Hogy *pásitos* írta *pasintos* helyett, a' közönséges kiejtést követte: úgy hogy a' pasintost sokkal többen veté-íték volna, mint hibát, szemére. *Fülmile*, 's *ajkainm* igen szabad szabadságok. Hány ilyen vagyon a' legnevezetesebb római 's más nyelvű költőkben: u. m. *periculum*, *gubernaculum*. *Fülmile* legalább jobban hangzik az ollyan fülből, melly a' monotoniát érzi, 's sínli, mint *Filemüle*. *Csend* nem tudom, miért volna paraszt szó; csendes talán nem az? pedig bizonyosan *csend*-ből származik, valamint *gondos*, *gond*-ból, *kedves kedv*-ből, *nedves nedv*-ből. Ha még ilyen szükséges 's természetes szó-fejtés sem volna szabad: mondgyunk-le a' nyelv-mívelésről. — *Am* jó magyar szó, 's helyes Coniunctio. Kár hogy ilyenektől írtóznunk, azért nints természetes periodicus tolyása írásunknak. Ez minden nyelvben meg vagyon, megis kell lenni. Illyen a' deák: *enim*, *etenim*, *enimvero*; illyen a' német *ja*, *denn* etc. Illyen szükséges ígétskék a' *hiszen*, *ugyan-is* etc. a' magyarban, mellyeket bár ne felejtjenék-el olly sokszor írásinkban.

Hogy kevés szóval kiejtsem, a' mit gondolok. Az írásban nem lehet magunkat a' környékhez vagy egyes Vármegyékhez kötni. A' könnyvébi nyelv fel keresi a' jót mindenütt, 's nem írtózik az okos szabadságtól, a' régítől, az újtol, a' szokatlantól; tsak okát tudgya adni. Horatius így vélekedet

In verbis etiam tenuis cautusque serendis:
Dixeris egregie, notum si callida verbum
Reddidit iunctura novum... etc. — — — — —
— — — — — ego cur acquirere pauca
Si possum, invideor, cum lingua Catonis et Enni
Sermonem patrium ditaverit, et nova rerum

Nomina protulerit? — — — — —
 — — — — — Verborum vetus interit aetas,
 Et juvenum ritu florent modo nata vigentque.
 — — — — —
 Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque,
 Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus. etc.

Reményelem, jó néven fogja venni Méltóságos Úr, hogy Szabónak, s ő benne más finomabb ízű Íróknak pártját fogtam. Lehet, hogy tsalatkozom: de hogy úgy ne itéllyek, a' mint írtam, mind addig nem leszz hatalmamban míg az ellenkezőről okok által meg nem győzztettem. Igen nehéz dolog, az ízlés' dolgáról vetélkedni. Egynek az tsúnya, a' mi másnak szép. Gróf Teleki Domokos Úr' reménytelen halálának híré, valakik nemes iparkodását ismértük, szer felett megszomorodtunk. A' Magyar litteratura ismét elvesztett egy tehetős gyámolyt. Minekelötte kindultam (!) volna Bétsből, kértem levelem által, hogy venné Ányos munkáját pártfogása alá. Küldöttem-is egy MVásárhelyi kereskedő által nyomtatványokat belőle: de kézhez mentek-e, nem tudom; pedig 10^{ber} elején számot kell adnom a' szélyyel-küldött exemplároknak állapottyokról. Merjem-e kérni Nagyságodat, hogy Gr. Teleki Úrhoz utasított 500 nyomtatványiról a' M. Minervánok, tudakozódni, 's miben-létekről tudósítani méltóztassék. A' jövő hónapban jut sajtó alá a' II. kötet, melly vagy az én tsekély munkámat, vagy Virág Benedek' költeményeit fogja magában foglalni. — Hát arra tehetünk-e bizonyos reménységet, hogy az Erdélyi tudós Társaság-is fogja szaporítottani gyűjteményünket?

Én nem sokára leteszem nevelőhivatalomat, 's Grófom' köny- (!) tárjának gondviselése, 's a' M. Minervát illető levelezések lesznek hivatalbéli kötelességeim. Sz. György nap után már alkalmasint keszhelyi lakos leszek: de addig szert teszek olyan Férjfiura, a' ki Minervánknak kötetjeit tisztán, 's minden haszontalan jegyzések nélkül adgya-ki. Nem lehet elegendő vgyazással az ember, hogy a' jámbor igyekezetnek valamely heveskedés ne ártson.

Az Erdélyi Nyelv-mívelő Társaság' munkájának II. Darabja már eddig talán ki-is jött? Örömmel várom megjelenését. Nagyon lekötelezett Méltóságos Úr, hogy tzikkelyeit méltóztatott velem közölni.

Ányos' versei ha híven elértek volna MVásárhelyre, méltóztassék Nagyságod egy nyomtatványt a' Társaság' számára félre-tenni. A' jövő kötelességekkel-is fogunk szolgálni.

Az ifjú Grófom, 's Görög Úr üdvözléseket küldik. Én magamat Nagyságod' tapasztalt kegyességébe továbbra-is ajánlván, a' legigazabb tisztelettel szünet nélkül vagyok

A' Méltóságos Úrnak alázatos hív szolgája
 Bétsben, 9^{ber} 2^{dikán} 1798. *Takáts József m. k.*

Baróti Szabó Dávid két levele.

1.

Tekintetes Consiliarius Ur!

A' Kassára-való vissza-menetelem el-halasztódott. Virteñ, a' leg kedvesebb emberemnél, Tek. Pyber Benedek úrnál fogom a' telet tölteni. Azért a' rész szerént meg ígértt, rész szerént kívántt Munkákból, mivel kezemnél

nincsenek, mostanában nem küldhetek. A' mint a' múltt 8bernek 22dik napján íra Bétsből Takács József barátom, a' jövő esztendőben Melt. Gróf Festetich György' költségén nyomtatásra fognak adattni újra-ki-dolgozott Költeményes Munkáim. Azon utolsó levelem, mellyben a tett kérdésekre, bővebb üdöm nem lévén, futó félben meg-feleltem, s' magam-is egy néhány Kérdéseket támasztottam, talán el-tévelyedett, minthogy, az ohajtott válasz reá el nem érkezett. Ha egészségem meg-engedi, a' teleñ, melly, szobába szokta kivált a' korosabb embert szorittani, azon munkátska' elkészítésében fogom magamat foglalni, az Erdélyi, 's kivált Székely, *dialectus* szerint: mert ennél jobbat nem ismérek, általlyában vévén a' magyar nyelvet. Ha ez iránt valami észrevételei vólnának, igen szépen kérem, méltóztassék velem közleni, egyszersmind azt-is hozzá adni, mi módon mondgyák ki MVásárhely' táján, hosszañ-e, rövidenn-e (azaz: *accentus*-sal-e, vagy a' nélkül) e' következendőkben az alóll meg-húzott betűköt; tanú-ság; bűtsű-ra, -zom; külön-ös; különb-ség, -özni; nyár-at, -alni; dűtsírni, dűtsű-ség; gyalúl, szapú, ülök, nyllat kozni, (mútat: kihúzza) . . gyűtölni, s්රatom . . s්රalmas; szűlök, szűlés, szűretelni.

A' több tagokból álló, és u-ba, vagy ű-be végződött nevek' utólsó tagját vonásotkával, vagy a' nélkül mondgyák-e ki. p. o. szomor-u, v. -ű; bet-ű, v. -ű, 'sat?

Az n-et az ilyenek végén: házon, falun, égen, földön, abban, ebben, midőn, után, falain, lágyan, keményen, gondosan, örökösön sat, kemény, vagy lág hanggal ejtik-e ki?

Igy ejük-e az illy féleket: bűröm-et, tsűrűd-et, tőrőkők-et, görögös-en ökrűnk-et, bűnötők-et; maga-mat, -dat, -tokat; madara-mat, -dat; búzádat, házakat, módosan (kihúzza: tőrőkös-en), sat. vagy pedig így bűrömöt, tsűrűdöt, tőrőkőköt, görögösön, ökrűnköt, bűnötőköt, magamot, -dot . . madaramot, -dot, búzádot, házakot, módosan (.)

Igy mondgyák-e ki ezeket: arany, ellene, tanítom, mozditom, sat. -bol, rol, -tol, enyhitem, 'sat; vagy aranny ellenne, tanítottom, mozditottom, -ból -ról, -tól (fából, fáról, 'sat? Könnyű lészen a felelet. Tudva van az ottan fenn-forgó közönséges szó kiejtés' módgya. Tsak ezt kívánom. Az említett szókat (azókból[!]) a' többit-is érteni fogom nem lészen nagy fáradság azon *accentus*okkal, jegyekkel, mellyekkel ott élnek azokban, meg-külden. Igen igen megfogom köszöni; kivált, ha mennél hamarább kezemhez érkeznek. Hát ezek ottan közönségesen hogyan hangzanak: mútat, v. mutat, kíván, v. kíván, v. kéván? Én székelyesen írván, erőt egészséget kívánván, vagyok Virtē Sz. Andr. hav. 10^{dik} napj. 1798ikban

Az Úrnak, Teként. Consilarius uramnak Hóltig való tisztelője és szolgálja
Szabó Dávid

Ki-kérem egyszersmind a' Titulussát. Így lehet hozzám a' levelet útasítani Per . . . Budam — Comaromii In Virt.

2.

Virt. Karátson hav. 18-dik napj. 1798-ikban.

Méltóságos Consiliarius Úr.

Ezen hónapnak 14dikⁿ Komáromból Virtre ki-hozák a' nagy kívánsággal várt levelet. Nagyön köszönöm a' kérdésekre adott feleleteket. Be nagyön

szeretném, ha a' *Prosodia*-bann, 's kivált a' Nevek 4dik Ejtése' (accus. cas. utolsó tagjának Magán hangzójában jobban meg-egyezhetnénk!

A'mint a' válaszból kitettség, némellyekbein ugyan, az elsőre nézve, azon egy vágásban járunk. Ilyenek: bütsü bütsüzom, tanü, tanúság, dítserni, nyilatkozni, gyülni, sírat, síralom, szülök, -és. született, szüretelni, lábü, kezü, nyomorü, betü, tetü, sat. Abban-is, hogy: A' vég n-net ha egy betüvel írjuk is, de keményen hangzik ezekben, 's hasonlókban: Házonn pro nn. Így falun, égen, földön, abban, ebben, midön, után, falain, gondoson, örökösön, 'sat, mint *Positiót, keményen mondják ki*. Kíván, műtat, *prima longa*. De ezekben: külön, ös; külömb-ség, -özni, nyár-at, -alni, dítöség, gyalül, szapul, ülök, talán — mértékkal élnek, leg alább a' Székelyek? vagy talán mind a' kétfeleképpen mondgyák?

Nékem úgy tetszik, hogy hosszañ ejtik. Meg lehet, hogy meg feledkeztem rólla. Ki-kérem a'szorgalmas meg-visgálás után a' röllok-való tudósítást, valamint az effélékröl-is: tanítom, mozdítom, enyhitem, 'sat; mert ha el nem hagyott minden emlékezetem, legalább a' székelyektől ezek-is így mondattak-ki: tanítottam sat. húzás nélkül, de két t-vel.

Az ilyenekben pedig: alól (ultima brevis, es egy l) fából, fáról, büntöl, 'sat. olly meszsze esünk az értelemben egymástól, mint Virthez MVásárhely, vagy még meszszebb. Én ezen szótagok' meg-rövidítését soha sem hallottam Erdélyben. Itt néha a' Dunántúl-valóktól lehet hallani, kiket a' többi magyarok erre nézve-is gyakorta ki-nevetnek. Hát ha még a' versbe tsúszna bé ezen v mérték? ezt Magyar-országon a' jelesebb Poéták mind ki füttyölnék. Ezen szókban: NB *Nálunk az á, és é betükön kívül nem igen adnak a' több vocalisoknak accentust, ha hosszuk-is*, meg-ütközven. Nem dítserem, sőt igen-is vádolom ezen szokást. A' jó magyar úgy ír, a' mint beszél. Az írás, néma beszéd. Senki sem köteles arra, hogy a' hiános írást helyeseñ olvassa, az az meg jobbítsa. Ha *nem igen adnak a' több vocalisoknak accentust*; az á-nak, és é-nek is azon okból mag-tagadhatnák. Azért hozták, 's hozzák zúrzarvarba a' Magyar Szók a' Prosodiát, hogy felette nehéz ki venni belőlök az igaz ki-ejtés' módgyát. Mit tudálkozunk kivált a külső nemzetbélieken, ha roszzúl ejtik-ki a' magyar szókat a' roszz magyar írás után? A' Tudós Társaságnak leg jobb módgya lészen ezen tetemes hiba ellen nyilván ki-szállani.

A' másodikra (a' Nevek' 4dik Ejtésére) nézve még egyszere meg újjítom a kérdést. Nem azt akarom tudni, hogyañ írják, hanem mi képpen mondgyák-ki az ilyeneket: börom-et, tsüröd-et, Törökök-et, ökrünk-et, bünö-tök-et, sat. Így-e, a' mint itt írva vannak, et-tel, vagy pedig öt-tel, a' mint én az Erdélyi Magyarokról gondolom, a' székelyekről pedig bizonyosnak tartom? Ezeket pedig: maga-mat, -dat, -tokat; madara-mat dat búzádat, házokat, 'sat, így, az az at-tal mondgyák-e ki közönségesen, vagy ot-tal, a'mint én itilem, és a' Böjti Antal' Maros Vásárhelyen 1794ikben nyomtatott Grammatika látszatik bizonyítani? A'közönséges ki ejtésnek módgyát akarom, mondám, ezekben tudni; mert az írással keveset gondolok, ha ez a' meggyükerezett jól ki mondással meg nem egyez.

Abban pedig, hogy ezekben: börom-et, 'sat. e betüvel írják ezekben pedig: maga-mat, 'sa't. igen a' szerént írnek nálunk-is, a' kik a' Gramma-

tika szerént, és igazán akarnak írni; egy kevés meg-világosittatást kívánék, tudni illik miért kellene a' *Grammatika szerént* és igazán így írni? — Akárki' Grammatikájának sem hiszek ok nélkül, jól tudván, hogy sokban a' Magyar Grammatikák-is ellenkeznek egy mással, sőt némellyek közülök szarvas hibákat-is árulnak. — Én abban az hiszembeni vagyok, hogy: A' Magában Érthető Névnek (substant) Többes számu Első ejtése vezérli mind az egyes 4-ik ejtést (ha ez meg rövidült formát n-m követ) mind a' származott Mással Erthetőt, mind az egyes számu birtokos Ragasztékokot; és pedig úgy vezérli, hogy egyedül a' nevet bé-fejező k betű fordúlhat más betűre... *Példák:* Lábak, -t, -m, -d, -s; várak, -t, -m, -d, -s, kezek, -t, -m, -d, -s; ökrök, -m, -d, -s.

Ugyan ezen regulát tartom a' mással Érthetőben is az előszámláltt ejtésekre, 's kivált a' meg határozókra (adverb) nézve. *Példák* szomoruk, -t, -n; v. szomoruaik, -t, -n; Hoszsuk, -t, -n v. Hoszsuaik, -t, -n; Hoszsak, -t, -n; vizesek, -n; magyarosok, -n; Tótosok, -n. Törökösök, -n, 'sat. Ezek olly természetesek, olly világosak, hogy kétségsbe nem hozhatta valaki, ha csak el nem fogattatott az eleve ítélettől. A' többes számu első Ejtés kormányozza a' többes 4dik ejtést-is az illyenekben: módok-ot, határok-ot, falukot; Török-ök-öt, úrük-öt. 'sat. Az elsőben természetesebb-e at, hogy sem ot? az utolsóban et, hogyses ot? Ha így kell mondanunk: bajnokot, lasnakot; Törököt, tzőköt; miért barmok-ot, falakot; bőrököt, ököt? — Tovább: ha o val kell ki ejtenünk, vámot, Váradot—, miért nem fám-ot, magad-ot, 'sat? Más ki ejtést kíván-e a' Többes számu, vagy ragasztékos, és az egyes számu, vagy nemragasztékos? hol van ez írva? és ha igaz volna, házakat, kezeket sem kellene az ellenkezőknek mondaniok a' házat, kezét miatt —. A' tel-vett dolgokban velem egyet értenek Magyar Országnak több, 's magyarosabb részei is. Az a' sok ket, (köt helyett) nem erőltetés-e? az a' sok kat, mat, dat (köt, mot, dot helyett) nem tótos e? Kedvesebb hangu ket, hogy sem köt? Tehát kedvesebben akarván szólni, miért nem mondgyák p. o. Töököt, Göröget? Kérem, méltóztassék mind ezeket szorossan megvizsgálni, 's a' Tudós Társaság által-is, meg-vizgáltatni, 's a' béfejező ítéletet velem közleni. Igen nagy szükségem van erre.

Ezekből könnyen kitetszik, miben akarom követni a' Székelyes magyarságot. Sok volna még hátra, a' miről e' dologban szólni szeretnék.

Oh, ha csak két három napig-is MVásárhelyen lehetnék! bezzeg meghánynók vetnök az *Orthographiát, Grammatikát Prosodiát* 'sa't, elő(!) nyelvel. De ezt a' bé nem tel-ndő jó kívánságok közti számlálhattuk. Engem' is utól értek a' terhebb üdök. 1789dikben születtem. Közel járunk egy máshoz Mit írjak a' *szép Elmék és Tudós Emberekről*? Erre felé, azokon kívül, a ki jött munkájokból már az újság-levelek által-is igen isméretesek, keveset tudok, a' ki a' Magyar Literatúrában magát gyakorolná. T. Pyber Benedek Úr, midőn más foglalatosságai között reá érkezik, Seneca' leveleit magyarra fordítgattya. Ez általam ezer köszöntest izen. Virág Benedeknél a' Deák mértékre vett magyar vers-szerzésben jobbat nem ismerek. Ez Budán lakik. Esztergomban Kúltár István Professor úr-is még dolgozik. Igen alkalmas volna a' Tudós Társaságnak Varga Marton úr Nagy-Váradon a' Fisikának Tanítója. —

A' többi között ezen szókot olvasám a' kedves levélben: *Majd fogom közleni az itt lévő tudos P. Göntzi, és Miháltz Atyákkal-is, és vélekedéseket meg írni.* Oh! ki-is kérem. Él-e még az én kedves Miháltzom? ezerszer tisztelem mind a' kettőt. Az által küldött verseket nagy köszönettel vettem. A' két utólsó igen gyönyörű, 's nyilván jelenti, hogy a *61^{edik} esztendővel az Elme' vidám ere* épeen *meg nem lankadott.* Az Hexameterben fel akadtam. Így vala írva: Parnassus tetején szűz hajlékát felemelte Elme leányainak páratlan számu csoportya, Mellynek *nectárral dagadott emlője nevelte.* Sárga haju szép Briseisért haragoskodo könnyű Lábu vitéz Ákhillest *éneklette* Homérust. A' szűzeknek hogyan dagadott emlőjük? haragoskodo hogyan lehet rövid? Azon emlő, melly Ákhillest nevelte, hogyan' *éneklette* Homérust? A' béküldendő könyvek iránt írtam a' minap Kassára. Ki-fogyok a' pappirosból. Szerentsés víg Uj Esztendőt, 's hosszas életet kívánok *Szabó Dávid.*

Közli: CSÜRY BÁLINT.

ADATOK TESTŐRÍRÓINK PÁLYAFUTÁSÁBÓL.

A magyar testőrségnek a bécsi udvari levéltárból Orsz. Hadilevéltárunkba került irataiból közöltem a Báróti Sándorról szóló részleteket. (IK. 1934. 396. l.) Közlésemet most megszerzem más íróink testőrpályájának ránk maradt adataival. Egyben-másban közelebb visznek hozzájuk, vagy életüknek legalább egy-egy kis részletét tisztázzák, eddigi ismereteinket helyesbítik.¹ A *Bartsay Abrahamra* vonatkozó iratoknak viszont szembetűnő tévedései is vannak: 1794-ben egy állománylajstrom 49^{1/2} évesnek mondja az 1742-ben született költőt s azt állítja, hogy 1761. június 1-én került a gárdához. Pedig megvan az eredeti írás, hogy 1761. szeptember 20-án vették föl, s úgy látszik, november 1-én vonult be. Erre vall, hogy a királynő 1766. november 1-én bocsátja őt el s ekkor kerül a toscanai nagyhercegnő tulajdonában levő vértés-ezredhez (nem 1767-ben és nem dragonyosokhoz IK. 1916. 131. l.). Már 1762-ben három havi szabadságot kapott Erdélybe: mikor 1791. januárjában újból a gárdához kerül, rövidesen s ettől kezdve gyakran is kér szabadságot hol betegség miatt, hol meg egy hunyadmegyei pörének folytatására. Utoljára 1794 nyarán s ekkor nem kevesebb, mint 4 hónapot. A király megadja ugyan neki, de úgy, hogy addig nem távozhatik, amíg Hesporn altábornagy megkezdett vizsgálatát be nem fejezte. Ezek után megrongált egészsége miatt váratlanul kéri nyugdíjaztatását. Összefüggött-e ez, a már engedélyezett, de föl nem használt szabadság helyett tett lépése a lefolyt vizsgálattal, nem derül ki az iratokból. Még feltűnőbb, hogy a király felülvizsgálat elrendelése nélkül nyugdíjazza. Mélyebbreható ok (pl. a Martinovits-összeesküvés) aligha játszhatott bele, mert akkor Barcsay nem mert volna búcsúzóul tábornoki kinevezést is kérni; kérelmének megtagadása is megokolt: a rangban legifjabb ezredesek közé tartozik s csak rövid ideje van a gárdánál. E rövid időből is sok telt el szabadságon. — *Bessenyei Sándor*

¹ Az adatokat az íróknak abban a rendjében közlöm, ahogy a testőrséghez kerültek.

nak van a testőrök között a legjobb minősítése; talán ennek köszönheti, hogy mikor 1770-ben elsőízben akarja elhagyni a testőrséget, diszgyenruháját és lőfőlszerelését neki ajándékozza a királynő, 1773-ban pedig, mikor Albert szász herceg vértess-ezredének főhadnagya lesz, 200 frt föl-szerelési segélyt kap. Születése időpontját Ballagi 1741-re teszi, az Irod. Lexikon 1746-ra. (Szinyei nem mondja meg.) Minősítése szerint 1770-ben 27 éves volt, tehát 1743-ban született.¹ — *Biró Lászlóról* és *Kerekes Zsigmond*ról eddig vajmi keveset tudunk. (IK. 1932. 311. l.). Az előbbiről most kitűnik, hogy Bessenyei Györggyel egyidőben jött a gárdához, párhuzamosan jogi tanulmányokat folytatott, s tíz évi szolgálata után, 1775-ben nevezték ki az erdélyi kancelláriához jegyzőnek. Ekkortájt került a testőrséghez Kerekes. — *Naláczy József bárónak*, aki 1766-ban épen Barcsayt váltotta föl a gárdánál. érdekes ügye a kapitányi hely megvásárlása: három évvel előbb Bessenyei Sándor hasonló vásárját az udvar nem hagyta jóvá. — *Farkas Antal* testőrpályájáról sem Ballaginak, sem Szinyeinek nincs adata. — *Czirjék Mihályról* új, hogy miként Bessenyei György, ő is mint *negyedék* Czirjék kerül a gárdához — Bessenyei Boldizsárt, Sándort és Györgyöt is megelőzte egy Pál. — *Harsányi Sámuel* minősítésében is csupa új adat kerül felszínre.

Bartsay Ábrahám.

1761. szept. 30. Fölveszik a gárdába. L. Bárótzinál. IK. 1934. 397. l.

1762. december 8. Die röm. Kais... Maytt. haben geruhet, dass jene anhero nahmhaft gemachte 13 Individuen der königl. hung. adelich. Leib Garde und zwar... der Abraham Barcsay auf vier Monath... allerunterthänigst angesuchter und angezeigtmassen sich von hinnen nach ihrer allseitige Respective Vatterlande... in Siebenbürgen verfügen können.

1766. november 1. Hochgebohrner Fürst, Gnädiger Herr! Es haben Ihre Maytt. auf das Grossherzogin von Toscana Königl. Hoheit geäussertes Verlangen bey dem dero Höchsten Nahmen führenden Cuirassier Regiment dem Königl. Hung. adl. Garde Bartsay mit dem Capitaine-Lieut. Character allergnädigst anzustellen entschlossen. Wie nun in Folge dieser allerhöchsten Resolution die in Sachen nöthige Expeditionen dies Orts unter einem ausgefertigt werden, und hiernächst auch die Veranlassung beziehen(?), womit der besagte Bartsay bey ermeldten Regiment vom 29. Octob. letzthin in zuwachs gebracht und ihme bis zu seiner erfolgenden ordentlichen Einrückung in die Würcklichkeit der normalmässige halbe Rittmeistersgehalt ex fundo Militari extraordinarie abgerechnet werde; so entstellen wir nicht ein und anderes Euer Fürstl. Gnaden zur gefälligen Wissenschaft und zu den, Ende hierdurch zu erinnern, auf dass dieselbe den wiederholten Barcsay von der Königl. Hung. Adl. Leib-garde austretten zu lassen und zu erhebung seines Decrets bey dem diesortigen Kameral-Tax-Amt anzuweisen belieben wollen. Moritz Graf v. Lacy. (HKR.) Prot. I. 835.

¹ A Bartsayról már fentemlített tévedésekkel szemben, amelyek állomány-lajstromban szerepelnek, a minősítési táblák (Conduite-Liste) adatait megbízhatóknak fogadhatjuk el, mert ezeknek személyi adatait a testőrök maguk töltötték ki vagy mondták tollba. Erre vall pl. Bárótzinak az az adata, hogy egy francia munka fordításán dolgozik.

1790. november 27. Seine K. K. Ap. Majt. haben über das Pensionsgesuch des Prem. Leut. der Hung. Adel-Leib-Garde und Obristen Jos. v. Finta, nebst... Ertheilung des Gen. Maj. Characters in Ansehen seines zunehmenden Alters und Leibes-gebrechlichkeit in den Ruhestand zu versetzen; zugleich aber auch die hiedurch erledigte Premier Lieutenants Stelle samt den damit verbundenen Geld- und Natural Genüssen dem Oberlieut. des Höchsten Namen Sr. Majt. führenden Dragoner Rgmt. *Abraham von Barcsay* nebst Beylegung des Obersten Characters zu ertheilen, hingegen die Oeconomie der Garde dem Gardeunterlieut. und Oberstlieut. v. Soóky zu vertrauen gedacht. Prot. IV. 148.

1791. január 9. Déliben Bartsay eskütétele. Prot. IV. 162.

1792. február 18. — (58. Garde Commando Befehl.) — Der Herr Obrister v. *Barcsay* haben sich alle während dessen Urlaub ergangenen Befehle und Noten vorzeigen zu lassen, um (*auf*) die genaue und pünktliche Befolgung derselben ein wachsames Auge halten zu können. Prot. IV. 430.

1792. február 24. Obschon man dem Gesuche des Garde Premier Lieutenant und *Obristen v. Barcsay* Erhöhung seiner Diaeten in Ansehung der gemeinsamen Kgl. böhmischen Krönung an Hand zu gehen wünschte, so findet man dennoch die Sache so geeignet, dass man hierin den Antrag der K. K. Hofkammer und Hofbuchhalterey beytreten muss. Die Meinung des Obersten v. Barcsay, als ob. Gen. v. Spleny in der Eigenschaft als Capitaine und der selbe in Eigenschaft als Capitaine-Lieutenant bey der Krönung gewesen sey, ist keineswegs richtig, weil die Dienstleistung eines Garde Capitens durch keinen Capitaine-Lieutenant ersetzt werden kann und aus dieser Ursache hatte auch Baron v. Spleny nach dem Beyspiel des jüngst verstorbenen Arcieren Capitaine-Lieutenant Grafen v. Khevenhüller lediglich 500 fl. als ein Pauschquantum erhalten, wo ihm sonst, wenn er wirklich die Stelle des Garde Capitains in dem eigentlichen Verstand vertreten hätte, 1000 fl. würden gebühret haben. Prot. IV. 433.

1792. szeptember 20. Dem H. Obersten v. *Barcsay* sind die bey Ein Kauffung der 7-bürgerschen Rimonden gehaltenen Reiseauslagen aus dem Garde Fond zu erfolgen. Prot. IV. 563.

1793. május 13. Der Hung. Garde Premier Lieutenant Herr Obrist von *Parcsay* hat hierorts das ersuchen gemacht, womit ihm eine Urlaubsbewilligung erwirkt werden möchte. — Da vermög des angeschlossenen Chyrurgischen Attestats die Nothwendigkeit einer Badkur anerkannt wird, und man um so weniger Anstandt findet, dieses Gesuch höchsten Orts zu unterstützen, als sich um Herstellung seiner Gesundheit handelt, und bey dem ehestens erfolgenden Aufenthalt Ihrer Majestätten auf dem Land während der Sommermonate, seine Gegenwart bey der Garde ganz entbehrlich zu seyn scheint, — so gewärtiget nebst Zurückstellung der Communicaten die Äusserung Sr. Röm. Kays. Königl. apostl. Maytt. Kammerer General Feldmarschall-Lieutenant und Inhaber eines Infanterie Rgmts Herrn Anton Fürsten Esterházy de Galantha, Ritter des goldenen Fliesses und des H. Stephanj Ordens Grosskreuz, als Capitaine der Königl. Hungar. Adel-Leibgarde, auf welche Art dem A. Obersten v. Bartsay der angesuchte Urlaub zu ertheilen wäre. Starhemberg. Prot. V. 33.

1793. május 15. Infolge der unterm 13-ten diess. von dem A. Garde Capitaine hieher gegebene Äusserung in Ansehen der von dem A. Garde Premier Lieutenant Obersten v. *Barcsay* angesuchten Urlaub haben Se des Kaysers Maytt. über einen erstatteten Vortrag die hiezu angetragenen drey Monate zu bewilligen geruhet. Prot. V. 36.

1793. október 10. — (*Barcsay* [sic]) Da ich die unterm 6-ten dieses gemachte Vorstellung und darin angeführte Ursachen erheblich und in der Wahrheit gegründet gefunden, so bewillige Euer Hochwohlgebohren den Gage Nachtrag pro Septembri und in der Bemerkung: dass diese Passierung nur zum Erlag der Bewilligung dienen, und den Garden verborgen bleiben müsse; weil sonst meine Befehle, welche die Einstellung der muthwilligen Urlaubsüberschreitungen unter der angedachten Gage carenz zum Gegenstande haben, ohne Wirkung bleiben würden. Eisenstadt, d. 10-ten 8-bris 793. Esterházy. Protocollum V. 81.

1794. május 8. (Muster-Lista vom Staab). 1. Capitaine — vacat. 2. Capitaine-Lieutenant und General Feldwachtmeister: Michael v. Spleny. — 3. Premier Lieutenant und Obrister *Abraham v. Barcsay*. Gebürtig von Bartsay Aus Sbürgen. 49 $\frac{1}{2}$ Jahre alt. Religion kath. Stand verheur. Absent. — Den 1-ten Junij 761 bei dieser Garde als Unter Lieutenant neu zuge wachsen, den 1-ten October 766 zu Kaiser Dragoner übersetzt und zum Second-, den 1-ten Febr. 769 zum 1-ten Rittmeister, den 19-ten Febr. 1783. zum Oberstwachmeister, den 29-ten Septbr. 789 zum Obrist Lieutenant, und den 1-ten Decbr. 790 wiederum anher transferiert und eodem zum Obristen avanciert. Reitet ein eigenes Pferd.

1794. július 21. — Se Maytt. haben den von dem Obersten und Premier Lieutenant der Königl. Hungarisch. Adel. Leib-Garde v. *Barcsay* angesuchten Urlaub zur Betreibung seiner in Huniader Komitat anhängigen Streitsache allergnädigst zu bewilligen, jedoch solchen nur auf 4 Monate, und gegen dem zu bestimmen geruhet, dass er noch so lange hier zu verbleiben habe, als der zu Untersuchung der bekannten Garde Beschwerden aufgestellte Hoff Commissair Fell. L. von Hesporn seine Gegenwarth nicht mehr nöthig erachten werde! Starhemberg. — Obersthofm. Amt v. Verlet. Prot. V. 196.

1794. október 23. (Pensionierung des Obristen und Garde Premier Lieut.'s v. *Barcsay*) Uiber eine unter höchster Signatur herabgelangte Supplicque des Obersten und hungarischen Garde Premier Lieutenant *Abraham v. Barcsay*, womit der selbe wegen seiner zerrütteten Gesundheit in Ruhestand mit jener Begünstigung, welche seinen Vorfahren und ehemaligen Ober Lieutenants der Königl. Hungarisch. Adel. Leib-Garde verliehen werden, übersetzt zu werden bittet, haben Se. Maytt. wörtlich zu resolvieren geruhet:

«Wasz die von dem Obersten und Garde Premier Leut. *Barcsay* wegen seiner schlechten Gesundheits Umstände angesuchte Ver. . engung belanget; so wird ihm selbe, und somit auch die seinen dermaligen Charakter anklebende Pension bewilliget; die gebettene Ernennung zum General Major aber findet nicht statt, da derselbe dem Range noch erst einer der jüngeren Obersten ist, und sonst auch erst kurze Zeit bei der Garde sich befindet.»

Welche höchste Entschliessung dem königl. hung. Adel. Leib Garde Interimo Comando zu Verständigung des H. Inpentranten und weiterer Veran-

lassung mit dem Beysatz eröffnet wird, dass untereinsteins an Hofkriegs Rath in Ansehung der Pensions Anweisung das Nöthige verfügt werde. — Starhemberg. — Obersthofmeister Amt Georg v. Verlet. Wien, den 23-ten Oct. 794. — Prot. V. 221.

Bessenyei Sándor.

1764. *január 3.* Die Röm. Kais.... etc.... haben in die wirkliche Dienstentretung oder Aufnahme des Supplicanten... *Alexander Bessenyei*... sowohl allerhuldreichst zu willigen allermitdest geruhet. Prot. I. 140.

1764. *január 12.* Die... Maytt. haben den *Alexander Bessenyei* 21 Jahre alt, kalwinischer Religion, ohnverheurathet aus dem Szabolcs Cottat ... zu Garde der königl. hung. adelich. Leibgarde allergnädigst anzunehmen geruhet. U. o.

1769. *augustus 28.* ... in die allerunterthänigst angesuchte Entlassung des bishero gewesenen Königl. Hung. Adel. Leib-Garde und Unterlieut. *Alexander Bessenyei* nicht nur allein allermitdest zu willigen, sondern ihme auch seinen Galla Uniform und Pferd Equipage allerhuldreichst beyzulassen geruhet... Prot. I. 532.

1770. *március 26.* [Bessenyei S. kérelmére] ... eine Convention mit einem altgebrechlichen Offiziere treffen zu können... diese Gnade gerne wolte vergönnen werden, wenn selber nicht zu spät gekommen wäre, indeme die Verkaufung der Chargen sowohl als auch die Conventionen bereits verbotten... U. o.

1770. (Conduite-Liste) 19. *Alexander Bessenyei*. Alter 27. Religion: *Calvin*. Ob und wo er gedient: *nicht gedient*. Wie lang er bey der Garde diene? 6³/₄. Ob er Studium und Wissenschaften besitze, oder viel Witz habe: *Ordinaria und hat witz*. Was er für Sprachen rede: *deutsch, Unger, Latein, französisch, wellisch*. Was er bey der Garde gelernt: *deutsch, wellisch, französisch und tanzen*. Ob und zu was er sich dermalen appliciere: *Continuieret die Sprachen, tanzen und lehrt fechten*. Ob er im Dienst fleissig und accurat: *fleissig*. Ob er gute Conduite habe: *recht guthe*. Ob er sparsam oder Verschwender: *guter Wirth*. Ob er vorzügliche Attention verdiene: *vorzüglich*.

1770. *december 31.* [Status der königl. Hungarn Adelichen Leib-Garde vom Ersten Jäner 1769. bis Letzten Dezemb. 1770] *Bessenyei Alexander* laut ref. det. 22. Aug. 1769. desselben Entlassung nebst Beybehaltung des Gala Uniforms betref.

1773. *április 19.* annebst aber auch anbefohlen, dass der Hung. adel. Garde *Alexander Bessenyei* gleich von der adel. Garde zu entlassen seye, weilens des durchlauchten Herzogs Albert zu Sachsen dessen kgl. Hoheit selben zu höchts dero Regiment zu nehmen beliebet. Prot. I. 720.

1773. *április 27.* auf Vortrag dem von der Königl. Hung. adel. leibgarde zu des Herzogs Albert Königl. Hoheit Currassier Regiment als Oberlieutenant ausgetretenen *Alexander Bessenyei* zweyhundert gulden Equipierungs-beytrag aus der Garde cassa allermitdest zu verwilligen geruhet. U. o. 721.

Bíró László.

1765. január 12. Die Röm. Kais. . . etc. . . Majestät haben anstatt des von Ihro Selben Königl. Hung. Adel. Leib-Garde ausgetretenen und zum Protokollisten des Siebenbürg. Gubernii beförderten Andreas von Rosenfeld die vorgeschlagene Aufnahme des Supplicanten *Ladislai Píró* zu begenehmigen. *Protocollum I. 219. 1.*

1765. február 24. Der Siebenbürger Edelmanns Sohn *Ladislaus Píró*, kathol. Religion [wurde] an- und aufgenommen. U. o. 216. 1.

1770. (Conduite-Liste.) 27. *Ladislaus Bíró*. Alter: 29. Religion: *Cathol.* Ob und wo er gedient: *nicht gedient*. Wie lang er bey der Garde diene: 6. Ob er Studien und Wissenschaften besitze, oder viel Witz habe: *Ordinaria*. Was er für Sprachen rede: *teutsch, Unger, Latein, französisch, welisch und walachisch*. Was er bey der Garde gelernt: *teutsch, welisch u. tanzen*. Ob und zu was er sich dermalen appliciere: *In der Musick*. Ob er im Dienst fleissig und accurat: *fleissig*. Ob er gute Conduite habe: *nicht übel*. Ob er vorzügliche Attention verdiene: *Guter Wirth*.

1772. február 28. . . . des dermalig Königl. Hung. adel. Leib Gardisten und Unterlieutenants *Ladislaus Bíró* allerunterthänigstes Bitten um eine Revisors Stelle bey der erricht werdenden Exactorats buchhalterey nicht stattfinde, weilen sein allergehorsamst angesuchte Anstellung nicht thunlich. . . Prot. I. 679.

1773. március—augustus. Vermög allerunterthänigst eingereichten Liste haben sich zu dem von Ihrer Maytt. allerhuldreichst angeordnetem Studio Iuridico eingegeben und zum Theil frequentieret folgende Gardes und Unter Lieut. . . *Píró*.

1775. február 11. . . die Röm. Kais. zu Hungarn und Böhheim Königl. Apost. Maytt. . . den *Ladislaum Bíró* adelichen Hung. Leibgarden als würcklichen Concipisten bey der Kays. Königl. Siebenbürgischen Hof-Kanzley allergnädigst zu ernennen geruhet habe; also wird diese allermildeste Verfügung etc. . . hiemit erinnert, damit das gehörige wegen Entlassung des erwehnten *Bíró* von der Garde veranstaltet werden möge. Prot. I. 821.

1775. február 23. [mint fent] . . . *Ladislaus Bíró* . . . die kleine Abfertigung mit 150 fl. aus dem Garde fundo in Ansehung der Mittellosigkeit und deren zu bestreiten habenden Characters Taxen gereicht werden solle. U. o.

Naláczy József báró.

1766. november 6. Demnach die Röm. Kays. zu Hungarn und Boheim Königl. Apostol-Maytt. Erz-Herzogin zu Oesterreich etc. Unsere allernädigste Frau auf den über unsero abgegebenen gutächtlichen bericht allerunterthänigst abgestatteten Vortrag allermildest gewilliget, dass nehmlichen anstatt des nächstens austretenden dermaligen Hung. adel. Leib Garden Abraham Barsay der *Joseph Baron v. Nalaczy* in das Königl. Hung. leib-garde corps als garde und Unterleuthn. einzutreten habe. Prot. I. 334.

1770. (Conduit-Liste) 39. *Josephus Baron v. Nalaczy*. Alter: 23. Religion: *Calvin*. Ob und wo er gedient: *nicht gedient*. Wie lang er bey der Garde diene: 4. Ob er Studium und Wissenschaften besitze, oder viel Witz habe: *Ordinaria und hat Fähigkeit*. Was er für Sprachen rede: *teutsch*.

ung., lat., französisch, welisch und walachisch. Was er bey der Garde gelernt: *deutsch, welisch, französisch, tanzen und fechten.* Ob und zu was er sich dermahlen appliciere: *läset fleissig und lehrnet reiten.* Ob er im Dienst fleissig und accurat: *thut sein Schuldigkeit.* Ob er gute Conduite habe: *guth.* Ob er sparsam oder ein Verschwender: *machet keine Schulden.*

1773. february 7. Hochgebohrener lieber Oheim und Fürst! Es hat der Hung. Garde und Unterlieut. *Joseph Nalaz* zu wiederholten mahlen das ansuchen gemacht womit ihme gestattet werden möchte die Charge des Seckler Hussaren Reg. Rittmeister *Delwaide* mittelst convention an sich zu bringen. — Nachdem aber von dem in aussetzung der gesamten armée bestehenden Verboth kein Unterlieutenant eine Compagnie erkaufen kann, nicht abgegangen werden kann, mithin auch bey solcher beschaffenheit für den Garde *Nalaz* nichts andres erübriget, alss dass er, wann derselbe in die anbemerkte Convention sich einzulassen gedencket, diese nach der bekannten Vorschrift gleichwohl auf die arth zu berichtigen bedacht bleibe, dass ein Capitain en second vom Regiment in die Rittmeisters Stelle vorrückte und *Nalaz* mit der Charge und Gage eines Capitaine en second sich begnüge — So wollen de Ebden solches ihme *Nalaz* zu seinem Nachverhalt und zwar mit dem beysatz bedeuten, dass im fall die Convention nach der obenangefürthen bemerckung zu stand käme, er hierwegen die vorschrittmässige anzeigen mittelst des Siebenbürg. Generalcommando fordersatzm an den Hof Kriegs Rath gelangen machen solle; und wir bleiben etc. — *Moritz Graf von Lacy.* — Ad mandatum S. C. M. proprium *Johan Ursini.* — Prot. I. 711.

1773 julius 20. Es ist die jenige beede Conventionen welche der Rittmeister und Compagnie Inhaber vom Seckler Hussaren Regiment *Delwaide* genannt, wegen Abtretung seiner Charge mit dem Königl. Hung. Garde und Unterleutenant *Joseph Nalazy* — — — eventualiter angestossen hat — — — und zwar die erstere auf die art zu begenehmigen befunden worden, dass weil vermög des bey der gesamten armée eingeführten Normalis kein Unterleuthnant zum Ankauf einer Compagnie gelassen werden kann, der Garde *Nalazy* gegen Erfüllung der contractmässigen Verbindlichkeit mit der durch die Ersetzung der Compagnie bey dem Seckler Hussaren Regiment sich erledigenden second Rittmeisters Charge und Gage sich zu begnügen hat. U. o. 728.

Farkas Antal.

1767. december 26. *Anton Farkas* wird zu Garde resolvirt. Prot. I. 413.

1774. május 16. *Anton Farkas* von *Hugien* (?) *elbocsátása a gárdából.*

1770. (Conduite-Liste) 61. *Anton Farkas.* Alter: 28. Religion: *Cath.* Ob und wo er gedient: *nicht gedient.* Wie lang er bey der Garde diene: 3. Ob er Studium und Wissenschaften besitze oder viel Witz habe? *Ordinaria.* Was es für Sprachen rede? *Unger., lat., teütsch.* Was er bey der Garde gelernt? *teütsch, tanzen, und Violin.* Ob und zu was er sich dermalen appliciere: *continuiert Violin.* Ob er im Dienst fleissig und accurat: *fleissig.* Ob er gute Conduite habe: *passable.* Ob er sparsam oder Verschwender: *Guter Wirth.*

Czirjék Mihály¹

1775. május 1. ... Michael Czirjék Fahnen Cadeten von Samuel Gyulay eingereichte Bitte demselben die durch Austretung seines Bruders in Erledigung kommende Hung. Leibgardestelle allermostest zu verleihen ...

1775. május 13. Gr. Hadik értesíti a HKR-ot Czirjék leszereléséről és a gárdához meneteléről. — U. akkor Czirjék Lázár létszám felett a Kálnoky-ezred hadnagya lesz.

1787. május 15. [Dienst Stand der Leib Garde] Michael v. Czirjék, gebürtig von Szárosz Beres aus Hung. Alter 34, Religion Kath. Stand ledig. Dient März 772 als Cadet bey Sam. Gyulay Inf. in X br. 774 zum Fahnen Cadet avanciert, den 13. May 775. als Garde und Unterlieut. anhero. — [Pferd] Weisz Schimmel. Wallach. 9 Jahre 15 Faust. Liefer. v. Gr. Gyulay

Kerekes Zsigmond.

1775. január 10. Die Anstellung des Siebenbürg. Edelmanns Sigismund Kerekes zu begenehmigen geruhet haben... dass kunftighin allemahl angezeigt werden solle, von welcher Nation, sowohl die vorkommende Aperturen, als jene so diese wieder erseyen, und was Religion sie sind.

Harsányi Sámuel.

1791. [Conduite Liste] Harsányi Sámuel Religion: ref., alter: 26 $\frac{1}{2}$. Höhe: 5 Schuh 7 Zoll, Ob und wo er gedient: War bevor als er zur Garde kam, beim Civile: Cancelist bei Praesidio Gubern. Hat Beihilfe: nichts. Gesundheitszustände: gute. Natürl. Talente: gute. Redet Sprachen: Ungarisch, Lateinisch, Wallachisch und lernet französisch. Deutschen Geschäftstiel: practicieret er bei der Hof-Kanzlei. Jus: Jus Naturae. Geniewesen: Geometrie. Andere Wissenschaften: Studia ordinaria. Reutet: mittelmässig. Pferdekenner: etwas. Wird mit Beförderung: Militaire, zu seiner Zeit.

GÁLOS REZSŐ.

KISFALUDY SÁNDOR FŐHADNAGYI ELŐLEPTETÉSE.

Kisfaludy Sándornak 1795. december 23-án el kellett hagynia a testőrséget.² «Ellenszegülés és lázítás» miatt a testőrségnél még hátralevő két esztendejére³ büntetéstül az 1., akkoriban Milanóban állomásozó ú. n. helyőrségi ezredhez tették. A két esztendőt azonban nem kellett kitöltenie. Már 1797. február 1-én⁴ jutalomképen, mert Napoleon hadserege elől a klagenfurti katonai ruhatár egy részét megmentette, nagy dicsérettel a Rajnánál hadakozó Wallis-ezredhez helyezték át, s ott — mint maga írja — «oda vitt rangja szerint az utánna következő esztendőben Főhadnaggyá lön».⁵ Az irodalomtörténetben az volt a vélemény, hogy az előléptetés késlekedett

¹ 1761. szept. 30. Czirjék Sándort fölveszik a gárdához. — 1767. júl. 31. Czirjék Lázár, 1768. szept. 14. Czirjék János testőr lesz.

² Márkó Árpád, *Két mozgalmas év a magyar nemestestőrség életéből*. Századok, 1929. 378. l.

³ *Önéletrajza*, ÖM. VII. 392. l. és *Autobiogr. jegyzetek*, u. o. 421. l.

⁴ Nem márciusban, mint Kisfaludy S. maga írja u. o.

⁵ ÖM. VII. 394. l.

s ennek Splényi báró akadémuskodása is oka volt.¹ A valóság az, hogy öt esztendei várakozás a hadnagyi rangban akkor sem volt sok, a testőrségnél nem is volt elég, s a tábori ezrednél az «oda vitt rang» természetesen csak a rangsor szempontjából volt fontos, előléptetésre ott is csak akkor került sor, ha üresedés, volt és csak arra, aki soron volt. Kisfaludynál, mint a testőrség alább közölt irataiból kiderül, még bonyolította az ügyet, hogy a testőrség is — mint csak szolgálatra máshová *beosztott* tisztet — állományában tartotta, az ezredek is, mint hozzájuk *áthelyezett* tisztet, állományukba vették. Épen a testőrség volt az, amely Kisfaludy előléptetése érdekében, ezt a kérdést tisztázta. Az iratok így szólnak :

«Obersthofmeisteramt. — 1797. január 16. — Den Antrag des K. K. Hofkriegsraths den bey dem ersten Garnisons Rgmt. der Zeith zugetheilten *vormaligen* Hung. Garde Alexander Kisfaludy, für welchen das Italienische General Comando in Rücksicht seiner bisher geleisteten guten Dienste und bezeugten untadelhaften Conduite besonders einschreitet zu einem Feld Rgmt. zu übersetzen, hat man dergestalt genehmiget, dass ihm die Infant. Gebür in Contodes hung. Garde Fonds bei 5-ten Jänner 1798, wo seine fünfjährige Garde Dienstzeit sich endet, verabreicht werde. — Starhemberg. — Georg v. Verlet.»²

1795. június 5. «In Ansetzung der zum künftigen Austritte geeigneten Garden hat der KK. HKR. sich geäußert, dass der Unterlieut. Kisfaludy schon seit 1-ten Febr. diess Jahr zu Olivier Wallis übersetzt worden ist. — Colloredo. — Verlet.»³

1797. szeptember 1. ugyancsak a főudvarmesteri hivatal arról értesíti a HKR-ot, hogy Kisfaludyt *tévesen helyezték át* a Wallis-ezredhez, mert Kisfaludy még mindig a testőrség létszámába tartozik, a testőrségi alaphól kell őt fizetni és élelmezni; a helyőrségi ezredhez, csak szolgálatra *osztották be (zugetheilt)*. Ugyanerről a Wallis Olivér-ezred parancsnokságát is értesítik még a következő hozzátétellel: «Da jedoch Kisfaludy nunmehr der älteste Unterlieutenant im Regiment ist, so will man, damit ihm bey einer sich ergebenden Oefnung das Avancement nicht entgehe, gestatten, dass derselbe mit dem 1-ten August bey dem Regiment ordentlich in Stand und gebühr genohmen, mithin bey der hungar. Garde mit dem letzten July d. J. in Abgang gebracht, und hienach die Transferierungsliste für diesen Officier dem Rgmt. zukommen gemacht werde, wohingegen die vom 1-ten Garnisons-Rgmt. ganzunrecht ausgefertigte Transferierungsliste demselben zurückgeschickt und die von dem Unterlieutenant Kisfaludy vom 1-ten Februar bis letzten July bey dem Rgmt. genossene Verpflegung mit Einbegriff der im regulentmässigen Preis anzusetzenden Naturalien dem hung. Gardefond zugerechnet werden muss.»⁴

Kétségtelen, hogy az ügy tisztázását elsősorban számviteli okok idézték elő; de maga az intézkedés, amely csak a testőrség megkérdezésével történhetett, hangsúlyozza, hogy Kisfaludy előléptetésének nem akar útjában állni. Az előléptetés nyomában ez iratváltás után megtörtént.

GÁLOS REZSŐ.

¹ Angyal D., *Kisfaludy S. élete*. ÖM. VIII. 720. l.

² Hadi Levéltár. Testőrs. iratok. Protoc. VI. 126. sz.

³ U. o. VI. 178.

⁴ U. o. VI. 178. sz.

KAZINCZY JEGYZETEI NÉHÁNY KÖNYV SZERZŐJÉT ILLETŐLEG.

Kazinczy könyvtárát 1807-ben megvette a pataki kollégium. Megmaradt a könyvtárjegyzék is, amely mellett a könyvtár átadatott. Több érdekes megjegyzés van benne néhány könyv szerzőjéről.

Talán nem lesz érdektelen ide iktatni ezek közül az adatok közül azokat, amelyekről a tudomány eddig nem tud.

Hungarns Aufklärung stb. Erlau 1790 (Steph. Hatvani).

Felfedezett álorca stb. (Szuhányi Ferenc).

Ode an Joseph II. (Haschka Lőrinc Lipót).

Dissertatio Statistica 1790 (Török Lajos).

Boldog Szűz Mária tiszteletének védelmezése Pest 1797. (Kende László.)

A freymaurer rendnek oltalmazása (Kassa 1792.) (Stark után Szathmári Paksi Simon (Mihály fia). (Petrik I. 829. szerző nélkül.)

A *Manch Hermaeon* c. művet Szinnyei lexicon Hajnóciénak mondja. Kazinczy e jegyzete alapján állapította meg Harsányi, hogy a Molnár Jánosé.

Érdekesek azok a megjegyzések is, amelyeket könyvészeti szempontból vet oda Kazinczy. Pl. Virág levele Pyberhez, dedicatióul a Cicero Laelius mellé (Prohibitum). Ismeretes ugyan, de K. feljegyzése több érdekes dologra hívja fel az olvasó figyelmét, pl. a *Novum tentamen* c. műnél (Boni Publici indicant nomen auctoris, Balthasaris Pongrácz) stb.

GULYÁS JÓZSEF.

SZATHMÁRI PAKSI SÁMUEL KÉZIRATAI A SÁROS- PATAKI KÖNYVTÁRBAN.

Szathmári Paksi Sámuelnek nyomtatásban csak a *Phaedrának szomorú története s Pandorának históriája* jelent meg, ezek is csak jóval a szerző halála után.¹ De több munkája volt. Kéziratait Kazinczy Ferenc mentette meg az elkallódástól s hozzátartozóinak — Mihály teológiai, Pál filozófiai professzorok — kézírataival együtt egy kötetbe köttette. Kézirattári száma: 745. Paksi Sámuel korán elhunyt. (Szül. 1749. Patakon, 1764. márc. 20-án subscribált, 1771. júliusától 1773. júliusig a poéták köztanítója volt. Meghalt 1774. febr. 17-én.) Érdemes végiglapozni a gyűjteményt, hogy munkásságáról világosabb képet kapjunk.

A kötet bevezető sorait Kazinczy írja: Carmina maximam partem autographa Szathmáridum. . . . aeternae nocti eripuit Samuelis discipulus: Franciscus Kazinczy. — Részletezése a következő:

1. *Philomusus* (1772 márc. 20.)
2. *Pandora* (latin, a 18. laptól.)
3. *Pandora* (magyar a 34. laptól.)
4. *Pandora* (magyar a 43. laptól.)
5. Versek. a) Halotti versek, Vadászi László felett: 1773 máj. 23., b) Carmen Cl. Patri die onomastico 1771 die 29. 7 br. c) Carmen Cl. Fratri

¹ Kiadta Bernáth Lajos (*Prot. isk. drámák*, 1903).

die onomastico 1772. d. 29. VII. br. d) In diem 24. Martii onom. Cl. Gabrielis F. de Ö. (Kazinczy másolása.) e) Acceptatio in classe (Acceptatoria Cl. Fr.) (S. P. Sz mpr.) f) Spes patriae . . . ex originali festinatissime scripto. Regm. 4. Jul. 1782. Fr. K(azinczy). g) Cippo Michaelis P. Szathmary. . Sam. P. Szathmary. h) Praefica veriloqua (Markus Dániel felett) i) Est vitae. . . j) Votum. . . k) Hevesi Sófia tiszteletére: Ha szám s nyelvem számban elő nem adhatja (Sz. P. S.) l) Köszöntő vers (Versírásra. . .) m) Alázatos szívességet mutató versek (Versírásra. . .) Ezek közül a magyar nyelvűeket érdemes volna közölni is. Könyvedén folyók.

Ezután következnek Mihály latin versei és prózái, köztük Páltól egy Valedictoria (latin vers) és egy Barkóczy Ferenchez írt (1761). Ezután Szathmári Paksi Pál írásait köttette Kazinczy: Szőnyi Benjáminhoz, Wasseneviushoz, Vememahoz, Coole-hez, Comaromi Pálhoz stb. végül egy magyar vers: Eljövén az idő. A kötet végső lapjain Kazinczy feljegyzései II. Szathmári Mihályról, aki 1778-ban halt meg, s ennek családjáról. Aztán II. Mihály halotti beszédjének néhány töredékét mentette meg az enyészettől.¹

A kötet nemcsak a Szathmáryak irodalmi munkáihoz szolgált adalékok, hanem beszédes emlék Kazinczynak a mestere iránt érzett kegyeletéről is.

Kazinczy egy jegyzése felsorolja a következő Szathmári-verseket is: Epith. Szirmaianum. Inaug. Cl. Öry. Ficta superbor. Sz. Péter siralma. — Corpore Paule brevis. In Burmannum. De ezek a 745. sz. kéziratban nem találhatóak. E kéziratban Pálnak lehet tulajdonítani a 14/b., 119/b., 121., 122—6. lapokon lévőket, Mihályénak (talán II.) a 119., 129., 130—1., 139., 141. l. lévőket. Clar. Pater-rel (Cl. P.) vannak jelezve a 127., 134/b. lap 2 sora, 137. ab., 138. lapon lévő versek. A végén lévő néhány vers kivételével a többi a Sámuelé.

Sámuelnek vannak még versei a 854. sz. kéziratban is (177—8. lap.).

A családból Istvánnak kézirtárunkban még a következő szám alatt vannak kéziratai: 312/1., 139., 739., 864.; I. Mihálynak: 403. II. Mihálynak: 89., 639., 239/1., 605., 505., 406/6—7., 455., 239/2., 201/2., 278/1—3., 279., 48/2ab., 411., 222—6., 281., 49/17., 280.; III. Mihálynak nincs. Mózesnek: 854/277., 1124/23—24., 744/4., 110. Pálnak: 48/3. Ismeretlen műveik: I. Mihálynak (*Ur vacsorája felett meggyújtott szövétnek*, Franequera.) Ugyanő Bányai István: *Gileadi balsamom* végén imádságokat ad. II. Mihálytól ismeretlen: *Bölcs madarászat* 1769. Oratio inauguralis. (Kéziratszám: 201., 278—81. sz.) III. Mihálytól ismeretlen: Dissert. antirousseauviana. 1770. (Az első R.-ellenes mű! Ezeket Szinnyi nem említi.) Dánieltől Programma (Sp. 1815), Istvántól Carmina (1744). II. Mihály fiai közül Simon (orvostanhallg.) és Mózes (a Kazinczy barátja). Apja egyszer a Bodrog hajjaiból megmenekülvén, menekülését versben írta meg. Kazinczy lejegyezte e verseket: «E tragédia s ennek szomorú emlékezete szolgáltatata alkalmatosságot, kegyes ifjú, Mosesi nevedre. Légy is!»

GULYÁS JÓZSEF.

¹ A családi összefüggés így szemléltethető: I. Mihály (1681—1744), fiai: István (1719—91), II. Mihály (1715—1778), Ábrahám (1725—97), Pál (1730—1766), Dániel (1734—99). A II. Mihálynak a fia III. Mihály (1745—73). Sámuel, Simon, Mózes.

KATONA JÓZSEF SZEGEDEN.

Már Csányi megemlítette, hogy Katona «16-dik évében Szegedre ment hallgatni a logikát.»¹ Miletz tévesen írta,² hogy ez 1808-ban történt s hogy a második évfolyamot is Szegeden kezdte K. A pesti anyakönyvekből is kiderült, hogy a szegedi év csak 1807/8 lehetett s hogy 1808 őszén K. már az egyetem bölcsészeti karára járt.³ Az Országos Levéltárban megvannak a nagyváradi főigazgatóság útján felküldött szegedi információk: *Informatio Primo* (ill. *Secundo*) *Semestralis de Juventute in Lyceo et Gymnasio Szegediensi Anno 1808 Studiis operam navante.* (Helytartótanács. Dep. litt. pol. 1808. F. 9. p. 62. és p. 107.) Az első filozófiai évfolyamnak az első félévben 105, a másodikban már csak 91 hallgatója volt. Köztük Fitos Antal piarista, ki Katonának Kecskeméten a III. grammatikai évben már tanára volt. Katona a névsorban az első félévben 31-ik, a másodikban 26-ik. Magaviselete egyes, szorgalma is (csak három bukott diáké kettes.) Tanulmányi eredménye azonban már Szegeden alatta maradt a közepesnek, tehát a retorikai évben kezdődött hanyatlás, valószínűleg főkép egészségügyi okból, tovább folytatódott. (Az első félévben vallástanból a prima classisban 41-ik, logikából a secunda classisban 13 eminens és 26 primae classis után 11-ik, mathesisből 17 eminens és 44 primae classis után ugyancsak a secunda classisban harmadik; Magyarország pragmatikus történelemből azonban a prima classisban 28 eminens után a 14-ik; ez különben az egyetlen tárgy, amelyből valamennyi tanuló vizsgázott, de 31-en buktak (logikából 9-en nem vizsgáztak, 42-en buktak, mathesisből 10-en maradtak el, 14-en buktak). A második félévben Katona erősen javított filozófiából és mathesisből, viszont — bizonyára épen ezért — történelemből hanyatlott: vallástanból 26-ik lett a prima classisban, metaphysikából 17 eminens után a prima classisban 35-ik, mathesisből 17 eminens után 11-ik, történelemből ellenben 30 eminens és 28 primae classis után a secunda classisban negyedik.

Valószínűnek látszik, hogy e közepes eredmény ellenére Katona gondolkodása és művelődése fejlődésében épen szegedi tanárainak, kivált a történelem tanárának már jelentős ösztönző hatása volt. Mindkét félévben Csabi Kal. József volt a hitoktatója, (rengeteg egyházi beszéde jelent meg) Tordy Mihály a filozófia tanára, Sztankovics Miklós (tankönyvet is írt) a mathesis, Salamon József Vazul a történelem tanára. A kivételes képzettségű Salamon csak abban az évben lett a szegedi liceum tanára; 28 éves volt ekkor, 1811-ben a pozsonyi akadémia történelmi tanszékére került, s itt adta ki a következő évben, egy évvel korai halála előtt (korábbi latin és magyar alkalmi versek és beszédek után) *Introductio ad historiarum institutiones* c. munkáját. Miként ez, már az első szegedi évből fennmaradt vizsgálati thesisek is a szakirodalomban és a felvilágosodás elméleti irodalmában való közönséges jártasságáról tesznek bizonyosságot. Feltűnést, kiúss feltűnést is keltett fellebbvalóinál — a bennük összefoglalt anyag

¹ Társalkodó 1840. 43. sz. és Katona Emlékkönyv. Kecskemét, 1930. 19. l.

² K. családja, élete és ismeretlen munkái. 41. l.

³ IK. 1932. 430. l.

bősége és felfogásának modernsége, a monarchikus és egyházi álláspont hangoztatása mellett kritikai objektivitásra s filozófikus politikai és szociológiai magyarázatra való törekvése, valamint bizonyára a legveszedelmesebbnek tartott írónak, Rousseau-nak és Montesquieu-nek, bár cáfolat keretében való említése is. Mindez nem az első évfolyam anyagára vonatkozik: a magyar történelmi tanítás kerete sokkal állandóbb volt, és Salamon a jóváhagyás végett felterjesztett vizsgálati tételekben sem térhetett el lényegesen a tankönyv felfogásától: a magyar történelmi thesisekben épen ezért csak egy-két apróságon változtatott a helytartótanács, pártütések, politikai gyilkosságok említésének elkerültetése, az uralkodó dicséretének nyomatékossabbá tétele végett. (Orsz. Ltár. Helyt. 1808. Dep. litt-pol. F. 19. p. 7. p. 23. és p. 31.) Az első félévben az Árpádkor végéig jutottak, a másodikban az egykorú eseményekig. Az első félévben a világtörténelmi tételekkel sem volt nagyobb baj, (általános bevezetés után az ókor történetében jutottak a római köztársaságig) s az elrendelt igazításokkal az első félévben nyomtatásban is megjelenhettek mind a magyar-, mind a világtörténelmi tételek: *Selecta ex Historia Pragmatica Hungariae* (ill. Universali) *Argumenta, de quibus in lyceo L. R. Civitatis Szegediensis Mense Martio Anni MDCCCVIII occasione tentaminis publici ex institutionibus Josephi Basilii Salamon e Scholis Pils... disseruerunt...* (Sem Petrik, sem Szinnyi nem említi őket.)

A második félévben azonban a világtörténelmi tételeket (most került sor a kényesebb közép- és újkorra) a maguk egészében helytelenítették. Salomonnak új tanár létére előre kellett felküldeni a tételeket, míg máskor csak a vizsgálatok megtörténte után utólagos jóváhagyás végett került erre sor. Ezuttal már a főigazgató (Tokody) is fennakadt a június 7-én kelt tételken, a helytartótanács pedig Szerdahelyi javaslatára július 12-i üléséből megtiltotta kinyomatásukat és a vizsgákon való megvitatásukat egyaránt, elrendelte a tanár megintését, valamint azt, hogy ezután az igazgató vizsgálja át a tételeket, mielőtt felküldené. A vizsgálatokról való jelentések elbírálása során a helytartótanács november 8-i üléséből megismételték a megrovást «cum ob incongruas expressiones, tum ob digressiones ad objecta ministerialia, politica, juridica, quorum praevia notitia philosophiae auditorum nedum imbuti esse possunt.» Együttal az összes vidéki akadémiák és líceumok tanárait utasították, hogy szigorúan ragaszkodjanak az egyetem történettanárának tételeihez és tartózkodjanak kivált a kath. egyházra nem kedvező részleteknek és a kormányzás kérdéseinek feszegetésétől, minthogy a filozófiai tanulmányok idején mindez csak megzavarja az ifjúság lelkét és veszedelmes hatású lehet: «ab omnibus iis, quae Romanorum Pontificum, Epporum et universim status Ecclesiastici vilipensionem continent, diligenter abstineant; in objecta ministerialia, politica rerum publicarum et Principum saecularium conversionem sese caute admodum aut plane non immittant, cum istiusmodi controversa cumprimis, ut Theses potissimum esse solent, argumenta, teneriori aetati, et iudicio adolescentum in studio philosophico cognitione Juris publici, et Ecclesiastici nondum imbutorum, haud subactae, non tantum non fructuosa, verum cum ingenti idearum confusione et inde sequutura depravatione suppeditare possint fomenta.» (Dep. litt. pol. F. 9. p.

103.) Amint a tételekből kivehető, Salamon valóban a tudós fiatal tanárok túlbuzgóságával látott a tanításhoz. Bár a magyar történelmi tételek a tantervnek megfelelően csak a legfontosabb tények pusztja megjelölésére szorítkoznak, lehetetlen, hogy előadásában lényegesen más felfogással tanította volna a magyar történelmet, mint — a második évfolyamnak — a világtörténelem egyazon korszakát. Ezért tanulságosak Katona fejlődése szempontjából a világtörténelmi tételek. Sok probléma, amelyeken való töprengése utóbb drámáiban és történetírásában jut kifejezésre, Salamon József Vazul hallgatása óta motoszkálhatott benne. Nem tudhatjuk, mily mértékben mozgatták meg érdeklődését, kavarhatták föl esetleg lelki világát annak a tanárának előadásai, aki hivatalos ellenőrzésre számítva összeállított tételeibe is ennyi újat, a magyar iskolában szokatlan és veszélyesnek látszó megállapítást iktatott. Így helyteleníti Salamon a középkorban a külső kultusz terjedését (43. tétel; v. ö. Katona történelmi jegyzeteit), Viklef és Husz mozgalmáról szólván, azt mondja, hogy ha el nem fajul, hasznos lett volna, (57. Si studium delendi reliquias Barbariei veteris, in enthusiasmmum non degenerasset, fructus eius fuissent ampliores. V. ö. a *Ziska* első részének jegyzeteit) a reformációról, hogy «latissime, at mediis, et causis prorsus humanis se diffudit» (66.) és szellemi téren nagy fejlődést indított meg. (68.) A svájci és németalföldi szabadságharc dicsőítésén és az Ausztriát ért vereségek említésén is fennakadhattak (59. 75.) stb. Rousseau-nak az ember természeti állapotára vonatkozó tanát már az első félév 2. tétele elutasította, Montesquieu-nak Julianusról való véleményét helyteleníti a második félév 25. tétele. (A klíma népieket és történelmet alakító jelentőségéről már az első félév 6. tételében szó van.)

WALDAPFEL JÓZSEF.

INSURRECTIÓS DALOK.

Az utolsó nemzeti fölkelés költészetével Császár Elemér foglalkozott az insurrectio százéves évfordulóján.¹ Megállapította, hogy 1809-ben legnagyobb költőinket a felkelés nem ihlette dalra, egyébként is nagyon szegényes volt az insurrectio költészete: kéziratos énekeskönyveinkben többnyire ugyanaz a kevésszámú dal ismétlődik. Az eddig ismerteket pótolom meg az alábbiakban három újjal, a győri Rómer Flóris-múzeum kéziratárából. A *Rákóczi-nótán* (Héj régi szép magyar nép)² Ányosnak *Egy hív szívnék panaszi* című költeményén, Faludi *Forgandó Szerencsésjén* meg a *Vitézi énekek*ből ismert *Trombitáknak szörnyű rivadását* kezdetű éneken kívül insurrectiós versek is vannak benne. Így a híres *Mars siess vissza hazádban kiss seregem*, vagy a folyóiratunkban már megjelent *Jön a Francz nagy lépésekkel*.³

Itt találtam az alább közölt verseket. Az elsőnek külön érdekessége, hogy Napoleont név szerint is emlegeti. Nem lehetetlen, hogy a költemény egy német népének átdolgozása — erre vall Berlin és Bamberg említése és

¹ Császár Elemér, *Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban*, Győr, 1909.

² A füzetben *Szomorú Ének, mellyett hajdan Rákóczi pengetett* a címe.

³ König György, *Népdalok és egyéb versek*. IK. 1902. 69. l.

a Sándorra való hivatkozás — bizonyára a cárt érti rajta. Már pedig magyar versünk, mely a cárt biztatná, eddig nem igen akadt.¹

Megvan a füzetben az ismert *Szittyá vitézek*.... Császár egy kis részletét közli ugyan, de magáról a versről azt mondja, hogy kiadatlan.² Minthogy kéziratomban teljesebb formája van, közlöm az egészet.

Induló ütemmel ugyan, de voltaképen az ellenkezőjét éneкли meg a harmadik kis vers. (Hátlapján 1812-es évszámmal van egy diákvers.)

Érdekes és a legjobb indulókkal versenyez a negyedik kis költemény, amelyet címe Kisfaludy Sándor szájába ad. Aligha tőle való, de mindenesetre igazi költő alkotása.

1. [Jön Napoleon hadával...]

Jön Napoleon hadával, ály eleibe törd agyon.
Nem bírunk a Frantziával, ály eleibe törd agyon
Berlényn túl ált hatott
Engem-is meg ugratott.
Sándor azt égérted, add meg, ály eleibe törd agyon.

Hírt kapott már Bambergához, ály eleibe törd agyon.
Hogy menyetske kommandéroz, ály eleibe törd agyon.
Udvariassan meg jelent.
Ó! goromba komplement.
Sándor azt igérted add meg. Ály eleibe törd agyon.

Táborunkat-is el nyerte, ály eleibe törd agyon.
Száz ezrűnkét széllyel verte, ály eleibe törd agyon.
Kit hadi tűzzel borét
Kit a' Tengernek szorétt
Sándor azt igérted add meg. Ály eleibe törd agyon.

Üzve futva már el-ére. Ály eleibe törd agyon.
Az király király hegére. Ály eleibe törd agyon.
Tsak a titkos friggyl is
Segélly, ha nem győzől is
Sándor azt-igérted add meg. Ály eleibe törd agyon.

2. Mars.

Szittyá vitézek, a' Frantz diadalma ne rettegessen benneteket,
A' magyarok hatalmas Istene hadakozzék ügyetekért. Mars vezeti
[fegyvereteket.

Párdutzos ősei hőseitek tüze serkengesse lelketeket.
Honotokért 's nemesi jussotokért ne kémélyétek ontani hazafi
[véreteket.

Majd ezer vitéz borostyán koronázza fejeteket
Brilliónttal örökkéti Hunnia nagy neveteket,
Száz ivadék,³ Száz maradék magasztallya halhatatlan tetteteket.
Rajta tehát fokos és buzogány fegyverkeztesse markotokat,
Rivad a' tárogató', harsog a' trombitaszó, pederjétek meg
[torzomborz bajszotokat.

¹ A vers fölépítésében, stílusában, ritmusában emlékeztet P. Horváth Ádám énekeire. Szerk.

² Id. m. 22. l.

³ *ivadék* posteritas, progenies vide Gram. part. 1. Versegi fol. 122 (jegyzet a kéziratban.)

A' fene Frantz taréját 's agyará tönkre zúzza bajnok karotok,
A' tsata vérmezeén fegyveres ezeredén vitézkedjék diadalmas
[dandárotok.]

Menderegve, dödörögve ronison bontson ezeretek,
Ezer halált ezer sebet nyisson villám fegyveretek,
Durrogatva tsattogatva seregeit kaszabollya seregetek.

3. [Mars műhelén...]

Mars műhelén
Vér mezején
Gyakran izzadozó seregek
Kiknek epedt
Élteteket
Bajhoz tsatolák az egek.
Bár nyereségtek elég legyen-is
Mars fejetekre ma tegyen-is
Vérrel pettyegetett pálmát,
Énköszöfnőjm Mars-Uram irgalmát:
Nem szeretek
Már veletek
Verset futni halál mezején.

4. Kis Faludi Sándor buzdétása.

Hát fiaim ti vitéz nevetek'
Rab-lántzal váltyátok-e fel?
Ősz fejem-is ma tehát veletek
Nyert koszorúját veszne-e el?
Nem Magyar a' tzudar a' ki ki vontt
Karddal az ellenségtől kér pardont,
Rajta tehát velem a' ki vitéz!
A' tsatán elő lobogó tollamra néz!
Ezredim vér mezején vezetem
Győzni vagy halni tanúlt seregem!

Közlő: GÁLOS MAGDA.

LISZNYAI KÁLMÁN ISMERETLEN EMLÉKSORAI.

Jónás Károly gazdag irodalmi levelesládájában találtam egy elsárgult papírlapot, melyet Lisznyai Kálmán, az irodalmi «kelmeiség» vezére írt még a 60-as évek elején egyik «szellem testvérének», Brankovich Györgynek. Az emléksorok egyrészt azért érdekesek, mert bevilágítást kapunk rajtuk keresztül egy még kialakulatlan költői kedély lelkivilágába, másrészt azért mert igen kevés sajátkezü följegyzés maradt Lisznyaitól. Az emléksorok egy 16-r. alakú szakadozott papirocskán eléggé szétfolyó írással maradtak fenn s a következőképen hangzanak:

Brankovich György kedélybelileg kedves öcsémnek, a pósonyi lyceum tanulóifjának s az oltani magyar nyelvmivelő társaság tagjának, a társaság engemet is kinevezvén tagúl, e szerint collegámnak, ki szinte diákkoromban tag voltam, s épen úgy működtem mint most ők, — s azzal Brankovich kedves öcsém édesen hatván kedélyvilágomra, hogy az örömnepen az én költeményeim közül választotta szavalni Keglevich Viola' czimű balladámat,

¹ Megjelent *Madarak pajtása* c. kötetében (1856) 86—92. l.

az előtt pedig már a Honvéd-apotheosist¹ szavalta tölem és a Jó öreg hegedüst² — ezzel lelkébe olvasztván e kedvencz költeményeim szellemét, *szellem testvér* lett velem s ez érzésnek; örömmel adom emlékül e könyvemet teljes bizalma(m) költészetével a legnemesebb jó barátságának.

Posony, 1862 jan. 16.

Lisznyai Kálmán.

Közli: KOZOCSA SÁNDOR.

ADALÉKOK A KURUC KÖLTÉSZETHEZ KABÓTHY ISTVÁN JEGYZŐKÖNYVÉBŐL.

Thaly Kálmán *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* c. művében (1872) az I. k. 1. l.-on, a kuruc költészeti termékek első darabjaként *Tűz víz között...* kezdetű éneket ad ki, a Kabóthy István féle jegyzőkönyvből.³ Utalása szerint a jegyzőkönyv 1872-ben már az Akadémia tört.-i bizottságának tulajdona volt. Nem adja ki, de felsorolja a még benne lévő más három ének címét is.

A kuruc költészet hitelességével kapcsolatban, Thaly forrásutalásait ellenőrizve, fordult figyelmem a Kabóthy-féle jegyzőkönyv felé. (A M. T. Akadémia kéziratárában; jelzése: Tört. 8-r. 141. szám, címe: *Tractatus Eperjesiensis*.) Az első lap megmondja amit Kabóthyról a saját kezével írt jegyzőkönyvből megtudhatunk, s egyben jelzi is a kézirat anyagát: «Tractatus sive Consultatio et Congregatio Tredecim Comitatum... a die ultima mensis Aprilis usque ad diem 22 Mensis Maii in Libera ac Regia Civitate Eperies Anno Domini 1669 continuatus et per me Stephanum Kabóthy sub servitio Generosi Domini Andreae Dobay jurati notarii Saarosiensis... conscriptus». A jegyzőkönyv azonban az 1670 jun. 24-én kezdődő kassai, s az 1670 márc. 19—28-ig tartó beszercebányai gyűlés naplóit, iratait is tartalmazza, több más királyi leirattal, sérelmi felíráttal, Rákóczi és a protestáns rendek közt Sárospatakon 1669 ápr. 26-án létrejött egyezményvel, gr. Cháky Ferenchez intézett panaszlevéllel, erre adott válasszal stb. együtt.

A 313—329 lapokra lejegyzett négy vers közül Thaly csak a fent említett éneket közölte kuruc költészeti gyűjteményében. A három kiadatlan éneket lemásolva itt adjuk. Közülük kivált az első kettő értékes adalék. Egyrészt azért, mert eddig azt hittük, hogy a *Bónis Ferenc keservén* kívül (IK. 1917.336. l.) nincs más költői termékünk, mely a Wesselényi-féle mozgalomnak és következményeinek lenne a visszatükrözője. Másrészt ez a két ének az 1663-tól kezdve egyre erősödő németellenes hangulatnak (v. ö. IK. 1927. 109. l.: *Szabadságunk ronto...*, vagy még a Zrinyi életében, személyével kapcsolatban írt németellenes kifakadásokat: IK. 1923. 190. l.: *Madgyarok romlasat...*) hű kifejezője. Így képviselője annak az új szellemű költészet-

¹ Megjelent Lisznyai Kálmán *Szavalkönyve* saját költeményeiből. (1861) 169—173. l.

² Megjelent *Dalzungora* c. kötetében (1858.) 8—12. l.

³ Ugyanezt a verset az *Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi korból* (1892) 354. l.-ján is közlésezi. Itt 1650—1670-es években írt kódexről beszél mint forrásról, de nem ad róla bővebb felvilágosítást.

nek, amely miatt a XVII. utolsó és a XVIII. század első évtizedeiben keletkezett kéziratos költészetünk egyik felét kuruc költészet néven emlegetjük.

Az első ének (313—318. l.) meglepő éleslátással festi azokat a felelőtlen tárgyalásokat és kivihetetlen terveket — a török árulását, a 70-es évek fegyveres megmozdulását, stb. — amelyek annyi romlást hoztak az országra, «mocsokba keverték Rákóczit és Zrényit.»

A második énekben (319—325. l.) a nemzeti érzésű Theophilus meg-
rázó szavakkal tárja Philus elé mindazt a megalázást, mellőzést, szenvedést, keserűséget, melyet a német már századok óta okoz a magyarnak. A régóta be nem heggedt sebet a vasvári béke és a következő események csak nagyobb kegyetlenséggel szaggatták fel. Az ének végén jelzett időpont: 1670. jun. 2. azt mutatja, hogy e négy éneket később jegyezték be az üres lapokra. A dátum nem a lemásolás ideje, hanem valószínűleg az eredetin feltüntetett szerzetési év. Ezt mutatja az utána következő vers 1670. ápr. 28. időjelzése. A versből kiérezhető, hogy a fejletlenség már általános, a felkelés már megindult, de még nem veretett le.

Ezt a harmadik, a jegyzőkönyv 325—327. lapjain következő éneket, Thaly közzétette az ő szokott módszerével. Az ének Kabóthy lejegyzésében 7 versszakos, a strófákon belül a sorok nincsenek tagolva. Thaly közlő módszerére világot vet, ha kiadásának két első versszakát összevetjük az eredetivel:

Tűz viz között, megh ütközött, kis Magyar Ország,
végh romlásra, s-hervadásra, haylot szép virágh!
Iai mire iutál hogy el nem futál, kívül belől
mint egy aszu ágh; Mert immár érted iár, minden
felől nagy veszély; Elől tűz hátul üz, s-kerget
az víz mint az szél, bár fel néz, mert nem
mez, az mit néked, hátad mehet barátod beszél.

Thaly a többi strófában is felbontja a sorokat, megváltoztatja a szavak hangszínét, modernizálja a helyesírást.

A jegyzőkönyv utolsó verse (327—328. l.) egy Cháky Ferenc ellen írt, félig magyar, félig latin nyelvű paskillus. Mivel Chákyt még mint kassai generálist emlegeti, 1670 nov. 17. előtt keletkezett. Cháky Ferencet, (1630—1670) Felsőmagyarország és a bányavárosok kapitányát, a felkelők és a németek egyaránt gyűlölték. A magyarok nem tudták neki megbocsátani, hogy hiába küldözgették hozzá a német katonaság garázdálkodása miatt írt panaszleveleket, mikor 1670 jan. 24-én a király tilalma ellenére is összejött Kassán a megyegyűlés, Cháky kijelentette, hogy azon nem vesz részt; de haragudtak reá azért is, mert nem csatlakozott hozzájuk nyíltan. Bécsben viszont őt sem tartották a király igaz hívének. A kritikus pillanatban, a veszély percében elhagyta állomását. A Rákóczi-féle mozgalom bukása után nem igen üldözte a gyanúsakat. Csak később, hogy a pártolás gyanúját elhárítsa magáról, tesz eleget a parancsnak s elfogja, akit még el lehet. A semleges kassaiak nem tudják neki megbocsátani, hogy Kassát oly könnyű szerezleté engedte a németeknek. (1670. jul. 27.)

A versek szerzőjét nem ismerjük. Kabóthy minden valószínűség szerint csak másoló volt. Nyelvi sajátosságok alapján a szerző dunántúli ember lehetett.

Magyar országhnak veszedelmérül Philussal valo keserves
beszélgetése, annak az kinek.

313. l. Tuddé Magyar Országh miben légyen dolgod
Az mely követ fuioi az lészen ostorod
Abbol következik utolso romlasod
S-oda lesz ezennel réghi szabadsagod

Magyar Országh felel.

Honnét tudod kérlek Baratom ezeket
Végshő romlásomra czélozo feieket
Mond megh szépen kérlek had ércsem ezeket
S-távoztassam tőlem ily veszedelmeket.

Philus felel.

Hidd el magyar Országh Fabulat nem mondok
De hogy ha megh mondom kik legyenek azok
S-te is el hiheted hogy ő Practikaiok
S-fel kiálcs az Egből raiok szallyon atok.

Magyar Országh

Ah mely nehéz szokot bocsattál fülemben
Mely nehéz faidalmat teriesztél szivemben
Philus io baratom busulas feiemben
Nagy, ha megh nem mondog kik faradnak ebben

Philus.

Németre gondolod, s-idegen Nemzetre
Hogy jutál már végshő s-bizonyos vesztedre.
De külömben vagyon térgy csak iol eszedre
Okat vetni fogod az te Nemzetedre.

Magyar Országh

314. l. Kérlek io barátom ne kinezd szivemet
Nagy busulasokkal, ne terheld feiemet,
Mond megh kik akarnak vesztetni engemet
Nével s-szabadsággal hires Nemzetemet

Philus.

Fiakat neveltél szeghény Magyar országh
Ollyakat az kicznél nagyobb az okosság
Hogy sem réghieknél s-ha nézem bolondságh
Deáksághban usznak, s-oda katonaságh.
A. dicit, I. dicit Zászlokat emellyünk
Megh bántodásunkért erős fegyvert vonnyunk
Ha Bécsben lészen-is, király ellen mennyünk
Az Magyar Koronat feiéről le vonnyuk
Ha tekéntem pedigh fegyverhez szokatlan
Lovát iol nyargalni többire tudatlan,
Taborozni nem tud, de kialt orczátlan
Vármegyék gyülésén, hogy már nem tudatlan.
Az Országh Törvényét erőssen forgattya,
Az igaz értelmét abba ő nem lattya
Feiének mint tetzik ugy Magyarazattya
Eözvedgynek Arvanak io iussát rontattya

315. 1. Vármegyék gyűléssén Vitézek nyelvekkel
 Asztalnál io borral teli tvegekkel
 Bait vinak erőssen sok ellenségekkel
 Biztattyák magokat nagy győzödelmekkel
 Vitézségznek nálok legh nagyob czégére
 Az ki karomkodik Istennek lölkére
 Esküszik hamissan az ő Istenire
 Felebaráttjának ártatlan feiére.
 Ezek az vitézek most mit mivelének
 Nagy dicséretessen fegyvert emelének
 Az Okosság mellől igen el menének
 Midőn éretlenben dologhoz kezdének,
 Quid quid agis, agas prudenter azt mongyák
 Et respice finem, mert onnan a' Ioságh
 Függh minden dologban, avagy az gonosság
 Boldogtalanságh is avagy az boldogságh.
 Az nagy Oskolanak, nagy böles Directori
 Ez nagy zurzavarnak erős Promotori
 Véghső romlásának ti vattok Authori
 Rakoczi házának ti vattok rontoi.
 Azt tuttatok talan mind ugy következnek
 Gondolt dolgaitok, s-ugyan végben mennek.
 De másképpen iárnak kik Éghben nem néznek,
 Es minden tudotul tanácsot nem kérnek
316. 1. Iol tudgya az Isten mire czéloztatok
 Midőn az Pogányhoz sokszor irattatok
 Tuttunkra nem lévén minket el attatok
 Kiért ratok szallot az Eghből az átok
 Az mint Bécsben vannak minden Irasitok
 Töröktül megh küldve, hogy lassa királytok,
 Minemü hűséggel néki szolgáltatok
 Hűség sine alat miket forraltatok.
 Kinnal iutalmazza az Eördögh szolgálit
 Ugy iár ki kívánnya az Török igáiát
 De fel nem tette volt talán Oculáriát,
 Fő Director Uram, s-nem latta Példáit.
 Csuda hogy oly gyakran iárnak Oskolában
 Director Úraim, s-mégh is Poesishan
 Nem láták mit foglal, ezen vers magaban
 Felix quem faciunt aliena pericula cautum.
 Tekines io Director, Magyar Cronikaban
 Megh látod, miért vesztek nagy Várak hazánkban
 S-mint vesztek Nemzetek kik biztak Poganyban
 Megh találod világh Historiáiában.
 Director Úraim de mit miveltetek
 Kik nem tanultatok az idegen káron
 Minket is hurczoltok, ide s-tova sáron
 Kiből ki sem vontok, talán dragha áron
317. 1. Nagy romlást tettetek most Magyar Országban
 Rakoczi és Zrényit kevervén Mocsokban
 Kiknek dicsőséghez házok s-méltóságban
 Volt, s-tündöklőt nevek keresztény világban.
 Munkálkodástoknak, szabadságh volt czéllia
 Hogy megh nem tartotta azt, Ország királlya
 Ha tekéntem, senki iobban nem rabollja
 Azt, mint zurzavarnak fel emelt zászloia.

Oda szabadságha az Nemes Embernek
 Oda Nemességhek Városbélieknek
 Nyakon fogják őket, helye idézésnek
 Nincs már sem az régi Nemessi Törvének.
 Ez az testi lelki kit vártál szabadságh,
 Nemes Vérből álló szegény Magyar országh
 Igy szolgáltaik-é benned az igazság
 Raiód (?) hátal raita, Nemesség s-Urasságh.
 Az igaz királyod mikor bánt ugy veled
 Mikor Törvény nélkül bilincsből volt kezéd,
 Nem bátor házánál, most már fő Embered
 Pusztá lesz ezennel szőlőd és erszényed.

Magyar Országh.

- Oh Philus barátom, mely megh epet Anya
 S-szerenestlenségnek boldogtalan Leánya
 En vagyok Egh alatt, szememre hogy hannya
 Az Világh ezeket, s-senki nem is bannya
318. l. Oh fiak, rosz fiak halaadatlan fiak
 Miért vattok szerzői véghső romlasomnak
 Miért mecžitek torkát édes Annyatoknak
 Miért attok rosz példát a' több Országoknak
- Mostoha orában ti vattok fogantva
 Boldoghtalan napon ez Világhra adva
 Atkozot üdőben keblemben fogadva
 S-anni iavaimmal méltatlan táplálva.
- Viperák faizati, ugy bánnak Annyokkal
 Születvén, ki rághiaik bélleket fogokkal
 S-azért kárhoztatnak halaadatlanokkal,
 S-im engem is megh vert Isten illy fiakkal.

Sapienti Satis.

Super hunc Pasquillum Replica Sequitur.

Philus Theophilus
 Nem igaz Magyar Vér
 Practikál Istentül
 Alnokul sok iot kér

Magyar Országh végnő veszedelmének okait ki raiszoló
 Philusnak, megh felel Theophilus.

319. l. Az szegény megh romlot, s-el pusztult Magyar nép,
 Csak ugy marat immár, mint az falon az kép,
 Melyrül ha az festek el kopik már nem ép
 Szines ábrázattya nem lehet többé szép.

Illy siralmas sorsát, édes Nemzetemnek,
 Szivessen sainálván romlását véremnek,
 Philus ió Baratom igyekezetednek,
 Látom folyamattját hízeldéssednek

Nem hiszem szivessen saynálnád romlássát
 Mert veszedelmének színled okozását
 Nem hiszem érzened szörnyű pusztulását
 Másra kenegetvén illy keserves sorsát.

Futtatod elmédet amaz irásodban,
 Melyet az fel zendült világi habokban
 Nem régen bocsattal ni világosságban,
 Okokat keresvén az ártatlanságban

De fel nem találtad romlásunknak okát
 Mert a' tölgye között keresed a' szarvát
 Noha imít amot tapogatód kárát
 De hízkeléssel mázolód pohárát.

320. I. A. dicit I. dicit nem törvéntelenség
 Soha azért reánk nem ütöt ellenség
 Inkab országunkban akkor volt békesség
 Az mikor folyt köztünk az törvény s- kegyesség.

El hid io barátom, íai lesz akkor nekünk
 Hogy ha el vettelik réghi szép törvényünk
 Utanna csusz menten hid el szabadságunk,
 Melynek a' galléra tartatik megh tölünk.

Ugy látom Magyarul íól tudz te szollani
 De Magyar vért benned nem látok buzoghni
 Mert szines pennával kezdettél volt írni
 Akarvan Németnek azzal kedveskedni

Veszésünknek okat azokrul le rázod
 Az kikre nagy méltán kellene ruháznod
 S-kiket romlásunkért kellene korpáznod
 Azokat ki mentvén, Véredet korpázod.

Igaz dologh ugyan vagyon oly Magyar vér,
 Az ki az szél után minden felé el tér
 Hazáiához hamis bőriben el nem fér,
 Prachikál, s masoktul ellene fegyvert kér.

Rész szerént megh vallom Országok romlását,
 Okozhatta ezis véghső pusztulását,
 Sőt segítette is nemzeni gyász sorsát,
 De derekassabban ezek szótték Kassát.

321. I. Sűrű panaszinknak megh nem halghatása,
 Sok iniuriánknak megh nem orvoslása
 Az Német rendeknek hatalmaskodása
 Im lón Országunknak véghső pusztulása.

Az király hitivel pecsételt Diplomák,
 Mindennek láttára im megh nem tartatnak,
 Az mi szabadságink csuda mint rontatnak,
 Kik Eöstül marattak, most tékozoltatnak

Nemzetünknek réghi híres dicsősségét,
 Az Német tapodgya, már réghen épségét,
 Megh mocskolta rutul minden ékességét,
 Rut sárban keverte tőkélletességét.

Ezt hogy bé hunt szemmel már megh unták nézni
 Insolentiáit Németnek szenvedni
 Tovab nem akarták, nem kell csudálkozni
 Mert az hoszu tőrés pórt szokot fayzani

Iol tudod migh Magyar birtokában voltunk,
Mint rosa virághzot az mi állapotunk
Nem hatalmaskodot senki addigh raitunk¹

De mihelyt Austria foghta üstökünket
Mioltha az Németh kezében vett minket,
Azolta vesztettük minden épségünket,
El szedvén a' Pogány szép örökségünket

323. l. Tuddé nálunk nélkül hányszor tett véghezést
Az Pogány Nemzettel, romlásunkra kötést,
Országunk kárával, békességhez szerzést,
Lámbor szomszédinkkal csinált őszve veszést.

Pénzünktül megh fosztván, megh meczé torkunkat,
Ki vévén közüllünk minden Aranyunkat,
El foghlalta tölünk kincses Tárházunkat,
Használván már réghen minden Bányáinkat,

Eő Tiszteket osztot sok érdemetlennek
Nem volt becsületi érdemes személynek,
Az kit Magyar viselt, már attak Németnek,
Mind ezek okai mi veszedelmünknek.

Ellenünk oly titkos practikát forraltak,
Alánk nagy álnokul gödröt, vermet ástak,
Mint Morvát, Slesiát, csak nem ugy aggattak,
Minden dolghainkat rutul fel forgattak

Menni keserves bút, látot szép Országunk,
Menni végh helyeink nélkül mi marattunk
Miolta az Német uralkodik köztünk
Harmad részében is csak alégh marattunk.

Edes Nemzetünkön menni sok vér ontást,
Egyszer-is mászor-is minémü koborlást,
Kegyetlenül tettek keserves praedálást
Pogány sem tehetne ennél nagyob rablást.

323. l. Midőn közinkben iőt egynéhány Ezerrel,
Gondoltuk megh harczol maid Török vezérrel
Megh tromfolya az mi kárunkat ezennel,
Megh segét bennünket nagy győzdelemmel.

De mint lön az dologh, édes Nemzetünkért
Soha fegyvert nem vont az Német, Magyarért,
Nem harczolt egyszer is mi szabadságunkért,
Szomiuhozta inkább holtigh a' Magyar vért.

Am Montecuculi romlását Váradnak
Bé hunt szemmel nézte, ugy Ersek Uyvárnak
S többeknek, az kik ha mind számban volnának,
Olvasásrais sok üdöt kívánnának

¹ A versszak negyedik sora a kéziratban is hiányzik; nincs számára hely hagyva: kifelejtette a másoló.

Igy több Német Urak hasonlot követtek
Magok sem csatáztak, nekünk sem engettek
Csak egy fordulást is éretünk nem tettek
Sőt inkább bennünket rontottak, vesztek.

Ezt sok bő példákkal meg bizonyíthatnám
Ha szükségtelennek lenni iol nem látnám
Es nyilván valonak lenni ha nem tudnám,
Sokszori dolghokat kiis raiszolhatnám

De hiszen az ki ezt által nem láthattya
Az Német Practikát nem tapasztalhattya
Soha annak nem volt Magyar indulattya,
Ha magha romlását ily könnyen mutattya.

324. 1. Nem tudgya mit tegyen az Nemes Szabadságh
S mely unalmas légyen amaz titkos rabságh,
Ideghen nemzettül fűghni meltatlanságh
Az kihez nem szokott az igaz Magyarságh.

Hogy penigh amaz két Nagy Urat mocsokban
Keverték némellyek, hogy már gyalázatban
Arrul most nem szollok ez én irásomban,
Ki ki mencse maghát, mit vétet azonban

Hát a' sok fekete Santa Ignatz Fia'
Mit mivel egyebet? épségünket vija,
Practikál naponként kincsünket ki sija,
Plutot Furiakkal romlásunkra hija.

Több efféle gonosz nughatalan elmék
Kik mind Unicornis, s- Oroszlani oly fenék,
Mi veszedelmünket szerencsére vetnék,
Noha ők szerzették, mégis másra kennék.

Te penigh már benne lévén ez romlásban,
Nyűgi édes Nemzetem halálos ágyadban,
Mert nincsen reménség, semmi orvosságban
Nincs ki meg segítsen ily nagy nyavalyadban.

Egyedül az Isten lehetne orvosod,
Iora fordíthatná még szomorú sorsod
S-noha készen vagyom már gyászos koporsod
Altala lehetne még szabadulásod.

325. 1. Bizd hát az Istenre, minden nyavalyádát,
Egy szível lélekkel foghiad dolgadoit,
Reménséged felet le nyomia baiodat,
El hozza rövid nap szabadulassodat.

Finis 1670 2. Junii

327 1. Dignos digna decent.

Ily szakalos csillagh támad (in auditum)
Indul ab occasu, délre ad nagy Idum, (?)
Délről az északra, fordul quid confusum,
Kereng Kassa felé, rendeletlen fusum,

¹ a jezsuiták.

Ugyanis ha változ az Syderum cursus
 Quod omen ex Tauro debet esse ursus,
 Mint hogy embereket astra regunt rursus
 Sequitur azok közt, rendeletlen cursus.

Chák Ferencz reitekből, prodijt in lucem,
 Ki embert követet, sed non Deum Ducem
 Jövendől Sybilla, et frangas hanc nucem.
 Mit érdemel dignum est, hogy tolleret crucem.

Nagy méltán Országának, sed non Deo places,
 Kit dicsérni restelsz, in Capella taces
 Emberhez is renes tuae sunt fallaces
 Rosz nyelved sok színbén dum succendit faces

Agnosce teipsum mert bizony deliras
 Nagy okosság mellett dum facis res miras
 Prudenti sit satis, vitéz vagy de Péráz (?)
 Te atkaid multos concitant ad iras.

Sem neved sem hired, sola crevit barba
 Az kit lac Caprinum, nevelt Szepes várba
 Jól eszedben vegyed dolgaid mi karba,
 Elő iaro nem lesz maracz az Dandárba

326 l. Esses légy nyavalyás, quod putas te esse,
 Judex az okosság, estél attul messe
 Stulta persvasio orvossagot nesse
 Cavalerus non es, vis tamen praeesse.

Rogo te Francisce, kit lác nem érdemlesz
 Illud non appetas, mert világha (?) sillesz
 Tisztet által bondsz (?) inkább hogy non fénlész
 Finalis koronád ez mindenkor fen lesz

Vagy imigy, vagy amigy, talis avagy qualis,
 Elég az hogy neved kassai Generalis
 Halhacza mit beszél felőled vitalis
 Révera non places, nec bonis nec malis.

Intelligenti satis.

Közl: VARGA IMRE.

EGY ISMERETLEN BALASSA-VARIÁNS.

Több mint hetven évvel ezelőtt találta meg Thaly Kálmán az Akadémia Marton-féle kéziratgyűjteményében az azóta talán legismertebbé vált Balassa-féle éneket: a *Boldogtalan vagyok, mert künjaim nagyok*... kezdetűt.¹ A verset Thaly is, Szilády is és általában irodalomtörténetünk Balassa szerzeményének tartja, csak Dézsi kritikai kiadása említi, mint Balassának «tulajdonított» költeményt.

A költeménynek eddig csak kilenc versszakát ismertük, s Thaly szerint sem a debreceni Lugossy-féle gyűjteményben, sem a N. Múzeum kézirat-

¹ Először közzétette Thaly Kálmán a Szépirodalmi Figyelő 1862. II. évf. 19. sz. 289—292. l. Másodszer ugyanő: *Vitézi Énekek* II. 405—414. l.

tárában (hung. oct. 74.) vagy a Szencsey-féle daloskönyvben — ezeken a helyeken is fennmaradt a költemény szövege a — tőle felfedezett szövegtől egy betűnyi eltérést nem talált, csupán Horváth Ádám kéziratos népdalgyűjteményében levő szövegben van egyetlen versszaknak két sornyi eltérése — ezt Thaly közli is.¹

Nagy meglepetésemre a nyár folyamán, kiskúnhalasi tartózkodásom alatt — épen Szilády Áron városában, ahol nagy Balassa kiadásán dolgozott — egy XVIII. század közepe tájáról való kézirat került a kezembe,² melyben a szóbanforgó költemény nemcsak hogy rengeteg variánst, hanem két teljesen új versszakot is tartalmaz.

A 8 részre hajtott, fedőlap nélküli, lazán összefűzött, széthullóban lévő füzet 28 számozatlan levélből áll, (több kéztől származó írással teleírt ób lap). A kemény, pergamentszerű, sárgára fakult lapok nagysága 18×22 cm., s a füzet 30—31. lapján található — gyaníthatólag az 1760-as évekből való bejegyzéssel — az említett vers 11 szakasza a következő címmel: *Egy Test szerint való igen szép Ének az szomorú szívnek*. Maga a vers szövege — eredeti helyesírással — a következő:

1. Boldogtalan vagyok,
Mert kínaim nagyok
Mint holt-eleven járok,
Mint holt-eleven járok.
A szokatlan dolgot
Mely nehéz meg szoknom
Mit tégyek már nem tudom
Mit tégyek már nem tudom.
Régi időm el múlt,
Mást másképen fordult,
Oh én édes virágom
Oh én édes virágom.	Szenvedek e kis testben,
Szenvedek e kis testben.
2. Őszi harmat után
Végre mikor osztán
Füjdögál az hideg szél;
Nem sok idő múlva
Sárgul huldolgotva
Lassan, lassan az levél
Zöld erdő harmatját,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi be az tél.	4. Istenem, mit tégyek
Immár hova légyek
Mire jutok végtére.
Ha mind búval élek,
Ezentúl mit érek
Élek-e még kedvemre
Vagy mint holtig árván,
Sírok több bút látván
Nagyobb keserűségre.
3. Én szemeim sírván
Könyveim csordulván
Néznek tsak keservessen
Bús szívem szakadva,
Tsak meg ne hasadva
Bánkódik nagy erősen
Mely miatt naponként
Látok szomorú kint	5. Mind búval ennyivel,
Vagy ennél is többel
Ifjúságomat éljem.
Jobb lesz a darvakkal
Vagy más madarakkal
Összel bútsumat venném.
Mennem oly országra
Hogy irigym soha
Nem szólhatnak ellenem.
	6. Ámbár elmentemmel
Bútsú vételemmel
Ha után ³ követhetem
Gonosz irigyimnek
Kik most reám törnek
Nyelvek el kerülhetem
Ha nem látnak talám
Nem szólhatnak reám
Így kedvek bétölthetem.

¹ I. h. 409. l.

² A kézirat Nagy Czirok László városi tisztviselő úr tulajdona.

³ Tollhiba *átam* helyett.

- 7.(új.) Talám el menésem
 Légyen de meg úgy sem
 Lesz vége kínáimnak,
 Én szívemtől szakadt
 Kít én szívem ó(haj)t!¹
 Mert szívem szerint szánlak.
 Szívem téged árván
 Hadlak de el várván
 Nem tudom mikor látlak.
8. Világot kedvedre
 Immár szerelmedre
 Éld ezután nem bánom
 De én fáradságom
 Én édes virágom
 Érted soha nem szánom
 Elj jó egészségben
 Addig, míg az isten
 Éltet szívből kívánom.
- 9.(új.) Légyen egészségben
 Az nap is, az melyben
 Véled együtt kedvemre
 Magamat mulattam
 Amikor akartam
- Jádcadoztam öledben,
 Ahol árva fejem
 Ha kívánta testem
 Gyönyörködtem öledben.
10. Immár solymocskádat,
 Kít gyöngén tartottál,
 Karjaidon hordoztál.
 Klárisokkal fűzött,
 Szkoфиumból kötött
 Lábsínoron hordoztál:
 Bocsásd el békével
 Szegény hadd menjen el:
 Reá ne haragudjál.
11. Szívem isten hozzád,
 Megbocsás ha szolgád
 Vétett ő beszédében.
 Noha nagy nehezen
 De töled el megyen
 Ki téged szánt szívében.
 Lesz-e veled szemben
 Láthad-e e testben
 Maga tudja az isten,
 Maga tudja az isten.

A 7. és 9. versszak új betoldás, a két utolsó versszak sorrendje fordított, továbbá a versszakok sorainak száma az 1. versszakban 12-re, a 3-ban és a 11-ben 10-re változott. E változások azonban a vers gondolatmenetét nem zavarják és kifogástalanul illeszkednek annak hangulatába. Az 1. versszak 4., 8. valamint 12. sora, mely mindig ismétlése az előtte lévő sornak, bizonyos népdalszerű jelleget ad a szakasznak; ugyanígy a 3. és 11. szakasz utolsó sora is. Egyebekben nincs egyetlen versszak, melyben változtatás ne volna, ha több nem egy sor, vagy akárcsak egyetlen szó. A 10. versszak rímkepe is más mint a többié (abb, ccb, ddb). A 9. (új) versszak mind verstani, mind hangulati szempontból minden zökkenő nélkül szervesen kapcsolódik a költeménybe, elannyira, hogy szinte lehetetlen idegen kéz újabb keletű betoldásának gondolni.

Érdekes, hogy a két utolsó versszak felcserélése különösen az (új) 9. szak. betoldása után sokkal egységesebb hangulatot teremt a szakaszok között: mondhatnánk, így helyes a szakaszok sorrendje és nem úgy, ahogy eddig ismertük.

Vajon az új versszakok a vers szerzőjétől valók-e vagy későbbiek — érdekes kérdés, eldöntésére azonban nem merek vállalkozni.

BORY ISTVÁN.

¹Tintafolt miatt a szónak csak első és utolsó betűje olvasható. Gyaníthatólag: *ohajt*.

LISZNYAI KÁLMÁN LEVELE SÁROSSY GYULÁHOZ.

Kedves Gyulám! Gräfenberg. 1856. Decemb. 17-én este

Addig is míg jobb, becsesebb s érdekesebb költeményt adhatnék majd személyesen, itt küldöm ezt fullajtáru albumodba.

Legszebb költeményemet, amit ez életben írok, szeretném neked adni, hogy váljék az albumod szolgájává, inasává, kit én oly szenvedélyesen szeretek s kivel lelkemet régi kedves órák s a legnemesebb okok, és hajlamok olvasztottak egybe.

Örömmel értesítek, hogy rajtam egész csudát mivelt e gyógymód, már jobban vagyok, s nem emlékszem mikor voltam ily életerős, . . . egyszersmind lelki kétségbeeséssel is jöttem ide, most életkedvem van, kedélyem friss s szellemem elasticus lőn, s mihamarabb személyesen fog ölelkezni s veled kékmacskazni s meglehet veresrókázni is

legszeretőbb barátod
Lisznyai Kálmán.

U. i. Alig várom hallani tőled, hogy tetszett a rohamdal. Nekem Kapás dalod rendkívül tetszett, s szerencsés tapintat ily sociális hangot olvasztani a lyrába, ez legyen az újabb idő költészetének elve, . . . minden színt, érdeket belevonni.

Sárossynak *Az én albumom* c. munkája 1857-ben jelent meg, benne Lisznyaynak következő költeményei foglaltatnak: Szellemharang, Telető fecskék, Szép halál, A gyöngyvirághoz (162/3. l.). Ma persze kevésbé érezük Sárossy Kapás dalát forradalminak, sociális hangúnak, sőt egyes kérészt kifejezései miatt ki is esik a népiességből.

A levél eredeti kézírata gyűjteményemben.

Közli: CSATKAI ENDRE.

KISS JÓZSEF LEVELE GÁSPÁR IMRÉHEZ (?).

Igen tisztelt barátóm! Budapest 1874 Márczius 7.

Prém Józseftől, aki éppen ma érkezett le Bécsből, hallom, hogy ön oly szives volt a «Társadalom»-ban megjelent egyik cikkében csekély személyemről is megemlékezni. Annak állítólag öt hat hete is lehet. Miután én nevezett lapnak csak mutatványszámát láttam, önnek pedig hihetőleg jár is, igen leköteleznie, ha az illető számot nekem megküldené. Lakom Király-utca 98 szám II emelet 5 ajtó.

Dr. Ágai urtól tudom, hogy itt jártában reám is sziveskedett gondolni és én őszintén sajnálom, hogy látogatásával nem szerencséltetett.

Tőle tudom azt is hogy ön valóban szaporátlan irodalmi productumaim iránt érdeklődéssel, több: élénk érdeklődéssel viseltetik, amit annál nagyobb hálaival kell fogadnom, miután mások részéről hasonlóval nem igen találkozom.

Szerencse, hogy tul vagyok azon a koron, mikor mások elismerése és dicsérete után oly lázasan szomjuzunk és hogy földhöz ragadt, gondteljes, hétköznapi küzdelmeim közt nem érek rá gondolni egyébre, csak hogy a

mindennapi kenyeret verejtékes fáradsággal magam és családom számára megszerezzen.

Az ugynevezett irodalommal nem igen jövök érintkezésbe; ebben leli magyarázatát az, hogy cikkéről eddig mit sem tudtam.

Hogy egészen közönyös nem maradhatok az iránt, amit rólam irnak, gyarló gyöngesség, amit azonban, remélem, egy két év alatt szintén lefogok (sic) vetkezni.

Azt mondják, hogy céljaival nő az ember; eh bien! Nőjön ön nagyra, barátom, és ne tapasztalja soha, hogy a hétköznapi misere mennyire el tud törpíteni.

Szives jóakarattal tisztelője

Kiss József.

A levelet Kiss József a Képes Világ folyóirat levélpapírosán írta — ő volt ebben az időben a szerkesztője.

Az eredeti levél kéziratgyűjteményemben.

CSATKAI ENDRE.

BESSENYEI «BESZÉD AZ ORSZÁGNAK TÁRGYÁRÚL» C. MŰVÉNEK ELSŐ NYOMTATOTT SZÖVEGE.

Belehorszky Ferenc az IK. 1934: 291—298. l. közli Bessenyei György *Beszéd az országnak tárgyárúl* c. kézíratos művét. Bevezető soraiban megemlíti, hogy a röpirat-tanulmány becsét az utókor korán felismerte: 12 esztendővel az író halála után «a Tudományos Gyűjteményben részletek jelentek meg az értékes munkából.» (1823. I. 3—10. l.) Ezzel az adattal kapcsolatban meg kell állapítanunk, hogy a Tudományos Gyűjtemény már 1817-ben közzétette Bessenyei értekezését: huszonöt nyomtatott sor kihagyásával a kézirat teljes szövegét. Bessenyei műve azonban a szerző nevének említése nélkül látott napvilágot, s a közlemény címe sem árulja el, hogy a tartalom Bessenyei dolgozatának többé-kevésbé hű másolata. A tanulmányt *Hazafiúi elmélkedés* címmel Vitkovics Mihály adta ki «egy kéziratból.» (Tud. Gyűjt. 1817. XII. 3—14. l.) Nyilvánvaló, hogy Thaisz Andrásnak, a Tud. Gyűjt. második szerkesztőjének, és Mihálkovics Józsefnek, a Bessenyei-szöveg másodszori közlőjének, figyelmét elkerülte az a körülmény, hogy a folyóirat első szerkesztője, Fejér György már megjelentette Vitkovics Mihály közlésében Bessenyei kézíratos munkáját.

A Vitkovics-közölté szöveg, ha nem tekintjük a filológiai pontosság hiányait: a betűváltoztatásokat, szókihagyásokat, mondatrész-betoldásokat, értelemjavító kiegészítéseket, általánosságban megegyezik Belehorszky kézirat-másolatával. Az érdekesebb és lényegesebb eltéréseket azonban külön kell megemlítenünk: A kézirat 17. lapján előforduló «Rátz» szót Vitkovics a «Görög» szóval helyettesítette. S ezzel a módosítással mintegy szerb származása eleven érzékenységének tett engedményt. A 9. lapról kimaradt 14 nyomtatott sorra terjedő szöveg. A törlés valószínű okára következtetni lehet a kihagyott rész tartalmából. Bessenyei itt a kereszténység ősmultjára vonatkozó gondolatait vetette papírra: a kereszténység első századában tartott papi gyűlések törvénybe iktatott végzése szerint «a püspököt az Ördög

megverte, mert Ciceronak munkáit olvassa»; az első keresztényeket a zsidó és a görög biblián kívül minden más értelmi körtől eltiltották; a keresztény vallás szokásait azok állapították meg, akik sem görögül, sem zsidóul, sem deákul nem tudtak. Arra kell gondolnunk, hogy ezeket a megjegyzéseket vagy Vitkovics Mihály hagyta el a katolikus pap-szerkesztő iránti tapintatból, vagy maga a szerkesztő törölte merész egyház-sértő irányzatuk miatt. Hiányzik Vitkovics szövegéből az a részlet is, amelyben Bessenyei *Rómának viselt dolgai* c. művére hivatkozik. (8 sor a kézirat 21. lapjáról.) Minthogy Vitkovics tudatosan eltüntet minden Bessenyeire emlékeztető nyomot: nevet nem említ, forrást nem jelöl meg és szinte személytől, időtől függetlenül a tanulmány időtlen értékű eszmei anyagát, természetesen ezt a név- és korjelző rámutatást is mellőznie kellett. Igaz ugyan, hogy Bessenyei Bihar-megyei magányában írta a *Rómának viselt dolgai* c. művét és munkája kéziratban maradt, mégis: a Tud. Gyűjt. olvasói hírből ismerhették, az irodalom művelői között meg épszerűen sok szó eshetett róla. Virág Benedek már 1803 áprilisában írja Pestről Kazinczynak: «Nagyon örültem, hallván: hogy Bessenyei a Római Historiát magyarázza.» (Kaz. Lev. III. 55. l.)

ZSOLDOS JENŐ.

KÖNYVISMERTETÉS.

Emlékkönyv Berzeviczy Albert úrnak, a M. Tud. Akadémia elnökének tiszteleti taggá választása harmincadik évfordulója alkalmából. Budapest, M. T. Akadémia, 1934. N. 8-r. 295 l.

Irodalmi életünk nesztorának és vezérének magasra ívelt pályája: egy kiegyensúlyozott léleknek növekvő lendülete magasztos célok felé. Berzeviczy mindig céltudatosan került minden köznapit és kicsinyest. Széchenyi tanítványaként egész pályáján a nemzeti értékek kidomborítására tört; minden alkotásának lobogó eszménye a magyarság. De minden ábrándos túllengéstől fékentartotta a családjában hagyományos európaiság — ez választékos, nemes ízléssel párosulva, finoman korlátozta a lényegesnek keresésére és kiélezésére. A kultúrpolitikus és a tudós benne egyformán európai és magyar; ez a tökéletes, kiegyensúlyozott lelki alkat tette képessé, hogy történelmünk multját, átélt közelmúltját és élő jelenét mély háttérrel és európai összefüggéseiben lássa és vizsgálja. Ez hívta el, hogy közműveltségünknek, tudományos és irodalmi életünknek mint miniszter, mint a M. Tud. Akadémia és mint Kisfaludy-Társaság elnöke elismert, köztekintélyű vezére legyen.

Pályájának sok kimagasló állomása volt. A M. Tud. Akadémia tagjai azonban természetesen azt az időpontot ragadták ki, amely őket legszorosabban köti Berzeviczyhez: akadémiai tagságának 30. évfordulóját használják föl, hogy elnöküknek hódoljanak. Huszonöt akadémikus — élükön Herczeg Ferencsel, aki bevezetésül Berzeviczy útjának nemcsak az ünnepelthez, de az ő legavatottabb írói tollához is méltó módon rajzolja meg a képét — köszönti egy-egy dolgozatával elnökét, akinek több mint másfélszáz munkáját és dolgozatát foglalja össze a bibliografia.

Az *Emlékkönyv* dolgozataiból minket e helyütt persze csak azok érdekelnek, amelyek az irodalom történetébe tartoznak. Tárgyuk időrendjében közülük Domanovszky Sándor *A magyar királykrónika XIV. századi folytatása* c. dolgozata az első. A XIII. század szellemét tükröző Kézai-krónika III. Endre korabeli és XIV. századi folytatásaival foglalkozik s megállapítja, hogy az 1312. ill. 1317 után keletkezett részek nagyon különböznek a régiebektől; hogy a XIV. századiaknak szerzőjét is a budai minoriták között kell keresnünk, s a retrospektív részletek megírásához évkönyvszerű följegyzések már készen voltak az író rendelkezésére; széteső adatok helyett logikailag kerek, összefogó képet adott — különösen IV. László koráról. Horváth János *A hármaskönyv irodalomtörténeti jelentősége* c. dolgozatában Werbőczy irodalomtörténeti jelentőségét fejtegeti. A humanista tudós egyrészt humanista érveléssel — a magyarság Európát védő küldetésével — menti a nemesség

műveletlenségét, másrészt a humanista műveltséggel szemben a megszokott, hazai latin nyelvet használva elvben előkészíti a talajt a következő lépéshez: az anyanyelven való íráshoz. — Kéky Lajos (*Az eperjesi kör*) elmondja, hogy az eperjesi ev. kollégium Magyar Nyelvmívi Intézetéből (1827) hogyan alakul ki az az írói kör, amelynek Sárosy, a két Vahot, Szakál Lajos, majd Kerényi és Lisznyai a jelesebbjei; ezek a Bajzáék lírájánál erővel teljesebb hangot ütnek meg, mindig újszerűek, de egyben-másban már emlékeztetnek Petőfire is, akinek úttörői. — Papp Ferenc (*A hazatért író és Szendrey Mari*) készülő Gyulai-élettajának egy fejezetét mutatja be: azt a félnék közeledést rajzolja meg, ahogyan két emelkedett szellemű és egymást jól kiegészítő rokonlélek, Gyulai és Szendrey Mari, egymásra talált. A bensőséges kép háttéréül két esztendő egész irodalmi életét világítja meg, Gyulai baráti körével és első csatározásaival együtt. — Tolnai Vilmos (*A Madách-«kérdés» körül*) ismételten hangsúlyozván, hogy Madáchban a költőt nagyobbak tartja a gondolkodónál, a «Madách-kérdést» — hogy pesszimista-e az *Ember tragédiája* — csak másodrendű feladatnak nézi; életrajzi adatokból és a keret alkotó elemeiből megdönti a pesszimizmus vádját s megmagyarázza, hogyan alakul a csalódások sorozatából a véges ember és a végtelen istenség harmóniája. — Az irodalomtörténeti tárgyú dolgozatokat két irodalomelméleti dolgozat egészíti ki. Császár Elemér (*Az író és közönsége*) tudományunk újabb alakulásának kérdéseit fejtegeti, megmutatja, mivel gazdagodott a hagyományos irodalomtörténetírás az irodalomelmélet új fogalmazása és az új célkitűzés által. Új, nagyobb távlatok nyíltak meg. A fejlődés és tudatosodás azonosságának föltevésével az irodalom és az irodalmi élet másnak mutatkozik, mint eddig. A közönség — az irodalmi élet — kérdését illetőleg azonban kételkedik abban, hogy összefogó képet lehetne rajzolni a magyar irodalom régibb történetéről, (a XVIII. századig), mert a könyvek határsáról alig van adatunk; kecsgetetőbb feladat művek, egyéniségek, irodalmi áramlatok sorsából irodalmunk fejlődését megrajzolni. A hagyományos irodalomtörténetírás mindezt ismerte, mint tényeket; az új irány az adatokból az irodalom fejlődését magyarázza. — Végül Voinovich Géza *A költészet hivatása* c. dolgozatában arról elmélkedik, hogy a költészet valóban kihalóban van-e, mint sokan hirdetik. A költészetnek háromféle feladatát jelöli meg: gyönyörködtet, bírálja lehet a kornak és társadalomnak, tanítója az élet ismeretének és az önismeretnek. A magyar irodalom ezenfelül mindig nemzetébresztő és nemzetfenntartó erő volt; az irodalomnak ma sem szabad elszakadnia a kortól, s a ma válságában is ki kell mondania az új idők új igéjét.

GÁLOS REZSŐ.

Irodalomtörténeti dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. Budapest, 1934. 8-r. 292 l.

Az a könyv, mellyel a hálás tanítványok tanárukat életének nevezetes fordulóján ünnepelték, már azért is megérdemli figyelmünket, mert ellentétek között vergődő korunkból a hála érzete szinte kiveszni készül. Az ünnepi kötet még nagyobb jelentőségre tesz szert azzal, hogy a magyar irodalomtörténetírásnak újabb mozgalmaira vet világót.

Az az irodalomtörténetírás, mely az irodalomtörténeti dolgozatok gyűjteményéből bontakozik ki előttünk, egyaránt kitűnik tárgyköreinek és eszközeinek gazdagságával; nem riad vissza az adatok hajszolásától sem, s ha kell, magasabb fejlődésbölcseleti szempontokhoz is felemelkedik.

A kutatás szenvedélye vezette Romhányi Gyulát, mikor Teleki László grófnak, a *Kegyenc* írójának kéziratai között a gróf ismeretlen drámájának egy lapját fedezte fel. Hasonló törekvéssel tisztázta Major Ervin Fáy András zeneszerzői munkásságát. Becses szolgálatot tett az irodalomtörténetnek Bory István a Ráday-könyvtár történetének összefoglalásával, valamint Kozocsa Sándor Császár Elemér negyven évi irodalmi munkásságának összeállításával. Tekintélyes helyet foglalnak el a kötetben az összehasonlító irodalomtörténeti kutatások. Bánrévy György Fáy András *Béltelki-házának* és August Lafontaine regényeinek kapcsolatát világította meg, Belohorszky Ferenc pedig Bessenyei római történetének forrásait nyomozta ki, míg Szabó Richárd Vargha Gyula költészetében mutatott rá az irodalmi hatások jelentőségére. A legmeglepőbb eredményeket érte el az összehasonlító irodalomtörténet eszközeivel Waldapfel József, mikor Katona József *Bánk bánjában* itt is, ott is Schiller, Wieland, főképp Veit Weber gondolatainak átvételére bukkant. Eredményei szinte arra készítetnek bennünket, hogy Katona József költői egyéniségéről alkotott felfogásunkat újra vizsgáljuk át.

Nagy változatosságot idéztek elő a gyűjteményben az egyes írók különböző szempontjai is. Az irodalmi műfajok kérdése foglalkoztatta Berczik Árpádot Szigligeti dramaturgiájának ismertetésében, Kenyeres Imrét a népszínmű és népiesség viszonyának vizsgálatában. Sok finom megfigyeléssel gazdagította Solt Andor is a magyar dráma történetét, mikor azokat az okokat tárta fel, melyek a szabadságharc előtt történeti drámairodalmunk fejlődését gátolták. Az irodalmi műbírálat elméletéhez gyűjtött becses anyagot Kozocsa Sándor a kritikáról szóló jegyzeteiben s főképp a műbírálat különböző irányait jellemezte találóan. Ugyanebbe a tárgykörbe tartoznak Magyar Bálintnak Bajzára és Henszlmannra vonatkozó gondolatai is. A költői egyéniség jellemző elemeit keresték Ember Gyula és Hegedüs Zoltán; az egyik Arany társadalomszemléletében, a másik Madách lelki fejlődésében. Valójában Haraszthy Gyula is az írói és költői egyéniség rejtelmeibe világított be Kemény Zsigmond br. irodalomszemléletében, őt azonban a nagy gondolkodónak irodalmi nézeteiben az irodalom életének bölcselete is érdekelte. Már inkább történetet írt Jenei Ferenc, mikor levéltári kutatásai alapján Győrnek a XVIII. század végén kialakult irodalmi életét rajzolta meg. Különösen szépen egyeztette össze a lelkiismeretes, adatgyűjtő és jellemrajzoló történetíró feladatát Gálos Rezső Amade László életrajzában egyik izgató fejezetében, az olaszországi kalandok rajzában. A kép, melyet a könnyűvérű katonáról s a nyugtalan kedélyű költőről nyújtott, biztos szemre és művelt ízlésre vall.

A különböző tárgyak, eszközök és szempontok ellenére a gyűjteménybe foglalt irodalomtörténeti dolgozatokat mégis egységes szellem hatja át. Valamennyiből kiütözik az az őszinte tisztelet, melyet íróik mestertüknek egykori vezére, Gyulai Pál iránt éreznek. A magyar irodalmi műbírálat nagy reformátorának hatóereje az idő távolában lanyhult ugyan, egyéniségének történelmi jelentőségét azonban csak növelték az egymásután elrohant évek.

Körülbelül ezt fejezte ki Kozocsa Sándor is a kritikáról írt jegyzeteiben következő kijelentésében: «Gyulai kritikusi elvei még ma is megállják a helyüket, ha ítéletmértékén az idő sokban már túl is jutott.» Mindazáltal a Gyulaitól korunkig terjedő idő nem mult el a magyar irodalomtörténet fejlődésében nyomtalanul. Az ünnepi kötet írói is felhasználják mindazt, amit a magyar irodalomtörténet azóta felkutatott és megállapított; történelmi távlataikban még nagyobb mélységre, összehasonlításaikban még nagyobb pontosságra törekednek s egyúttal keresik az irodalom fejlődésében mutató törvényszerűségeket is. Így válik dolgozataikban az irodalomtörténetírás mind bonyolultabb szellemi működéssé, mind fejlettebb hangszerré, mely folyton több hangot foglal egységbe. Mily téves egyoldalúság volna a bölcséleti szempontoknak túlzott érvényesítése, mikor a magyar irodalomtörténetben ily összefoglalásokhoz sokszor a legszükségesebb előmunkálatok hiányoznak! Másrészt az a haladás, mely a letűnt korok értékeit és tévedéseit egyaránt szemmel tartja, egyúttal biztosíthatja a magyar irodalomtörténet fejlődésében a szellemi jogfolytonosságot is.

A másik közös vonás, mely az ünnepi kötet cikkeit jellemzi, az irodalomtörténeti kutatásoknak és eredményeknek reális volta. Ez nyilatkozik már magának az irodalomtörténeti adatnak megbecsülésében, még inkább a következtetések óvatosságában. Amily lelkiismeretesen kutatta fel Waldapfel József Katona gondolatainak eredetét, époly kötelességérzettel gondolt arra is, hogy a költő mit alkotott az átvett anyagból. Ezt jelezte következő nyilatkozata: «Az egész alkotás nagyszerűségét ily részlettitkok tudata csak annál mélyebben éreztheti.» A reális kutatómódnak jellemző példáját adta Gálos Rezső is Amade László életrajzának töredékében. Amily fáradhatatlan volt a levéltári anyag összegyűjtésében, époly szigorúan bírálta meg az előkerült adatokat, egyúttal tanúságtételre szólította fel Amade leveleit és költeményeit s az adatok útvesztőjében mindig szem előtt tartotta a végső célt, Amade lelki életének minél teljesebb rajzát. Ily reális kutatás mellett az irodalom fejlődésének bölcsellete is elkerülhetné azokat a túlzásokat, melyekre az irodalomtörténet munkásait egykor Hegel bölcséletének légvárai csábították.

Ha a tanítványok a modern magyar irodalomtörténet eszközeinek felhasználásában s a reális kutatómódban híven követik is mesterüket, már inkább eltérnek tőle annyiban, hogy irodalmi munkásságukban kevesebb gondot fordítanak a művészi hatásra. Úgy tetszik, mintha újabb irodalomtörténetíróinkban vesztett volna erejéből az irodalmi formának az a tisztelete, mely Gyulai Pál műbírálati rendszerének szerves része volt. Ifjabb irodalomtörténetíróink stílust sem annyira Gyulai művészi prózájából tanulnak, inkább haladnak Erdélyi János útjain, ki elvont s bonyolult gondolatainak kifejezésére sokszor erőszakosan alkalmazta a magyar nyelvet. Mindez nem ad okot az aggodalomra. Ha az újabb írónemzedék époly komolyan keres s épűgy megtalálja, amit keres, mint egykor Erdélyi, akkor nyertes bizonyára csak a magyar irodalomtörténet lesz.

Az irodalomtörténetíró tanítványokhoz méltán csatlakozott a mester ünneplésében ifj. Szász Károly néhány szép költeményével. A fiatal költő egyéniségét vonzóvá teszi nemes férfiasága, tisztult erkölcsi felfogása és

borongó kedélye, mely a körülötte mozgó életnek minden rezzenésére visszhangot ad. Az eredeti költői világ értékét növeli a kiművelt formaérzék s az újszerű költői stílus, melyben a magyar költészet legnemesebb hagyományai tükröződnek. A fiatal költőt épen a hagyományok tisztelete s mondanivalójának újszerűsége fűzi tudós társaival szellemi egységbe.

Azt hiszem, Császár Elemérnek semmivel sem szerezhettek volna tanítványai nagyobb örömet, mint ünnepi kötetükkel, hiszen benne a mester lépten-nyomon hosszú tanári és írói pályájának legértékesebb hatását fedezheti fel. A magyar irodalomtörténetnek régi munkásai is megnyugvással láthatják, hogy azok az eszmények, melyekért egykor lelkesültek és küzdöttek, tovább hatnak a magyar irodalomtörténetnek szakadatlan fejlődésében.

PAPP FERENC.

Timár Kálmán: A breviáriumi Margit-legendák. A legendák szövege. Kalocsa, szerző kiad., 1934. 8-r. 28 l.

A Timár Kálmán kis füzeté, mint a szerző a 4. lapon ismételtlen hangsúlyozza, «folytatása, szerves kiegészítő része» egy másik, *Árpád-házi Boldog Margit legendája* című dolgozatnak, mely állítólag 1934-ben Kalocsán jelent meg, de, úgy látszik, nem került a könyvpiacra.

A Margit-legendának eddigi tudásunk szerint legrégebb szerkezete a Joannes Vercellensis munkája; latin eredetije ismeretlen ugyan, de ismeretes egy pár német fordítása, jelesen a Jorg Valder-féle müncheni és az ennél bővebb, s úgy látszik, az eredetihez jobban ragaszkodó szent-galleni kézirat os elbeszélés. (Cod. germ. 603.) Második szerkezet a Garinus de Giaco nagyobb és kisebb legendája, közülük az utóbbi az *Acta Sanctorum Bollandiana* révén vált általánosan ismertté. Természetesen mind a két típusnak megvan a maga tekintélye. Joannes Vercellensis kortárs, szemtanú és rendfőnök volt; Garinus az 1276-iki vizsgálat rotulusai alapján és rendfőnöke parancsára szerkesztette a maga munkáját. Érthető, hogy a szolozsmák szerkesztői hozzájuk fordulnak lectiós anyagért. Ferrarius 1637-ben Némethi Jakab jezsuita szívességéből közöl egy, állítólag 1459 táján engedélyezett Margit-zsolozsmát (*De rebus prov. hung. 344—350. l.*), amelynek kilenc leckéje nyilvánvalóan a Vercellensis szövegének I—III. fejezetéből, de a Jorg Valderénál bővebb latin szerkezetből készült. Utóbb ugyanennek a kilenc lectiónak a szövege jelenik meg Illyés András *Pretiosa Margaritájában* (Nagyszombat, 1707. 6—9. l.), s ezzel azonos eredetiből való az a magyar-nyelvű töredék is, amellyel annak idején Pray a magyar Margit-kódex hiányzó elejét pótolta. (*Vita S. Elisabethae.* Tyrn. 1770. 251—253. l.) Timár Kálmán helyel-közzel szintén rámutat ezekre az ismert dolgokra, de újat is ad hozzájuk: a kis füzetben irányul először a figyelem arra a kilenc latin Margit-lectióra, amely a Gömör-kódex 274—292. lapján olvasható. A fölfedezett szöveg alapján a Ferrariuséval egyező, de telve van hibás olvasattal. Katalin soror, a másoló, gyöngye latin volt, lépten-nyomon félremagyarázta az előtte fekvő eredetét. A változatnak fő-fő érdeme abban van hogy az 1516-ban kelt kódexben fordul elő, tehát világos bizonyíték a Ferrarius-féle latin szöveg régisége mellett és kétségtelenné teszi, hogy

azt a domokosiak a XVI. század elején már mint zsolozsmás szöveget forgatták.

A füzet aztán közli a kilenc lectionának három magyar fordítását: az Illyés Andrásnál (*Keresztyéni életnek példája*, Nagyszombat, 1707. V., 130—132.) olvashatót, a Pray által felhasznált XVIII. századbeli töredéket és azt, amelyet Németh Imre készített és közölt 1930-ban. (Németh-Korbély: *Árpád-házi Boldog Margit régi zsolozsmája*. 1930. 15—23. l.)

Mások a Bollandistáknál olvasható Garinus-féle kisebb szerkezetet használták föl lectiók céljaira. Batthyány Ignác erdélyi püspök 1789-ben kieszközte VI. Pius pápánál, hogy egyházmegyéje Margit ünnepét saját zsolozsmával ünnepelhesse. Az új lectiók az ez alkalommal szerkesztett új officiumhoz készültek, azonban idővel a zsolozsmával együtt más egyházmegyek használatába is átkerültek és 1915 óta minden magyar egyházmegye papi zsolozsmájában helyet foglalnak mint a II. nocturnus három lectiója. Timár a rövid szöveget az *Officia propria Regni Hungariae* 1916-iki kiadásából közli és két magyar fordítást csatol hozzá: egyet Scitovszky János (*Szentelek élete*, Pécs, 1844. 185—186. l.), egy másikat Cziráky Gyula kalocsai egyházmegyei pap tollából. (*Árpád-házi Boldog Margit*, Kalocsa, 1907. 75—78. l.)

Végül mint függelék a legendaszövegeket egy német szerkezet rekeszti be: Zittardus Konrád dömés rendfőnök *Kurtze Chronicájából* (Dillingen, 1596. 158—162. l.): a nyomtatásban megjelent első Margit-legenda, ugyancsak a Garinus kisebb szerkezetéből kivonva.

A füzet többi része a Margit-zsolozsmák imádságszövegeit öleli fel; mindössze a 14—16. lapon olvasható még egy legendás szöveg: a dominikánus szerzet 1885 óta használt új lectiói. A rövid olvasmány ékes latinsággal van írva és mint maga mondja, «ex processu Apostolico pro Canonizatione et aliis monumentis» van formálva.

Látható: az összegyűjtött könnyű fajsúlyú anyag semmivel sem járul a korábbi hagyományokhoz, de irodalomtörténeti tudásunkat sem igen viszi előbbre. Mint zsolozsmatörténeti adalékok sorozata kétségtelenül több figyelmet érdemel. Közlése pontos, kifogástalan; a bibliográfiára éppúgy, mint Timár Kálmán egyéb munkáiban, kiváló gond van fordítva.

HORVÁTH CYRILL.

Doktori értekezések 1932—33-ban.

(Második, bef. közlemény.)

A budapesti egyetemen.

12. Szimon Béla: *Kisfaludy Sándor írói köre*: Budapest, 1933. 8-r., 131 l. — Kisfaludy Sándornak és a veletartó dunántúli írónak Kazinczy ellen vívott harcait és ezeknek két gyújtópontját vizsgálja. (Az egyik a nyelvújítás, a másik a kritika kérdése.) Mindkét résznek ugyanaz a hibája: kevesebb több lett volna. Bőséges, fárasztó idézetek árán, amelyek a dolgot unalmassá teszik, jut el eredményeihez, s ezek vonalait sem tudja eléggé élesekre vésni, mert módszere kezdetleges, felsorolásokból fejti ki következtetéseit, s azok nem is találóak. A dolgozat második fele a kritika

jogosultságának kérdésében vívott küzdelem rajza, valamivel találébb és jobb. Helyesen élezi ki, hogy a dunántúliakat az irodalom nemzeti hivatásának tudata helytelen irányba terelte: ők a hazafias szándéknak követeltek tiszteletet, Kazinczy pedig nem az író törekvéseit, hanem magukat a munkákat bírálta és jogosan hirdette, hogy a szerző hazafisága nem javítja meg a rossz munkát. — A dolgozat címe nem talál a tárgyhoz; Kisfaludy «írói körének» csak annyi szerep jut, hogy Kisfaludy Sándorén kívül a többi dunántúli író nyilatkozatait is felsorolgatja.

13. *Czeiner Géza: Szigligeti társadalmi vígjátékai.* Budapest, 1932. 8-r., 35 l. — Elevenen megírt dolgozat; legnagyobb hibája, hogy modoros egymásutánban tárgyalja anyagát: tartalomismertetés, az egykorú kritika álláspontja, a dráma értékének rövid megállapítása. Czeiner tud írni és van szeme egynek-másnak meglátásához; Gyulai és Bayer munkáin kívül leginkább Császár egyetemelőadásaira támaszkodik. Megmutatja Szigligeti küzdelmét, hogy a helyzeti komikumból hogyan próbál (többnyire sikertelenül) a jellemvígjátékig emelkedni, s igazolja érdemét, hogy a Kisfaludy Károly után lehangyattolt társadalmi vígjátékba újból életet vitt és fejlődést teremtett. Végül, megtalálta Szigligeti két elveszettnek vélt vígjátékát, az *Április bolondját* és a *Lári fárít*.

14. *Nobl Ilona: Shakespeare hatása Szigligeti tragédiáira.* Pécs, 1932. 8-r., 73 l. — A szerző nagy szorgalommal kutatja Sh. hatását Szigligeti tragédiáiban. Sok új anyagot gyűjtött össze, néhol meglepő kis párhuzamokra mutat rá s igazolja azt, ami elkerülhetetlen volt: hogy a termékeny drámaíró és kitűnő színigazgató megújra átélte Sh. alkotásait. Sh. hatásának természetszerűen legérzékenyebben Szigligeti drámáiban kellett megmutatkoznia. A disszertációnak ez a szorgalmas anyaggyűjtés is érdeme. De ezen felül is emelkedik: tudja és megmutatja, hogy az a fontosabb, amit Szigligeti Sh. művészetének egészéből, drámatechnikai alakításából, jellemrajzaiból és nem utolsónak drámai nyelvéből és stílusából tanult, az anyaggyűjtésen kívül tehát jó szempontok és néhány helyes észrevétel is használhatóvá teszik a dolgozatot.

15. *Oravecz Eleonóra: Az ötvenes évek kritikájának története folyóiratokban és a napilapokban.* Győr, 1932. 8-r., 83 l. — A múlt század második felének kritikai iránya az ötvenes években kezd kialakulni. A valóság eszményítése mint művészi cél, eszme, nyelv és forma harmóniája, tárgyilagosság és tiszta etikai érzés ekkor teremtik meg a magyar léleknek leginkább megfelelő kritikai szemléletet. Gyulai és Salamon vezéri szerepe ekkor kezd kibontakozni, szilárd elvi álláspontuk irányt szab irodalmunk alakulásának is. Oravecz doktori értekezése ügyesen mutatja be az átmenetet a negyvenes évek romantikus levegőjéből és a Petőfi-utánzás világából a költő realizmus korába. A folyóiratok és napilapok kritikáiban meglátja a lényegeset, a fejlődés vonalát.

16. *Lakatos László: Tóth Lőrinc (1814—1903.)* Győr, é. n., 8-r., 63 l. — Egy, az imént még köztünk élt olyan író életrajza, aki Kisfaludy Károlyt még ismerhette, 21 éves korában akadémikus volt, s alig egy emberöltővel ezelőtt a Kúria tanácselnöke. Olyan távlat, amelyre Szemere Pál óta kevés más példa esik; még Jókaié sem ér föl vele. Az irodalomban

kevés érték maradt utána, de kortörténeti szempontból valamennyi figyelemreméltó és szerény útjelzője szellemi fejlődésünk történetének. Lakatos disszertációja a jobbak közül való. Az életrajz érdekes, elevenen festi meg az embert is, mozgalmas pályáját is; a költőről nagy önmérséklettel szól, ítéletei tárgyilagosak és helyesek. Egy-két stilusbeli fogyatékosága zavar, adataiban is van tévedés, de egészében jó alapvetés.

A szegedi egyetemen.

17. *Tóth Emöke: Voltaire Henriade-ja és a magyar irodalom.* Szeged, 1933. N. 8-r., 62 l. — Az *Henriade* hatása irodalmunkra eddig sem volt ismeretlen. A szerző nem is törekszik új eredményekre, csupán összefoglaló képet próbál adni róla. Előbb az eposz fordításait ismerteti, a dolgozat második része eredeti műveinkben mutatja ki a H. hatását. Újat itt sem mond, de bőséges párhuzamokkal egészíti ki eddigi ismereteinket. Kár, hogy nem azt fejt ki alaposabban, amire a befejezésben rámutat: hogyan alakítja át a felvilágosodás ideológiája a H.-on keresztül epikánkat.

18. *Juháros Ferenc: A magyarországi jezsuita iskoladrámák története.* Szeged, 1933. N. 8-r., 142 l. — Nagyon derék, komoly összefoglaló munka; sok jóakarattal és nagy szorgalommal ismerteti jezsuita iskoladrámáinkat, az első nyomoktól, latin címeiktől, a magyarnyelvű ránkmaradt teljes szövegekig. Sajnos, többnyire csak budapesti nagy könyvtáraink kézirataiig juthatott el, többi adatai másodkézből valók. Vannak hiányai, hibái is. Nagyobb összefüggésekre sem terjed ki, s a cím nem talál a tartalomhoz: nem történetét, csak jegyzékét adja (s részben tartalmi ismertetését) a műveknek — a rövid bevezetések nem pótolják a lényegét. Mint jegyzék azonban pótlásokkal és helyesbítésekkel nagyon jól használható munka, szükség volt rá.

KEREKES EMIL.

Horvát István Magyar irodalomtörténete. Kiadta: *Pap Károly.* Magyar Irodalmi Ritkaságok. 28. sz. Budapest, é. n. (1934.) 146 l.

Mostanában több összefoglaló irodalomtörténeti munka jelent meg nálunk, bizonyosságul annak, hogy a mi tudományunk terén is időszerűvé vált a szintézis feladata. Mi magyarok a problémák elméleti megvitatása helyett inkább a tudományos feladat gyakorlati megoldására szeretünk vállalkozni, abból a helyes meggondolásból indulva ki, hogy a gyakorlati megoldás úgyis világosan elárulja az alapul szolgáló elméleti álláspontot s mindjárt próbáját is adja annak, vajon ez az alap eléggé szilárd, vagy eléggé újszerű-e. Legutóbbi e nemű munkáink (Pintér, Farkas, Szerb művei) megjelenése meglehetősen élénk eszmecserét is ébresztett kritikai folyóiratainkban, sőt a napisajtóban is; a művelt olvasóközönség is érdeklődni kezd irodalmunk egységes szempontú, áttekinthető vizsgálatára és értékelésére.

Irodalomtörténetünk mai fejlettségének legszemléletesebb mérőeszköze a kezdet kezdetével való összehasonlítás. Ebből a szempontból történeti érdekességet nyer az a munka, amely a Magyar Irodalmi Ritkaságok c. vállalat 28. számú kiadványaként jelent meg. Horvát István *Magyar irodalomtörténete* ez.

Horvát 1830-tól kezdve a magyar nyelv és irodalom tanára volt a pesti egyetemen. E minőségében diktálta le hallgatói számára irodalmunknak azt a történeti áttekintését, amely egy évszázadnyi lappangás után csak most jelent meg nyomtatásban. Horvátot a szükség kényszerítette e munka összeállítására: az egyetemi ifjúság számára nélkülözhetetlen volt már egy irodalomtörténeti rendszeres tájékoztató. A legrégebb időkől a M. T. Akadémia megalapításáig kísérő figyelemmel szerzőnk a magyar irodalom történetét. E nemű munka magyar nyelven csak egy előzte meg Horvát diktátumát: a Pápay Sámuelé (1808), de ez túlnyomó részben a magyar nyelv rendszerének ismertetése, ehhez képest tehát Horvát munkája — művelődéstörténeti háttérű irodalomszemléletével — haladást jelent. Viszont a Toldy Ferenc igen értékes, de német nyelvű vázlatát (*Handbuch*... 1828), noha később keletkezett ennél, tudományos színvonal és kritikai érettség tekintében meg sem közelíti. De talán éppen így válik érdekessé ez a posthumus kiadvány. A lelkes és fáradhatatlan Horvát István munkájának gyarlóságain át tudjuk csak igazán méltányolni a Toldy Ferenc nagyságát. Pápay és Horvát érdemes előfutárok — tudományunk igazi alapvetése Toldy nevéhez fűződik.

Horvát irodalomtörténeti diktátuma abban a szövegben került most kiadásra, amelyet Horvát egyik kiváló hallgatója, Pauler Tivadar írt le magának. Ez a gondos jegyzet családi hagyatékként jutott Pap Károly egyetemi tanár birtokába. Ő bocsátotta sajtó alá, miután lapalji magyarázó jegyzetekkel látta el és becses bevezetést írt eléje. Ez a bevezetés takarékos terjedelmű, mégis minden lényeges vonatkozásban alaposan és igazságosan tisztázza a kiadvánnyal kapcsolatos kérdéseket. A szaktudós körültekintő biztosságával helyezi a kellő távlatba a száz év előtti egyetemi tanári produkciót, amely azonban ma már alig több, mint irodalomtörténeti kuriózum.

ZSIGMÓND FERENC.

Ortutay Gyula: Tömörkény István. Szeged, Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1934. 8-r. 141 l.

Egy írói életmunka méltatásának módszeres példáját adja a kis kötet, Tömörkényt korának, kortársainak és környezetének megvilágításában mutatja be s végül — a legmegbecsülendőbb törekvés — T. stílusának vizsgálatát végzi el részletesen, mindenre kiterjeszkedve. Csakhogy ennél a dolgozatnál van egy «de» és ennek fölemlítése e hibái ellenére is tehetségesen megírt dolgozatnál nemcsak kötelességünk, hanem időszerű is. Ortutay doktori értekezése ugyanis hemzseg a jelszavaktól és a módszeresnek látszó kitételektől, a nélkül, hogy azok súlyt jelentő elmélyítésére még csak gondolna is. Így naiv lokálpatriotizmus a szerző fogalmazásában Tömörkényt mint a szegedi életstílus (?) képviselőjét elének állítani — a tételt nem tudjuk plasztikusan elképzelni. És hasonlóan csak jelszavas az említett stílusvizsgálat is, nem egyszer a mindenáron újat mondani akaró meghatározások sorozatával. (Pl. személytelen objektivitás!?) A dolgozatról az összbenyomás a következő: szépen, hangulatosan megírt frás, de tudományos eredményei még kiigazításra szorulnak.

KENYERES IMRE.

Goiten György: Móra Ferenc az író. A pécsi egyetem Magyar Intézetében készült dolgozat. Kaposvár, szerző kiadása, 1934. 8-r. 63 l.

Ez a dolgozat, amint az előszóból mindjárt kiderül, még Móra életében készült. Lehető élő íróról bölcsészdoktori, tehát minden ízében tudományos szempontú és módszerű értékezést írni? A kérdés elvi eldöntését a jelen esetben sajnos maga Móra Ferenc odázta el korai halálával — a nélkül, hogy ezzel Goiten helyzetén könnyített volna, akinek kezét az eleven írói tekintély iránti tapintat és a jelen eseményeivel szemben szokásos tanácsatlanság eleve megkötötte.

Meggyőződésem, — amint azt egy alkalmi dolgozatomban ki is fejtettem — hogy Móra hálásabb alkalom esztétikai, mint irodalomtörténeti fejtegetésre. Goitennek azonban a széptani elemzés sem erős oldala, s így Móra egyik-másik írói jellemvonásának megemlítése mellett általában megelégedett azzal, hogy csokorba gyűjtötte Móra írói pályájára és műveire vonatkozó ismereteinket; kellemesen folyó előadásban, kiszínezve és kiegészítve az író hangulatos önvallomásaival.

A dolgozatot gondos könyvészet rekeszti be. Persze a túlságosan időszzerű munkák végzete Goitent is utolérte — a dolgozat kinyomatása óta megjelent Móra-méltatások sok tekintetben avulttá tették ezt a bibliográfiát.

SOLT ANDOR.

Kározy Pál: A Kerepesi-úti temető költészete. Sírversek, sírfeliratok. Budapest, szerző kiadása, 1934. 8-r. 484 l.

Sokféle furcsasága van az életnek: ezek közé tartozik a szerző «szenvédélye» is, összegyűjteni a Kerepesi-úti temető valamennyi sírfeliratát. Először a költői alkotásokat és idézeteket írja össze, majd a világháború hősi halottainak emlékét őrző költői és prózai feliratokat, azután a szinte végeláthatatlan prózai feliratokat (még a legsemmitmondóbbakat is, mint: «18 évet élt...»), végül a latin nyelvűeket. Irodalmi szempontból természetesen csak a verses feliratok érdekesek — ezek sem mind, hiszen a fájó emlékezés igen sok bosszantó kénrímnek lett a szülőanyja. Még művelődéstörténeti értéke sincs ezeknek a friss sírokon támadt idézeteknek, rímeknek. A szerző minden halotról és minden versszerzőről lehetőség szerint adatokat és jellemzést nyújt: még Petőfit, Aranyt és Tompát is úgy mutatja be olvasóinak, mintha sohasem hallottak volna róluk s az ő kötelessége lenne megmondani három-négy sorban: ki is volt hát Petőfi? Az bizonyos, hogy nem kis önérzettel tekint gyűjtő-munkájára, «örök büszkeségére» szolgál, hogy Kozma Andor felfigyelt rá — és jelentőségének erős túlbecsülése okozza, hogy az epigrammával szemben külön «műfajt», a *sírversköltészetet* akarja kihalásítani a nagyon is szétparcellázott poétikából. De hiányos elméleti felkészültsége nem jogosítja fel elméleti feladat megoldására.

HARASZTHY GYULA.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1934. év irodalomtörténeti munkássága.

(Első közlemény.)

I. Általános rész.

- Alszeghy Zsolt.* Szépirodalmi szemle. Katolikus Szemle. 376—381. l.
Aradi Zsolt. Az író felelőssége. Nemz. Ujs. 158. sz.
Ascher László és Braun Soma. Irodalom és politika. Szocializmus. 52—56. l.
Asztalos Miklós. A kolozsvári Szent Mihály-templom XVI. századi könyvtára. Könyvtári Szemle. 41—42. l.
Babits Mihály. A nyelvész és az irodalom. Balassa József-Emlékkönyv. 8—9. l.
U. az. A Nyugat új korszaka elé. Nyugat. II. 517—518. l.
U. az. Az európai irodalom története. 355 l. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 594—595. l. — Kázmér Ernő. Kalangya. 882—884. l. — Pörje Sándor. Válasz. 275—278. l. — Galamb Sándor. Élet. 624—625. l. — Cs. Szabó László. Századunk. 292—295. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. 21. köt. 242—244. l. — Gellért Oszkár. Nyugat. I. 517—520. l. — Schöppin Aladár. U. o. II. 63—66. l. — Gyergyai Albert. Nyugat. II. 149—155. l. — K. M. Nemzeti Ujs. Jún. 24. sz. — Braun Soma. Szocializmus. 284—286. l. — Szerb Antal. Tükör. 9. sz. — Vajlok Sándor. M. Műerva. 253—255. l. — P. Lloyd. 135. esti sz. — P. L. Korunk Szava. 280—281. l. — Belohorszky Ferenc. Szabolcsi Szemle. 233—237. l. — P. L. Új Élet. 439—440. l. — Kárpáti Aurél. P. Napló. 129. sz. — Bernát Róbert. M. Kultúra. 391—395. l. — Ignó Pál. Esti Kurir. 198. sz. — M. Hrl. 123. sz.
U. az. Az irodalom és az írók helyzetéről. Ujs. 16. sz.
U. az. Bevezetés «Az európai irodalom történetéhez». Nyugat. I. 183—188. l.
U. az. Kell-e költészet? P. Napló. 84. sz.
U. az. Könnyű és nehéz irodalom. Nyugat. II. 179—181. l.
U. az. Könyvről könyvre. Nyugat. II. 91—96.; 175—181.; 329—334.; 497—503. l.
U. az. Legújabb magyar versek. Nyugat. II. 177—178. l.
U. az. Mit tegyen az író a háborúval szemben? Nyugat. II. 553—554. l.
U. az. Nationalisme et patriotisme. Nouvelle Revue de Hongrie. 353—358. l.
U. az. Gedanken über Bücher. P. Lloyd. 291. reggeli sz.
Bajcsy-Zsilinszky Endre. Irodalom és politika. Szabadság. 14. sz.
Báza József. «Bankó leánya»-nak nyugatmagyarországi horvát változata. Irodört. 9—20. l.
Balassa, Eméric. Molière en Hongrie. Gazette de Hongrie. 32. sz.
Balázs Győző. Magyar költők anyaszeregetete. Miskolc. 48 l. — Ism. Néptan. Lapja. 222—223. l.
Balla Borisz. Írói tekintély. Literatura. 81—82. l.
Balogh József. Író, könyv és hírlap. Bp. Hrl. 108. sz.

- Bánfi, Florio.* Le Stimmate della B. Margherita d'Ungheria. Firenze. 18 l. + 1 képmell.
- Bánkúthy Ernő.* Levelek a Kisfaludy Irodalmi Kör letéteiből. Győri Szemle. 390—393. l.
- Bánóczi László.* Az új magyar reformkorszak és a Thália-Társaság. Literatura. 145—146. l.
- Baránszky-Jób László.* A stíluselmélet új útjai. Esztétikai Füz. 35—48. l. Önállóan is: 14 l. — Ism. sr. Irodört. 157—158. l.
- Baráth Béla.* A Batthyány Ignác-féle akadémiai tervezetek. Erd. Múz. 143—148. l.
- Bárdosi Németh János.* A dunántúli irodalom útja. Szabadság. 14. sz.
- Barta József.* Fajiság az irodalomban. A Cél. 71—88.; 124—134.; 143—154. l. Önállóan is: 42 l.
- Bartha Dénes.* A népköltés kutatásának új feladatai. Bpesti Szemle. 235. köt. 326—353. l.
- Bászeli Ernő.* A Petőfi-Ház és Győr. Győri Szemle. 45—48. l.
- U. az és Kemény József.* A Kisfaludy Irodalmi Kör negyedszázados története 1908—1933. Győr. 197 l. — Ism. V. M. Irodört. 34. l. — Pannonh. Szemle. 154—155. l.
- Békey Bláné, vitéz.* Százéves levelesláda. P. Hirl. Vas. 8. sz.
- Belohorszky Ferenc.* A százéves nyiregyházi színészet. Szabolcsi Szemle. 49—51. l.
- Benedek Marcell.* A harmincéves Thália. Századunk. 173—176. l.
- U. az.* A modern magyar színjátszás bölcsőjénél. M. Hirl. 90. sz.
- U. az.* A regény harca az idő ellen. Erd. Helikon. 54—56. l.
- Benkő Katalin Piroska.* A két királygyermekről szóló magyar népballadák. (Hero és Leander monda.) Marosvásárhely. 71 l. — Ism. N. S. Irodört. 35. l.
- Benkő László.* A «Halott vőlegény» története. Marosvásárhely. 61 l. — Ism. Zs. F. Irodört. 152—153. l.
- Berczelli A. Károly.* Út az új líra és dráma felé. Erd. Helikon 106—113. l.
- Berde Mária, R.* Az «Erdélyi Írói Rend» alakulása. M. Szemle. 20. köt. 371—374. l.
- Berényi László.* A kritika kritikája. Élet. 321—322. l.
- U. az.* A színház válsága. Élet. 653—654. l.
- U. az.* A történeti regény reneszansza. Élet. 284—286. l.
- U. az.* Irodalom és közönség. Élet. 925—927. l.
- U. az.* Korunk színházi problémái. Vasárnap. 469—472. l.
- Berinkei Irma, P.* Kispolgári regények. Nyugat. I. 396—400. l.
- Berkovits József.* Debrecen szellemi élete és a francia ösztönzések. Debrecen. 68 l.
- Bertalan István.* A tízéves Erdélyi Szépmíves Céh. Bp. Hirl. 260. sz.
- U. az.* A történeti regény reneszansza. Bp. Hirl. 90. sz.
- Berze-Nagy János.* A Szent László fűvéről szóló monda a népmesei kutatás megvilágításában. Ethn. 35—42. l.
- Birkás Géza.* Mistral és a magyarok. Pécs. — Ism. B. Vass. Gazette de Hongrie 7. sz.
- Bisztray Gyula.* Felvidéki irodalmi élet. M. Szemle. 21. köt. 268—275. l.
- U. az.* Nagyenyei Helikon. Prot. Szemle. 426—433. l.
- U. az.* Színházi krónika. M. Szemle. 20. k. 264—270. l.
- U. az.* Vajdasági irodalmi élet. M. Szemle. 22. köt. 430—439. l.
- U. az.* La littérature hongroise de Slovaquie. Nouv. Revue de Hongrie. VIII. 291—300. l.
- Bitay Árpád.* Egy egészséges regénytéma az erdélyi katolicizmus XVII századbéli történetéből. Erd. Tudósító. 1. sz.
- U. az.* Istoria Literara Maghiara. Bucuresti. 12 l.
- Bolgár Ágnes.* Magyar bájoló imádságok a XV—XVI. századból. 40 l.
- Bonkáló Sándor.* Magyar elemek a rutén irodalomban. Balassa József-Emlékkönyv. 42—45. l.

- Bory István.* A Ráday-könyvtár. Irodalomtörténeti Dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születés-napjára 52—57. l.
- Braunecker M. Margit.* Nagyszombat mint irodalmi központ. 1560—1640. 88 l. — Ism. Sz. Z. Irodört. 211—212. l.
- Brisits Frigyes.* A magyar katolikus költészet szelleme. Élet. 213—214. l.
- U. az.* Az új katolikus líra kialakulása hazánkban. Katolikus Szemle. 460—465. l.
- Clauser Mihály.* A Zrinyiász sorsa. (1650—1859.) 47 l. — Ism. Szemkő Aladár. Irodört. 212. l.
- Csahihen Károly.* Pest-Buda irodalmi élete 1780—1830. II. köt. (1933.) 163 l. — I-m. Waldapfel József. IK. 208—209. l. — V. M. Irodört. 151. l.
- Varjas Béla. EPhK. 130—131. l.
- Császár Edit, M.* Újabb színészettörténeti irodalmunk. Századok. 201—210. l.
- Császár Elemér.* Az író és közönsége. Berzeviczy-Emlékkönyv. 8—20. l. — Ism. H. Z. Bpesti Szemle. 234. köt. 366—367. l.
- U. az.* Az összehasonlító irodalomtörténet. (La Littérature comparée.) Györi Szemle. 69—74. l.
- Csókássy István.* A mű és alkotója. 216 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrb. 330. l.
- Csorba Tibor, Sz.* A «Kék Dunántúl irodalomtörténete» elé. Vasi Szemle. 3. sz.
- Csuka Zoltán.* A vajdasági magyar irodalom. Prot. Szemle. 223—225. l.
- Dénes Béla.* Irodalom a színházakban. Független Szemle. 80—81. l.
- U. az.* Könyvnap, «Ige»-kongresszus és egyebek. Független Szemle. 183—184. l.
- Dénes Clarissza.* A rajz kialakulása irodalmunkban. Rákospalota. 29 l. — Ism. Szinyei Ferenc. Irodört. 31—32. l.
- Dénes Tibor.* A színház tanulságai — a film problémái. Katolikus Szemle. 349—358. l.
- U. az.* Nő az irodalomban. Híradó. 52. sz.
- Dobó Sándor.* Népszínművek dala. 48 l. — Ism. B. L. Irodört. 213. l.
- Domanovszky Sándor.* A magyar királykrónika XVI. századi folytatása. Berzeviczy-Emlékkönyv. 21—34. l. — Ism. H. Z. Bpesti Szemle 234. köt. 367. l.
- Dombi Béla.* A drámaírási kísérletei Magyarországon a XVI—XVII. században. Pécs. — Ism. Kys. Irodört. 36. l. — Kardos László. Nyugat. II. 284. l.
- Domokos Sándor.* Népköltési kincseink. Mátészalkai M. kir. Polg. Fiúisk. Ért. 3—6. l.
- Dömötör Sándor.* A esőkmői sárkány históriája. Debr. Szemle. 318—329. l.
- Dsida Jenő.* A kilencedik helikoni találkozó. Pásztortűz. 275—276. l.
- U. az.* A kolozsvári Magyar Színház kapunyitása. Erd. Helikon. 643—644. l.
- U. az.* Lesz-e irodalmi utánpótlás Erdélyben? P. Napló. 164. sz. és Pásztortűz. 321—322. l.
- Dsida Ottó.* A nemzeti gondolat és a Kisfaludyak. Györi Szemle. 78—83. l.
- Ember Ernő.* A magyar népszínmű története. (Tóth Ede fellépésétől a század végéig.) Debrecen. 88 l. — Ism. Kenyeres Imre. IK. 413—414. l.
- Erős Balázs.* Harmincévesek munkára. Magyarország. 228. sz.
- Esty Pál.* Katolikus és irodalom. Új Élet. 409—416. l.
- Étsy Ö. István.* Az irodalomtörténet tanításának eredményesebbé tételéről. Prot. Tanügyi Szemle. 118—120. l.
- Fábián István.* A katolikus újjászületés az irodalomban. Napk. 552—554. l.
- U. az.* A romantikus regénystílus haldoklása. M. Szemle. 21. köt. 351—357. l.
- Farkas Gyula.* A magyar irodalom története. 336 l. — Ism. Sebestyén Károly. IK. 91—94. l. — Keresztury Dezső. Napk. 221—223. l. — Komlós Aladár. Erd. Helikon. 365—367. l. — Brisits Frigyes. Irodört. 83—84. l. — Németh László. Tanu. 107—116. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 223—226. l.

- —yi. Pásztorfűz. 61. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. 21. köt. 346—347. l.
 — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 235—238. l. — Eckhardt Sándor. Katolikus Szemle. 117—119. l. — Karl Sebestyén. P. Lloyd. 10. esti sz. —
 —a —é. EphK. 126—129. l. — Harsányi István. Új Magyarország. 127. l. —
 Sziklay László. M. Írás. 2. sz. — (Major József.) Új Élet. 367—368. l. —
 (Nicolay Kállay.) Nouv. Revue de Hongrie. 435—436. l. — B. A. Magyarország.
 27. sz. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 83—84. l.
 U. az. Erdélyiség a magyar irodalomban. M. Szemle. 22. köt. 215—224. l.
 és M. Hírl. 221. sz.
 U. az. Die Entwicklung der ungarischen Literatur. Berlin. 306 l. —
 Ism. S. G. Literatura. 351. l.
 Fehér Vince. A különböző társadalmi rétegek lokális irodalmunkban.
 Hid. 8. sz.
 Féja Géza. A magyar irodalom bölcsőjénél. Válasz. 360—367. l.
 U. az. Világosságot a Baumgarten-alap ügyében. Szabadság. 3. sz.
 U. az. Új magyar könyvek. Új Élet. 305—306 l. és Szabadság. 13. sz.
 Ferenczi Miklós. Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1932. év.
 (Erd. Tud. Füz. 64. sz.) 19 l. — és *Valentiny Antal*. Az erdélyi magyar
 irodalom bibliográfiája. 1933. év. Erd. Múz. 381—396.
 Fest Sándor. A Foreign Quarterly Review értekezése a magyar iro-
 dalomról. (1842.) Irodört. 125—129. l.
 F. I. Hegyek költészete. P. Hírl. Vas. 44. sz.
 Földessy Gyula. Petőfitől—Adyig. Válasz. 111—116. l.
 U. az. Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, az esztétika és
 a filozófia köréből. 271 l. — Ism. P. Hírl. 261. sz. — Marót Károly. Orsz.
 Középisk. Tanáregyes. Közl. 68. k. 105—106. l. — Karácsony Sándor. Prot.
 Szemle. 586—591. l. — Hatvany Lajos. Ujs. 221. sz. — Samuel Szemere.
 P. Lloyd. 254. esti sz.
 F. T. A kritikáról. Új Idők II. 716. l.
 Fülöp Ernő. A magyar irodalomtörténetírás kérdéséhez. Korunk.
 864—874. l.
 U. az. A módszeres kritika főszempontjai. Korunk. 768—772. l.
 U. az. Irodalomszemlélet és világszemlélet. Korunk. 467—469. l.
 Fürth Margit. I. Nők a világháború irodalmában. Literatura. 87—89. l.
 Füst Milán. Az írói sikerekről P. Napló. 68. sz.
 Gábrriel Asztrik. Breviárium-típusú kódexek. Emlékkönyv Szt. Norbert
 halálának 800 éves jubileumára. Gödöllő. 109—176. l. Önállóan is: 70 l.
 Gál János. Nyelvi és irodalmi régiségeink syllabusa. 61 l. — Ism.
 T. K. Irodört. 150. l.
 Gáldi László. Költészet és zene. Vasárnap. 403—405. l.
 U. az. Rokokó költészet. Vasárnap. 297—299. l. — Rónay György
 válasza. U. o. 316—318. l.
 Gálos Rezső. Adatok a deákos költészet kialakulásának történetéhez.
 Győr. — Ember Ernő. Debr. Szemle. 43. l.
 (g) Színház és cirkusz. Koszoru. 37. l.
 Gogolák Lajos. Magyar életformák és katolikus irodalom. M. Kultúra.
 12—15. l.
 Gombos Andor. A magyar népszínmű története. 42 l. — Ism. Színyei
 Ferenc. Irodört. 91—92. l. — Pannonh. Szemle. 151—152. l.
 Gorriupp Alszé. A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlaposztálya, fennállás-
 ának első félszázadában (Az Orsz. Széchényi-könyvtár kiadványai. III.)
 23 l. — Ism. Tolnai Gábor. Napk. 419—420. l. — Könyvtári Szemle. 10. l.
 — Halász Gábor. Nyugat. II. 511. l.
 Göbl-Gáldi László. Katolikus szellem a magyar irodalomban. Új Élet.
 268—272.; 348—351. l.
 Greguss Ágost. Írói arcképek. Sajtó alá rendezte: Mellinger Kamilla.
 Négyesy László és Császár Elemér bevezetőivel. (M. Irod. Ritkaságok. 30. sz.)
 288 l. — Ism. P. Hírl. 261. sz.
 Gulácsy Irén. Lesz-e gyümölcs a fán? Koszoru. 41—42. l.

- Gulyás József.* Csokonaihoz írott levelek. IK. 87—89. l.
U. az. Multunkból. (Tanulmányok.) Sárospatak.
Gulyás Pál. A kritika. Válasz. 267. l.
György Lajos. A magyar anekdóta története és egyetemes kapcsolatai. (250 vándoranekdóta. Az anekdóta forrásai.) 272 l. — Ism. Fábrián István. Napk. 731—732. l. — O. D. P. Lloyd. 254. esti sz.
U. az. Tárgytörténet és irodalomtörténet. IK. 225—233. l.
Hack Alfréd. Boileau a magyar irodalomban. Pécs. 57 l. — Ism. K. A. Irodört. 32. l. — (Michel Bariska.) Nouv. Revue de Hongrie. 209—210. l.
Halász Gábor. A kritikáról. Bibliofil Kalendárium 1933. 70—77. l.
U. az. Magyar humanisták. Nyugat. II. 582—592. l.
Halmi Bódog. Írói arcképek. 232 l. — Ism. B. L. Irodört. 89. l. — P. Hirl. 52. sz. — S. P. Lloyd. 45. esti sz. — K. A. P. Napló. 68. sz. — (sz.) Ujs. 73. sz. — M. Hirl. 51. sz.
Hankiss János. Irodalomszemlélet. I. sorozat. Debrecen. 80 l. — Ism. Solt Andor. IK. 204—206. l. — Szinnyi Ferenc. Napk. 339—340. l. — U. Irodört. 154—155. l. — Fülöp Ernő. Korunk. 467—469. l. — Varjas Béla EPhK. 129—130. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 591—592. l.
Haraszthy Gyula. Mai kritikánk létkérdése. Prot. Szemle. 290—291. l.
Hatvany Lajos. Az olvasó hivatása. Ujs. 273. sz.
U. az. Elfeledett magyar könyvek. A Toll. 89—96. l.
H. B. Az irodalom tehetetlensége és behódolása. Korunk. 674—675. l. (Hg. F.) Nemzeti játékszín. P. Hirl. 92. sz.
Hegyaljai Kiss Géza. Gépsasok a magyar költészetben. Téli Ujság 5. sz.
U. az. Írók és olvasók. Ker. Család. 8. sz.
U. az. Költők és könyvek. Ker. Család. 2. sz.
Herczeg Ferenc az irodalom és a lelkek válságáról. M. Hirl. 146. sz.
Hevesi András. Romantika és hagyomány. Bp. Hirl. 39. sz.
Hevesi Sándor. A színházi válság. Tükör. 2. sz.
U. az. A versek zenei titka. Uj Idők. II. 112—113. l.
U. az. Hat év magyar színművészete. jelentés az 1933. évi Greguss-jutalom tárgyában. Bpti Szemle. 232. köt. 226—242. l.
U. az. Hogyan kell befejezni egy szindarabot? Uj Idők. I. 512—514. l.
U. az. Kiskorú testvéreink és az irodalom. Uj Idők. II. 529—532. l.
U. az. Szabad szó a szabadtéri játékokról. Magyarország. 112—113. sz.
U. az. Szerző et Comp. Uj idők. II. 877—878. l.
U. az. Színjátéktól a hangjátékig. Uj idők. II. 736—738. l.
h. s. Nemzeti Színház. Magyarország. 72. sz.
Holló Domonkos. A garabonciás diák alakja a magyar néphagyományban. Ethn. 19—34. l. Önállóan is: 35 l. — Ism. Zs. F. Irodört. 152—153. l.
Honti János. A néphagyományok megmentéséről. Debr. Szemle 219—226. l.
Horváth Árpád. Ember és színház. Bp. Hirl. 22. sz.
U. az. Költő a színpadon. Bp. Hirl. 39. sz.
U. az. Stílus és színpad. Bp. Hirl. 72. sz.
Horváth Cyrill. Hogyan szólának? M. Nyelv. 136—150. l.
Horváth István Magyar irodalomtörténete. (Magy. Irod. Ritkaságok. 28. köt.) 146 l. — Ism. Mesterházy Jenő. Napk. 601. — P. Hirl. 261. sz. — T. P. Lloyd. 176. esti sz. Bp. Hirl. 260. sz.
Horváth János. A Hármaskönyv irodalomtörténeti jelentősége. Berzevicy-Emlékkönyv. 42—45. l. — H. Zs. Bpti Szemle 234. köt. 367. l. — Eckhardt Sándor. Katolikus Szemle. 631. l.
U. az. Újabb költészetünk világnézeti válsága. Irodört. 1—9. l.
Hunyady József. Magyarország ösnyomatványai. Könyvtári Szemle. 19. l.
Hunyady Sándor. Erdélyi magyar színjátszás. Magyarország. 174. sz.
Ignotus Pál. A kritikus és az ő szolgálata. Esti Kurir. 76. sz.
Ijjas Antal. A magyar színjátszás csődje felé. M. Kultúra. II. 525—527. l.
Illyés Gyula. Nép és költészet, egy kis verstan Kosztolányi Dezsőnek. M. Hirl. 52. sz.

Jambrits Lajos. Városaink a magyar dalköltészet tükrében. Nemzeti Figyelő. 31. sz.

Jancsó Béla. A Tizenegyek. Erd. Helikon. 192—197. l.

Jancsó Elemér. Az irodalomtörténetírás legújabb irányai. Erd. Múz. 65—78. l.

Jenei Ferenc. Irodalmi élet Győrött a 18. század végén. Irodalomtörténeti Dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. 117—135. l.

Jóó Tibor. A ritmus. Napk. 75—77. l.

Juhász Géza. Európai irodalom és magyarság. Izenet. 37—43. l.

U. az. Irodalmunk nyugati szemmel. Válasz. 270—275. l.

U. az. Magyar szellemi élet Debrecentől Amerikáig. Válasz. 136—141. l.

Kállay Miklós. Eszmék és irányok legújabb irodalmunkban. Koszorú. 16—22. l.

U. az. Fiaim csak énekeljete! (Névtelen költők versenye.) Híradó. 34. sz.

U. az. Folyóiratok. Nemzeti Ujság. Jún. 24. sz.

U. az. Házasság és család az új katolikus regényben. Élet. 702—704. l.

U. az. Hol a kritikus? Nemz. Ujs. 96. sz.

U. az. Stílusok és világosság. Nemz. Ujs. 118. sz. és Híradó. 221. sz.

U. az. Színház és szabadtér. M. Szemle. 22. köt. 315—323. l.

U. az. Ujságírás és szabadság. A Sajtó. 2. sz.

Kardos Béla. Csehszlovákia és a szlovenszko-i magyarság könyvtermelése 1921—1932-ig. Láthatár. 4. sz.

Kardos Tibor. A laikus mozgalom magyar bibliája. — Ism. Ember Ernő. Debr. Szemle. 43. l.

U. az. Humanizmus és bibliofília. Könyvtári Szemle. 50. l.

U. az. Mátyás udvara és a krakkói platonisták. Apollo. 63—69. l.

U. az. Néhány adalék a magyarországi humanizmus történetéhez. Pécs. — Ism. Ember Ernő. Debr. Szemle. 43—44. l.

Károsvy Pál. A kerepesi-úti temető költészete. (Sírversek, sírfeliratok.) 458 l. — Ism. Nemzeti Ujság. Jún. 24. sz. — P. Hirl. 216. sz. — Josef Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 238. esti sz. — Móricz Pál. Magyarság. 152. sz.

Kárpáti Aurél. A költő az időben és az időtlenségben. Literatura. 113—114. l.

U. az. Az Uj Thália bemutatkozása. Nyugat. I. 348—350. l.

U. az. Korszerűtlen elmélkedés a korszerű drámáról. Híradó. 34. sz.

U. az. Strófák a cirkuszról. Híradó. 16. sz.

Karsai Géza. Az elnyomatás korának ellenzéki irodalma. Pannonh. Szemle. 186—205. l. Önállóan is: 22 l. Pannonhalm. — Ism. Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 396. l.

Kassák Lajos. A könyv, mint használati tárgy. Szocializmus. 135. l.

U. az. A kritikus hivatása. Szocializmus 84. l.

U. az. Színházi mérleg és új kislátások. Munka. 1101—1104. l.

Kázmér Ernő. A színház világtörténete. Erd. Helikon. 71—72. l.

U. az. Irodalmi szemle. Kalangya. 307—316; 387—394. l.

Kéký Lajos. Az eperjesi kör. Berzeviczy-Emlékkönyv. 278—283. l. — Ism. H. Z. Bpi Szemle. 234. köt. 367—368. l.

Kemény István. Irodalmi szélhámosságok. Híradó. 28. sz.

U. az. Írók, olvasók, kiadók. M. Hirl. 68. sz.

U. az. Újra feltámad a «Koszorú» a Petőfi Társaság egykori harcos folyóirata. M. Hirl. 107. sz.

Kemény Katalin. Erdélyi emlékirók. — Ism. Szinnye Ferenc. IK. 97. l.

Kenyeres Imre. A magyar irodalomtörténetírás fejlődése a XVIII. században. 60. l. — Ism. Jos. Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 164. esti sz.

U. az. Népszínmű és népiesség. Irodalomtörténeti Dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. 136—144. l. Önállóan is: 21 l.

Kerecsényi Dezső. Humanizmusunk helyzetképe Mátyás után és Mohács előtt. Irodört. 59—75. l.

Keresztury Dezső. Az ifjúság Erdély-szemlélete. M. Szemle. 22. köt. 272—284. l.

- U. az.* Kelet és Nyugat között. M. Szemle. 21. köt. 142—154. l.
- Király Ilona.* A Toldi-monda és a francia hőselemek. EPhK. 11—18. l.
- Klempa Károly.* Romantikus drámánk spanyol vonásai. A keszthelyi premontrei reálgimn. Ért. 1—52. l. Önállóan is: 52 l. — Ism. N. S. Irodórt. 156—157. l. — Jos. Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 164. esti sz. — Biró Bertalan. M. Kultúra. II. 538. l.
- Klímes Péter.* Bécs és a magyar humanizmus. 111 l. — Ism. Rónay György. Vasárnap. 467—468. l.
- k. m.* Költők csatája a rím körül. Nemz. Ujs. 73. sz. és Híradó. 103. sz.
- Kodolányi János.* Iróhét, könyvhét. Szabadság. 21. sz.
- Komlós Aladár.* Az olvasó katejából. Híradó. 151. sz.
- Konsza Samu.* Katonadalok a székely népköltészetben. Erd. Múz. Egyesület Emlékkönyve. 52—58. l.
- Kónya József.* Az irodalomtanítás perspektívája. Prot. Tanügyi Szemle. 13—19. l.
- Kosztolányi Dezső.* A rímről. Balassa József-emlékkönyv. 81—86. l.
- U. az.* Mit tegyen az író a háborúval szemben? Nyugat. II. 554—558. l.
- U. az.* Versek szövegmagyarázata. P. Hirl. Vas. 24. sz.
- U. az.* Vojtina új levele egy fiatal költőhöz. P. Hirl. Vas. 10. sz.
- Kovács László.* A tízéves Erdélyi Szépművés Céh. Erd. Helikon. 161—166. l. és M. Hirl. 284. sz. L. még M. Hirl. 73. sz.
- Kovalovszky Miklós.* Az irodalmi névadás. M. Nyelv. 150—157.; 210—233.; 271—287. l.
- Kováts József.* Erdélyi elbeszélők olaszul. Erd. Helikon. 64—67. l.
- Kozma Antal.* Fénelon Télémaque-jának egy XVIII. századi magyar verses feldolgozása. — Ism. Kozocsa Sándor. IK. 209. l.
- Kozocsa Sándor.* A kritikus lélekalkata. Képzőművészet. 233—234. l.
- U. az.* Irodalomtörténeti repertorium. Az 1933. év irodalomtörténeti munkássága. IK. 101—112.; 210—224.; 321—336.; 415—431. l. — Önállóan is: IF. 53. sz. 60 l. — Ism. Könyvtári Szemle. 55. l. — (ma.) Híradó. (Pozsony). 292. sz. — P. Hirl. XII. 18. sz.
- U. az.* Folyóiratszemle. Láthatár. 8. sz.
- U. az.* Esztétikai szempontok a mai magyar irodalmi kritikában. Esztétikai Füzetek. 49—56.; 142—143. l. — Önállóan is: 10 l. — Ism. N. S. Irodórt. 213. l. — Literatura XXXIX. l. — Haraszthy Gyula hozzászólása: Prot. Szemle. 290—291. l. — Kozocsa válasza: Képzőművészet. 233—234. l. — Rónay György. Vasárnap 328. l. — F. T. Uj Idők. II. 716. l. — [Clauser Mihály.] Híradó. (Pozsony.) 227. sz.
- U. az.* Jegyzetek a kritikáról. Irodalomtörténeti Dolgozatok. Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. 155—166. l. Önállóan is: 14 l. — Ism. — Literatura. 336. l. — (te.) P. Hirl. 245. sz. — Josef Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 277. reggeli sz.
- U. az.* Napoleon a magyar költészetben. Rádió Élet. 30. sz. és Rádió Ujs. 30. sz.
- Környei Elek.* Hogyan alakult meg a pozsonyi Toldy-kör. Híradó. 52. sz.
- Kristóf, Gheorghe.* Istoria limbii și literaturii maghiare. Traducere de Arpád Bitay. Kolozsvár. 239 l. — Ism. Rajka László. IK. 409—410. l. — Benkő Gáspár. Irodórt. 214—216. l. — Nemz. Ujs. VI. 24. sz. — Vita Zsigmond. Pásztorút. 332—333. l. — R. Berde Mária. Prot. Szemle. 458—461. l. és M. Hirl. 203. sz.
- U. az.* Magyar irodalmi hatások a román irodalomban. Irodórt. 75—79. l.
- Kun Andor.* Gúnyversek. M. Hirl. 158. sz.
- Kürti Pál.* Kamaraszínház vagy aréna? Tükör. 8. sz.
- U. az.* Színpad és irodalom. Nyugat. II. 172—173. l.
- Lám Frigyes.* Pfüj-irodalom. Literatura. 232—233. l.
- Lektor.* Élvetélt irodalom. Literatura. 228—231. l.
- Lévay Endre.* A vajdasági magyar fiatalok kultúrmozgalma. Láthatár. 8. sz.

- Lovag Sándor.* Százhusos hegedű. Száz költő versgyűjteménye. Kaposvár. 102 l. — *Ism.* N. M. M. Kultúra. I. 215—216. l. — *M.* Hirl. 39. sz.
- Lugosi Döme.* Az első magyar játszó színírtársaság játékkrendje. 1790—1801. IK. 165—179. l.
- (*ma.*) Irodalmi hírek. Híradó. 64. sz.
- Mahotka Jenő.* Szépirodalmi folyóirataink története az abszolutizmus korában. 44 l.
- Málly Ferenc.* A Gualbertus-komédia forrása. Szegedi reálgimn. ért. 1933. 28—31. l. — *Ism.* IK. 100. l.
- Mályusz Elemér.* A Toldi-monda. A Gr. Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Int. Évkönyve. IV. köt. 126—149. l.
- Marek Antal.* A könyv prostitúciója. *Literatura.* 303—304. l.
- Márkus László.* Új Thália. Tükör. 3. sz.
- Márkus Pál.* A mai pesti színház és az Új Thália. *Fiatalság.* 91. l.
- Merényi Oszkár.* Magyar föld és magyar irodalom. Kaposvár. 86 l. — *Ism.* Lotz János. Prot. Szemle. 596—598. l.
- Mihály László.* A tizenöt éves erdélyi irodalom «hősorszáka» és a «Tizenegyes». *Nemz. Ujs.* 16. sz.
- Mikecz Ödön.* A Kisfaludy-Társaság vándorgyűlése. Szabolcsi Szemle. 65—66. l.
- Mitrovics Gyula.* A kritika hivatása. *Képzőművészet.* 253—254. l.
- M. N. J.* Az Erdélyi Magyar Írói Rend. *Korunk.* 320—321. l.
- Molnár Antal.* A magyar népdalról. *Új Magyarország.* 167—169. l.
- Molnár Ferenc.* Színházi válság. *P. Napló.* 291. sz.
- Molter Károly.* Erdélyi közírók. *Láthatár.* 8. sz.
- U. az.* Film a modern prózáról. *Kalangya.* 245—253. l.
- U. az.* Író-iparos. *M. Minerva.* 1—6. l.
- Móricz Zsigmond.* A legfiatalabb magyar irodalom problémái. *P. Napló.* 164. sz.
- U. az.* Lehet-e a paraszttól író? *Magyarország.* 72. sz.
- M. S.* Irodalmi Tanács. *Ujs.* 52. sz.
- Murányi-Kovács Endre.* Könyvek között. *Független Szemle.* 163—165. l.
- U. az.* Shakespeare-ciklus a Nemzeti Színházban. *Független Szemle.* 148. l.
- Nagy András.* A Holnaposok. *Esti Kurir.* 75. sz.
- R. Nagy András.* Színházi napló. *Erd. Helikon.* 715—717. l.
- Nagy M. Anna.* Mária-himnuszaink a középkorban. *Az Angolkisasszonyok Beatae Mariae Virginis Intézetének Ért.* 3—8. l.
- Nagy Lajos.* Írók és főpincérek. *Híradó.* 221. sz.
- Németh Andor.* A magyar regényről. *Független Szemle.* 30—33. l.
- Németh Antal.* Bevezetés a színház esztétikájához. *Esztétikai Füz.* 80—92. l.
- Németh Imre.* Költő és statisztikus. *Nyugat.* I. 359—363. l.
- (*N. N.*) Az erdélyi magyar író hivatása. *Erd. Tudósító.* 1. sz.
- (*N. N.*) A temető költészete. *Bp. Hirl. Jún.* 10. sz.
- Nyisztor Zoltán.* A Dunántúli irodalmi feltámadása. *M. Kultúra.* II. 332—333. l.
- U. az.* A kritika szabadsága. *Híradó.* 263. sz.
- Olasz Péter.* A serdtülő fiú a magyar regényben. — *Ism.* Szondy György. Prot. Szemle. 316. l.
- Ortutay Gyula.* Nyíri, rétközi nóták. *Népünk és Nyelvünk.* 78—80. l.
- Ó.* Nemzeti Színház. *M. Írás.* 4. sz.
- (—*ő.*) Szabadtéri játékok. *Koszorú.* 40. l.
- Paál Jób.* Irodalom egy elhagyott magazinban. *Híradó.* 175. sz.
- Péczy Ödön.* Elvek és költészeti irányok az 1890-es évek irodalmában. (1932.) 50 l. — *Ism.* Szinnyi Ferenc IK. 97. l.
- Perényi Livia.* A halál gondolat fejlődése három század magyar lírájában. 58 l.
- Pintér Jenő.* Magyar Irodalomtörténete. V. — *Ism.* Bánhegyi Jób. Pannonh. Szemle. 150—151. l. — VI. köt. — *Ism.* Vajthó László. Napk.

- 165—166. l. — t. i. Debr. Szemle 41—42. l. — Keményfy János. Irodört. 27—29. l. — Bartha József. A Cél. 65—70 és 209—214. l. — yi. Páztortüz. 61. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 46—47. l. — Várdai Béla. Kat. Szemle. 186—187. l. — Böhm Dezső. Prot. Tanügyi Szemle. 31—32. l. — Bp. Hirl. 4. sz. — Agárdi László. M. Középisk. 10—12. l. — Bánhegyi Jób. Pannonh. Szemle. 150—151. l. — Halász László. M. Kultúra. 137—138. l. — VII. kötet. — Ism. Komlós Aladár. Erd. Helikon. 364—365. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 300—302. l. — —n. P. Lloyd. 57. esti sz. — Varjas Béla. EPhK. 130. l. — Kardeván Károly. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 67. k. 215—218. l. — Böhm Dezső. Prot. Tanügyi Szemle. 160—162. l. — Agárdi László. M. Középisk. 76—78. l. — Bánhegyi Jób. Pannonh. Szemle. 316—317. l. — —s —e. Bp. Hirl. 123. sz. — P. Napló. 41. sz. — K. A. U. o. 57. sz. — B. A. Magyarország 90. sz. — i. Magyarország. 45. sz.
- Pongrácz Kálmán.* A tízéves Erdélyi Szépművészeti Céh. M. Szemle. 21. köt. 160—166. l.
- U. az.* Magyar irodalompolitika. Válasz. 147—152. l.
- Possonyi László.* A történeti regény, mint a jövő egyik építő faktora. Nemz. Ujs. 291. sz.
- Pukánszky-Kádár, Jolántha.* Goethes Faust auf der ungarischen Bühne. Ung. Jahrb. 101—115. l.
- Püskösti Andor.* Baumgarten-ésőd. Ujs. 16. sz.
- Rácz Pál.* Kárpátalja magyar művészete. M. Írás. 6. sz.
- Radó, Antonio.* Un Petriarchista ungherese. Venezia. 18 l. Kiny az Atti Del Reale Instituto Veneto di Scienze, Lettere ed Artiból.
- Radványi Kálmán.* Katolikus regények. Élet. 891—892. l.
- Rass Károly.* A feltámadás kérdése régi kódexirodalmunkban. Vasárnap. 116—118. l.
- Ravasz László.* Ars Hungarica. Berzeviczy-Emlékkönyv. 212—219. l. — Ism. H. Z. Bpesti Szemle. 234. köt. 370. l.
- Rédey Tivadar.* A színházi közönségről. Szabolcsi Szemle. 88—86. l.
- U. az.* A színházi kritikus lelkiismerete. Bpesti Szemle. 234. köt. 166—174. l.
- U. az.* A színikritika esztétikai követelményei. Esztétikai Füzet. 57—64. l.
- U. az.* Színpad és irodalom. Nyugat. II. 31—37. l. — Kürti Pál hozzászólása. U. o. II. 172—173. l. — Rédey válasza. U. o. II. 228. l.
- Relle Pál.* Irodalmi Tanács. M. Hirl. 57. sz.
- Reményi József.* Amerikai magyar írók és költők. Láthatár. 2—3. sz.
- U. az.* A regény mint az emberi élet útmutatója. Új Élet. 68—73. l.
- U. az.* Irodalmi kultúra. Vasárnap. 216—218. l.
- U. az.* Kisebbségi író szerepe — amerikai szemmel. Láthatár 5. sz.
- U. az.* Magyar irodalmi alkotások Amerikában. Láthatár. 1. sz.
- U. az.* Regionalizmus és gyökertelenség. Literatura. 161—163. l.
- Reményik Sándor.* A könyv éneke. Páztortüz. 201. l.
- U. az.* A Páztortüz multjáról és jövő terveiről. Láthatár. 5. sz.
- Rexa-Dezső.* A Nemzeti Színház tagjai és a forradalom. P. Hirl. Vas. 10. sz.
- Rihmer Oszkár.* Vajdasági irodalom. Új Élet. 497—498. l.
- r. m.* A kultuszminiszter a magyar írókért. Literatura. 1. l.
- Rónay György.* A Dunántúl irodalmi feltámadása. Nemz. Ujs. 209. sz.
- U. az.* Katolikus verses zsoltárfordítások a XIX. században. 23 l. — Ism. É. Sz. Irodört. 210—211. l.
- Rónay Mária.* Egy század története Pest politikai és irodalmi szalonjaiban. M. Hirl. 291. sz.
- Rózsa Albert.* A jugoszláviai magyar sajtó 1934-ben. Láthatár. 6. sz.
- U. az.* Az erdélyi magyar könyvtérrelés tízennégy éve. Láthatár. 5. sz.
- U. az.* Az erdélyi sajtó statisztikája. Láthatár. 6. sz.
- S. A.* Történelem a színpadon. Tükör. 5. sz.
- Saál Béla.* Ríport a szabadtéri színpad szociális művészetéről. Katolikus Szemle. 567—568. l.

Saad Ferenc. A XVII. század magyar katonája az egykori költészet tükrében. M. Katonai Szemle. 1. sz.

U. az és Dambóki Pál. Bem apó a magyar költészetben és a nép lelkében. Bem apó. 216—236. l.

Sawageot, Aurélien. A magánhangzók hosszúsága a magyar versmértékben. Balassa József-Emlékkönyv. 126—129. l.

Scheiber Sándor. Az ötvenéves Magyar Zsidó Szemle jubileumára. Magyar Zsidó Szemle. 3—12. l.

Schöppflin Aladár. A Nemzeti Színház ügye. Nyugat. I. 465—467. l.

U. az. Emlékezés a Vasárnapi Ujságra. Tükr. 3. sz.

U. az. Erdélyi irodalom. Nyugat. I. 109—111. l. — I. Szemlér Ferenc hozzászólása. U. o. 234—235. l. — Schöppflin válasza. U. o. 235. l. — Tolnai Gábor hozzászólása. U. o. 345—346. l.

U. az. Színdarabok torlódása. Tükr. 11. sz.

U. az. Színházi mérték. Nyugat. II. 87—89. l.

Schreiber Erzsébet. Zola és a magyar irodalom. Pécs. 89 l. — Ism. Szabó Dávid. IK. 319—320. l. — Benedek Marcell. Századunk. 206—207. l.

Semetkay József. Irodalmi élet a Dunántúl. Új Élet. 363—365. l.

Solt S. Andor. A magyar dráma színpadi műformáinak kialakulása a XIX. század első harmadában. (IF. 49. sz.) — Ism. Kys. Irodört. 92. l.

U. az. Történeti drámairodalmunk a szabadságharc előtt. Irodalomtörténeti Dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. 194—205. l.

Sólyom Jenő. Luther és Magyarország. (A reformátor kapcsolata hazánknak.) 191 l. — Ism. v. u. Irodört. 31. l.

Supka Géza. Pesti parnasszus. Literatura. XIII—XIV. l.

Surányi Miklós. Adoma és torzkép. P. Hirl. Vas. 5. sz.

U. az. A kenyér és a kenyér. Új Idők. II. 596. l.

U. az. Drámagyár. Új Idők. I. 288—290. l.

U. az. Magyar Robinsonok. P. Hirl. Vas. 27. és 123. sz.

Szabó T. Attila. Adalékok és szempontok a magyar diákéneklés irodalomtörténeti vizsgálatához. Kolozsvár. 52 l. — Ism. Deutsch-Ung. Heimatsbl. 182. l.

U. az. Egy XVI. századi énekszerzőnk nevééről. Irodört. 130—132. l.

Szabó Dezső. A magyar irodalom sajátos arca. 66 l.

Szabó József S. Erdélyi irodalmi élete a XIX. század elején. Prot. Szemle. 23—31. l.

Cs. Szabó László. Vers és történelem. (Egy vers-antológia terve.) Válasz. 332—342. l.

Szabó Pál. Írók a szigeten. Szabadság. 24. sz.

Szakály Dezső. Magyar akarattal (Szavale-kórus.) — Ism. P. Hirl. 52. sz.

Szalay Károly. Daloló szívek. (Verses antológia.) Pápa. — Ism. Ifj. D. B. Élet. 645—646. l.

Számadó Ernő. Parasztersek. Izenet. 119—127. l.

Szász Károly. Jelentés a Voinits-érem odaítéléséről. A magyar drámairodalom 1933-ban. Ak. Ért. 170—179. l.

Szász Zoltán. Irodalom és politika. P. Napló. 274. sz.

U. az. Szabadtéri játékok. Ujs. 192. sz.

U. az. Színház. P. Napló. 141. sz.

Szemere, Ladislaus. Ungarische Lyrik. 80 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrb. 278. l.

Szemlér Ferenc, I. A vécsi Helikon idei találkozója. Láthatár. 5. sz.

U. az. Az olvasó naplója. Erd. Helikon. 639—641. l.

U. az. Mit tud a román irodalom rólunk? Láthatár. 1. sz.

Szenes Tilda. Könyvdivatok. Literatura. 75—77. l.

Szent-Iványi Béla. A győri nyomda rejtett kiadványai 200 évvel ezelőtt. Könyvtári Szemle. 51. l.

Szentmihályi Péter. A «Válasz». Szabolcsi Szemle. 125—126. l.

Szerb Antal. A regény és a történelem. Erd. Helikon. 413—416. l.

- U. az.* Az irodalmi elmélet új nemzedéke. Válasz. 72—73. l.
U. az. Középosztály és irodalom. Válasz. 352—359. l.
U. az. Magyar irodalomtörténet. I—II. köt. Kolozsvár. 342, 255 l. —
 Ism. Gáos Rezső. IK. 313—317. l. — Makkai László. Erd. Helikon. 744—748.
 l. — Bisztray Gyula. Láthatár. 4. sz. — Keményfy János. Irodört. 138—144.
 l. — Juhász Géza. Válasz. 270—275. l. — Pörje Sándor. U. o. 178—283. l. —
 Zlinszky Aladár. Orsz. Középisik. Tanáregy. Közl. 96—100. l. — Bisztray Gyula.
 M. Szemle. 21. köt. 347—350. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 156—160.
 l. — K. M. Nemz. Ujs. VI. 24. sz. — Gáldi László. Vasárnap. 362—364. l.
 — Fülöp Ernő. Korunk. 864—874. l. — Hevesi András. Tükör. 8. sz. —
 Vájlok Sándor. M. Minerva. 283—286. l. — EPhK. 146. l. — Cs-Ó. Uj
 Magyarság. 173—174. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 521—524. l. —
 Belohorszky Ferenc. Szabolcsi Szemle. 233—237. l. — Hamvas Béla. Füg-
 getlen Szemle. 193—194. l. — Borka Géza. Uj Élet. 668—671. l. — Hevesi
 András. Bp. Hirl. 192. sz. — Vita Zsigmond. Erdélyi Fialatok. 137—139. l. —
 Hatvany Lajos. Ujs. 195. sz. — C. L. P. Lloyd. 238. esti sz. — (f. g.) M. Hirl.
 185. sz. — Kemény István. M. Hirl. 266. sz.
Szinnyei Ferenc. Humoristáink a Bach-korszakban. Irodört. 177—187. l.
Szira Béla. Színházi krónika. Katolikus Szemle. 445—448. l.
Szirmai Károly. Gondolattörédek a jugoszláviai magyar irodalomról
 és a Kalangyáról. Kalangya. 1—4. l.
Szobor P. A «Szabolcsi Szemle» életrehívása. Szabolcsi Szemle. 1—3. l.
Szombathy Viktor. Szlovenszkói magyar kultúrelét. Láthatár. 8. sz.
Szondy György. A magyar ifjúsági irodalom gyermekkora. (1669—1848.)
 Kecskemét. — Ism. Ember Ernő. Debr. Szeml. 42. l.
 (Sz-Ó Z.) Szegedi Fialatok. Magyarország. 189. sz.
Szvatkó Pál. A szlovák líra fejlődése. M. Szemle. 22. köt. 352—361. l.
 (Sz. Z.) Az irodalom mögül. Híradó 227. sz.
Talpassy Tivó. Az íróhét margójára. Szabadság. 24. sz.
Tamás Ernő. A kritika kritikája. Literatura. 257—258. l.
U. az. A márciusi forradalom költői. P. Hirl. Vas. 10. sz.
U. az. Az első Shakespeare-előadás Magyarországon. P. Hirl. Vas. 3. sz.
U. az. Vers és valóság. P. Hirl. Vas. 6. sz.
Tamás Lajos. Az erdélyi és szlovenszkói irodalmi élet. M. Minerva
 161—163. l.
Tavaszy Sándor. Az erdélyi magyar tudományos élet útja. Erd. Helikon.
 561—563. l.
Thienemann Tivadar. Irodalomtörténeti alapfogalmak. 266 l. — Ism.
 Hajnal István. Századok. 73—75. l.
Thury Lajos. Irodalmi feljegyzések. Híradó. 64. sz.
Thurzó Gábor. Fialat költők. Erd. Helikon. 641—643. l.
U. az. Meghalt-e a líra? Élet. 171. l.
Tímár Kálmán. A Nagyszombati kódex. M. Nyelv. 180—181. l.
U. az. A Simor- és a Kriza-kódex fölfedezése. M. Nyelv. — Aranka-
 és Jankowich-kódex. M. Nyelv. 306—307. l.
Tolnai Gábor. Dunavölgyi irodalomtörténet. Bp. Hirl. 291. sz.
U. az. A vidéki irodalom kérdése. M. Szemle. 22. köt. 74—80. l.
U. az. Erdély magyar irodalmi élete. Szeged. 141 l. — Ism. Schöpflin
 Aladár. Nyugat. I. 109—111. l. — M. Szemle. 20. k. 2. sz. X. l.
Tolnai Vilmos. Báró de Maux és Münchhausen. Irodört. 21—24. l.
Tóth Béla. Uj Írók. Debr. Szemle. 44. l.
Tóth Dénes. Egyházinépekeink sorsa. Katolikus Szemle. 756—758. l.
Tóth Emőke. Voltaire Henriade-je és a magyar irodalom. Szeged. —
 Ism. K—r A—a. Irodört. 92. l.
Tóth László. A Nemzeti Színház problémái. M. Szemle. 21. köt. 47—58. l.
U. az. Írók válsága. Élet. 573—574. l.
Törös László. Nótafelfedező úton a nagykőrösi Pótharaszton. Nagy-
 körösi Arany János-Társ. Évkönyvei. VIII. köt. 140—150. l.

Trócsányi Zoltán. A magyar könyv kalendárium-korszaka. Könyvtári Szemle. 53. l.

U. az. Apróságok a magyar könyv multjából. Könyvtári Szemle. 45. l.

U. az. Az Aurórárt Lipcsében kötötték. Könyvtári Szemle. 37. l.

T-T. J. A Szent Patricius Purgatóriumáról való históriának forrása? M. Nyör. 31. l.

Tudor, A. P. Traduceri din literatura română în ungurește. București. 42 l.

Turóczy-Trostler József. A magyar szellem európaizálódásának első formái. Balassa József-Emlékkönyv. 149—166. l.

U. az. A magyar nyelv felfedezése. (Két tanulmány az európai és a magyar humanizmus kapcsolatairól.) 99 l. — Ism. Fábrián István. Napk. 489. l. — Pörje Sándor. Válasz. 165—166. l. — Koszólányi Dezső. P. Hirl. Vas. 41. sz. — (Etienne Finciczky.) Nouv. Revue de Hongrie. 523—524. l. — Ignotus. M. Hirl. 248. sz.

U. az. Die Anfänge der ungarischen Geschichtsprosa. Ung. Jahrb. Kluy: 19 l.

U. az. Magyar Cartesianusok. Minerva-Könyvtár. 48. sz. 51 l. — Ism. Fábrián István. Napk. 489. l. — Benedek Marcell. Prot. Szemle. 113—115. l.

Tutsek Anna. Karácsonyi könyvek. Új Idők. II. 742—744. l.

Ujházy György. Mikor lesz magyar színjátszás? M. Irás. 8—9. sz.

Újváry László. Új magyar színjátszás. Korunk. 382—384. l.

U. L. Politizáljon-e az irodalom. Korunk. 406—409. l.

Vajda János. A regény körül. Híradó. 168. sz.

Vajtlak Sándor. A magyar irodalom Csehszlovákiában. M. Minerva. 60—61. l.

U. az. A modern magyar irodalom problémái. Új Élet. 180—181. l.

U. az. A pozsonyi költők. Híradó. 168. sz.

U. az. A szlovenszkói magyar irodalom tizenöt éve. Új Élet. 584—588. l.

U. az. Erdély és Szlovenszko. M. Minerva. 96. l.

Vajtai István. Vörösmartytól Adyig. (Egy évszázad hazafias költészetének iránya.) M. Kultúra. II. 508—513. l.

Vajthay Dénes. A Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság. M. Minerva. 252—253. l.

U. az. Magyar irodalom a csehszlovák köztársaság területén. M. Minerva. 124—125. l.

Valér Erik. A mai színpad problémái. Független Szemle. 127—130. l.

Valjavec Frigyes. Magyar írók levelei gróf Széchenyi Ferenchez. IK. 181—192.; 307—312.; 387—396. l.

U. az. Der deutsche Kultureinfluss in Ungarn. Deutsch-Ung. Heimatblätter. 35—77. l.

Vándor Gyula. Olaszország és a magyar romantika. 105 l. — Ism. Josef Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 221. esti sz.

Várady Imre. A modern olasz irodalom a magyar nyelvterületen. Vasárnap. 439—442. l.

U. az. La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria. Roma. I. Storia. II. Bibliografia. 498., 406 l. — Ism. Tolnai Gábor. Láthatár. 8. sz. — Literatura. 376—379. l. (Együttal bibliografiai kiegészítés is.) — P. Hirl. 261. sz. — Radó Antal. Bp. Hirl. 244. sz. — —dó. P. Lloyd. 248. esti sz. — —y.— Nemz. Ujs. 260. sz.

Varga Zoltán. Magyar Irodalmi Ritkaságok. Századok. 104—105. l.

Vargha Damján. Május szépséges asszonya. Katolikus Szemle. 304—305. l.

Varjas R. Béla. Erdély és irodalmunk nemzeti egysége. 104 l. — Ism. Csuka Zoltán. Láthatár. 6. sz.

Vass László. Tízéves az Erdélyi Szépművés Céh. Új Élet. 431—433. l.

Váth János. Magyar katolikus szépirodalom. 2. kiad. Kalocsa. (1933.) 112 l. — Ism. Solt Andor. IK. 318—319. l. — Szifra Béla. Irodört. 30—31. l. — —l.— Nemz. Ujs. 118. sz.

Veridicus. Irodalom és történet. Múlt és jövő. 116—117. l.

- Vértes O. András.* Ismeretlen magyar középkori verssorok. IK. 194—195. l.
- Vidor Pál.* A magyar irodalom zsidószemlélete. M. Zsidó Szemle. 44—46. l.
- Vikár Béla.* A finn szampó magyar visszhangja. Balassa József-Emlékkönyv. 166—170. l.
- Viski Király.* Gyöngyösbokréta. M. Szemle. 22. köt. 409—417. l.
- Vonovich Géza.* A költészet hivatása. Berzeviczy-Emlékkönyv. 238—244. l.
1. — Ism. H. Z. Bpti Szemle 234. köt. 370—371. l.
- U. az.* A Nemzeti Színház és a nemzeti kultúra. M. Otthon. 2. sz.
- U. az.* Az ifjúsági irodalomról. Diárium. 169—170. l.
- Wagner Lilla.* Az erdélyi irodalom útja. Láthatár. 7. sz.
- Waldapfel Imre.* Az európai öntudat filológiája. (Adalékul a magyar humanizmus-kutatás problematikájához.) Válasz. 253—257. l.
- U. az.* A humanizmus újabb irodalma. EPhK. 180—184. l.
- U. az.* XVII. századi fordítás-töredék Horatiusból. IK. 402. l.
- Waldapfel József.* Gertrudis mártíromsága. IK. 90. l.
- Willer József.* Byron és a modern magyar eposz. Győr. 66 l.
- Wünscher Frigyes.* A Sajtó hét esztendeje. A Sajtó. 1—2 l.
- X. Y. Z.* Marginalien zu einem Theaterprozess. P. Lloyd. 26. reggeli sz.
- (—y.) A közön ég izlése. M. Hirl. 90. sz.
- Z.* A Magyar Írók Hete a Margitszigeten. M. Írás. 6. sz.
- Z.* A magyar színészet problémái Szlovenszkon és Ruszinszkon. M. Írás. 3. sz.
- Zilahy Lajos.* Az irodalom fegyverben. Szabolcsi Szemle. 86—89. l.
- U. az.* Mit tegyen az író a háborúval szemben. Nyugat. II. 559—560. l.
- U. az.* Nemzeti Színház. P. Napló. 22. sz.
- Zsoldos Jenő.* A felvilágosodás német-zsidó írói és a magyar irodalom. 38 l. — Ism. ts. Irodttört. 155. l. — Jos. Turóczi-Trostler P. Lloyd. 68. esti sz. — (k.) Mult és Jövő. 219. l. — Vidor Pál. M. Zsidó Szemle. 44—46. l.
- Zsolt Béla.* Színházi konjunktura. Ujs. 240. sz.
- A Kisfaludy-Társaság új tagjai. Napk. 174—175. l.
- A magyar esztétikai tudomány újjászületése. Napk. 351—352. l.
- A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete. (1505—1805.) Összeállították: Dóczy Jenő, Wellmann Imre és Bakáts István. 354 l. — Ism. Haraszthy Gyula. IK. 411—412. l. — P. Lloyd. 192. esti sz. — Trocsányi Zoltán. Bp. Hirl. 136. sz.
- A magyar könyv és az utódállamok. Láthatár. 6. sz.
- A Nemzeti Színház. P. Hirl. 89. sz.
- A Petőfi-Társaság élete. Koszoru. 47—49. l.
- Aranykalászok. (Dunántúli dalkoszorú.) Versesgyűjtemény. Összeállította: Várkonyi-Vollain Ferenc. — Ism. nyilász. Élet. 469. l.
- A Tabán az irodalomban. Literatura. 225—227. l.
- A temető költészete. Bp. Hirl. 129. sz.
- A Válasz. Tanu. 194—196. l.
- Az élet ritmusa. Katholikus költőink anthológiája. Szerk.: Alszeghy Zolt és Kállay Miklós. — Ism. —s. Napk. 406—407. l.
- Ar «Erdői lak» és három költő emléke az eperjesi hegyen. P. Hirl. Vas. 35. sz.
- Az olvasó próbája. Nemz. Ujs. 129. sz.
- Erdélyi magyar könyvtermelés 1919—1932-ig. Magyarság. 68. sz.
- Fiatalság az irodalomban. Nemz. Ujs. 45. sz.
- Irodalmi problémák. Napkelet. 20 21. l.
- Irodalom az alkotmányban. Nemz. Ujs. 215. sz.
- Irodalomtörténeti Dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. 292 l. + Császár Elemér arcképmelléklete. — Ism.: Új Magyarság. Dec. 8. sz. —ds. Irodttört. 205. l. — P. Hirl. 292. sz. — P. Lloyd. 275. esti sz. — Vas. Ujs. nov. 11. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 52. sz.

- Írók nyilatkozata az Irodalmi Tanács tervéről. Est. 54. sz.
 Ismeretlen magyar költők. Nyugat. I. 125—132. l.
 Könyvésztünk. Kalangya. 83—84.; 163—164.; 243—244.; 323—324.;
 399—400. l.
 Lupi. Narratori Transilvani. Szerk.: Balla Ignác. Ford.: Alfredo Jeri
 és Ettore Cozzani. Milano. (1933.) — Ism. Kováts József. Erd. Helikon. 64—67. l.
 Magyar írók külföldön. Idegenforg. Tudósító. 1. sz.
 Magyar reneszánsz írók. (M. Irod. Ritkaságok. 29 sz.) 192 l. — Ism. Főgel
 Sándor. Napk. 603—604. l. — P. Hirl. 261. sz. — Jos. Turóczi-Trostler.
 P. Lloyd. 182. esti sz.
 Marosvécsi napok. Erd. Helikon. 554—558. l.
 Modern Magyar Lyrics. Összeválogatta Balogh Barna. London. — Ism.
 P. Hirl. 46. sz.
 Negyven év. Uj Idők. II. 880—881. l.
 Quelques nouvelles hongroises. Tom I. 187 l. — Ism. —h—a. M. Középisk.
 19—20. l. — P. Napló. 278. sz.
 Régi magyar folyóiratok szemelvényekben. (M. Irod. Ritkaságok. 24. sz.)
 87 l. — Ism. Karácsony Sándor. Prot. Szemle. 118—119. l.
 Szemelvények a Péter András diákok sárréti népköltési gyűjtéséből.
 A szeghalmi ref. reálgimn. Ért. 34—40. l.
 The Magyar Muse. (An Anthology of Hungarian poetri 1400—1932.)
 — Ism. K. M. Napkelet. 26—28. l.
 Új magyar líra. Összeállította: Kárpáti Aurél. 86 l. — Ism. Thurzó
 Gábor. Erd. Helikon. 641—642. l. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 141.
 esti sz. — L. G. P. Napló. 164. sz. — P. Ujs. 176. sz.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

- Angyal, David, Dr.:** Die Jugendjahre Franz Josephs (1830—1848), Sonderdruck (Historische Blätter 6. Heft.) Wien, 21 l.
- Bánrévy György:** A budavári katonai szertár (Zeughaus) 1725—1901. 48 l.
- Ferenczi Miklós, Dr.—Valentiny Antal:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1933. év. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 70. szám.) Kolozsvár, Minerva r.-t. 18 l.
- Fleischer Gyula:** Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián. A Magy. Tud. Akadémia kiadása. 108 l.
- Földes Béla:** Brentano Lujo emlékezete. (Emlékbeszédek, M. Tud. Akadémia.) 32 l.
- Kéky Lajos:** János Béla emlékezete. (Emlékbeszédek, M. Tud. Akadémia.) 31 l.
- Konek Frigyes:** Balló Mátyás l. tag emlékezete. (Emlékbeszédek, M. Tud. Akadémia.) 16 l.
- Közzei László:** Revízió a művészet körül és más tanulmányok. Szerző kiadása. K. 8-r. 84 l.
- Kristóf György, Dr.:** Szabolcska Mihály Erdélyben. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 72. sz.) Kolozsvár, 62 l.
- Melich János:** Latinbetűs helyesírásunk eredete. (Értekezések a nyelv- és néptudományi osztály köréből, XXV. k. 4. sz.) 45 l.
- Mitrovics Gyula:** Esztétika és kritika. (Esztétikai Füzetek II. évf.) Csáthy F.
- Moór Gyula, vitéz Kunz Jenő l. tag** emlékezete. (Emlékbeszédek, M. Tud. Akadémia.) 19 l.
- Németh Gyula:** A magyar rovásírás. (A magyar nyelvtudomány kézikönyve.) M. T. Akadémia VII. 31 l.
- Németh Gyula:** Thury Gyula l. tag emlékezete. (Emlékbeszédek, M. T. Akadémia.) 25 l.
- Papp Ferenc, Dr.:** Gyulai Pál a kolozsvári református kollégiumban. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 69. sz.) Kolozsvár, Minerva r.-t. 18 l.
- Rados Gusztáv:** Kürschák József emlékezete (Emlékbeszédek, M. T. Akadémia.) 18 l.
- Somogyi József, Dr.:** Tehetség és eugenika. A tehetség biológiai, pszichológiai és szociológiai vizsgálata. Eggenberger, 416 l.
- Tamás József, Dr.:** Prohászka Ottokár társadalomszemlélete (Magyar Fiatalok könyvei: 1. szám). 55 l.
- Timár Kálmán:** Árpád-házi Boldog Margit legendája. A breviáriumi legendák. Pannónia 6: sz. Kalocsa, szerző kiadása, 47 l.
- Trostler, Josef:** Die Anfänge der ungarischen Geschichtsprosa (Sonder-Abdruck, Ung. Jahrbücher, XIV.) Berlin, 116—134 l.
- Turóczi-Trostler, Joseph:** Les Cartésienis hongrois. Paris. 100—125 l.
- Vincze Frigyes, Dr.:** A középfokú kereskedelmi szakoktatás hazánkban és a külföldön a 19. század ötvenes éveitől napjainkig. Studium, 370 l.
- Voinovich, G.—J. Mohácsi:** Madách und Tragödie des Menschen. Georg Vajna und Co. Budapest, Leipzig, é. n. 164 l.
- Hóman-Emlékkönyv.** A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Károlyi Árpád közreműködésével szerkeszti Angyal Dávid. N. 8-r. 443 l.

II. Közérdekű művek.

- Balogh Károly:** Egy pillantás a sztrégovai oroszlánbarlangba. 16 l.
- Jónás Károly:** Egy nagy magyar hadvezér. Szerző kiadása. K. 8-r., 30 l.
- Móra Ferenc:** Utazás a földalatti Magyarországon. Genius-kiadás, 290 l.
- Szinnyei József:** Jó magyarság. (Nyelvművelő füzetek 1. szám.) M. Tud. Akad. kiadása, 20 l.

* A Budapestben megjelent munkáknál a hely, az 1934-ben kiadottaknál az idő, a 8-r.-űeknél az alak megjelölését elhagytuk.

Zolnai Gyula: Van-e szükség nyelvüvelésünk irányítására? (Nyelvművelő Füzetek 2. szám). M. Tud. Akad. kiadása 19 l.
Almanach, Magyar Tudományos Akadémiai, 1934-re. M. T. Akadémia, 254 l.
Erdélyi Szépművészek Céh Emlékkönyve, Révai kiadás. K. 8-r., 75 l.
Munkácsy Mihály képei. Singer és Wolfner. 158 l. (Képreprodukciók.)
Révai Irodalmi Intézet kiadványjegyzéke. Révai-kiadás, 1935. 112 l.
Széchenyi István, Gróf Naplója. IV. k. (1830—1836.) Szerk. és bevezetéssel ellátta Dr. Vizsota Gyula. M. Tört. Társ. N. 8-r. LXXII, 754 l.

III. Regények.

Daykáné Sipos Margit: Magyar mezőkön. Elbeszélések. A nagykőrösi Arany János Társaság kiadása. 159 l.
Erdős Renée: Szentgyörgyvára. Genius kiadás, 350 l.
Gergely Márta: A salakmosó. Pantheon kiadás, 264 l.
Harsányi Zsolt: Ecce homo. (Munkácsy Mihály életének regénye.) I—III. Singer és Wolfner. 312, 304, 344 l.
Herczeg Ferenc: Ádám, hol vagy? Singer és Wolfner. 189 l.
Komáromi János: Zágon felé. Regény Rodostórról. Révai kiadás. 286 l.
Makkai Sándor: Sárga vihar. I—II. Genius kiadás. 327 és 375 l.
Nagyiványi Zoltán: Idegenlégiótól a szovjetunióig. Révai kiadás. 389 l.
Röck Gyula: A fehér Faust. Drámai költemény. 174 l.
Röck Gyula: A karácsony. Kiadja a Ferences Közöny. 80 l.
Röck Gyula: Regnum Marianum. 64 l.
Szeben Klára: Egy leány elindul. Biblioteka kiadás. 278 l.
Szikra: Márta, aki Máriának született. Pallas. 311 (VII.) l.
Wagner Lilla: Julia. Augustus leánya. Lampel R. 310 l.
Zsigray Julianna: Magyar nyár — magyar tél. Singer és Wolfner. 208 és 220 l.

IV. Versek.

Horváth Imre: Örvény felett. Versek. A «Reggel» kiadása, Arad. 46 l.
Harszthy Lajos: Egység a titokkal. Versek. 1933. 127 l.
Röck Gyula: A vég akkordjai. Versek. 94 l.

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI:

CSÁSZÁR ELEMÉR

1. HORVÁTH JÁNOS: Herczeg Ferenc. Második kiadás. 28 l. Ára 80 f.
2. CSÁSZÁR ELEMÉR: A magyar hún-mondák kérdésének mai állása. Harmadik kiadás. 32 l. Ára 80 f.
3. GALAMB SÁNDOR: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből (1867—1892). 32 l. Ára 80 f.
4. CSÁSZÁR ELEMÉR: A Zalán futása. 24 l. Ára 80 f.
5. A XX. század magyar irodalma kritikákban. I. sorozat. Regények és elbeszélések. 64 l. Ára 1 P. 60 f.
6. SZABÓ RICHÁRD: Endrődi Sándor. 35 l. Ára 1 P.
7. KÉKY LAJOS: Gárdonyi Géza. 40 l. Ára 1 P. 20 f.
8. CSÁSZÁR ELEMÉR: Arany János. Második kiadás. 23 l. Ára 80 f.
9. GÁLOS REZSŐ: Legrégibb bibliafordításunk. Második, átdolgozott kiadás. 40 l. Ára 80 f.
10. HARTMANN JÁNOS: Petőfi-tanulmányok. 52 l. Ára 1 P. 60 f.
11. VOINOVICH GÉZA: Gyulai Pál. 20 l. Ára 80 f.
12. GYÖRGY LAJOS: Az erdélyi magyarság szellemi élete. 80 l. Ára 2 P.
13. TÓTH BÉLA: A Kisfaludy-regék utánezatai. 24 l. Ára 80 f.

14. CSÁSZÁR ELEMÉR: Arany János képzelete. 30 l. Ára 80 f.
15. WALDAPFEL JÓZSEF: Balassi költeményeinek kronológiája. 44 l. Ára 1 P. 20 f.
16. ANGYAL DÁVID: Kölcsey Ferenc. 36 l. Ára 1 P. 20 f.
17. SZERB ANTAL: A magyar újromantikus dráma. 32 l. 80 f.
18. GÁLOS REZSŐ: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. 76 l. 2 P.
19. SZINNYEI FERENC: Kisfaludy Károly. 44 l. 1 P. 20 f.
20. ZSIGMOND FERENC: Mikszáth Kálmán. 36 l. 1 P. 20 f.
21. PAPP FERENC: Kemény Zsigmond. 72 l. 1 P. 60 f.
22. ZSIGMOND FERENC: Jósika Miklós. 48 l. 1 P. 20 f.
23. FARKAS GYULA: Az elszakított Felvidék magyarságának szellemi élete. 47 l. 1 P. 20 f.
24. KÉKY LAJOS: Vajda János. 32 l. Ára 1 P.
25. TRENCSENÝ KÁROLY: Arany János és az eposzi közvagyon. 52 l. Ára 1 P. 40 f.
26. PAPP FERENC: Gyulai Pál és Pataki Emília. 24 l. Ára 80 f.
27. BADICS FERENC: Megoldott problémák Gyöngyösi István életrajzában. 24 l. Ára 80 f.
28. ANGYAL DÁVID: Gróf Széchenyi István. 21 l. Ára 80 f.
29. CSÁSZÁR ELEMÉR: A magyar irodalomtörténet száz éves fejlődése 30 l. Ára 80 f.
30. OLÁH GÁBOR: Csokonai. 28 l. Ára 80 f.
31. HORVÁTH CYRILL: Szent László-legendáink eredetéről. 60 l. Ára: 1 P. 60 f.
32. SPENEDER ANDOR: Csiky Gergely, a regényíró. 20 l. 80 f.
33. CSÁSZÁR ELEMÉR: Irodalmunk nemzeti jelleme. 20 l. Ára 80 f.
34. GYÖRGY LAJOS: A Genovéva-legenda és népkönyv története. 36 l. Ára 1 P.
35. CSÁSZÁR ELEMÉR: A középkori magyar vers ritmusa. 76 l. Ára 2 P.
36. SPENEDER ANDOR: Werner Gyula 1862—1926). 24 l. Ára 80 f.
37. GÁLOS REZSŐ: Mikes Kelemen törökországi levelei. 32 l. Ára 80 f.
38. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN: A magyar népszínmű bécsi gyökerei. 20 l. Ára 80 f.
39. ROMHÁNYI GYULA: A magyar politikai vígjáték fejlődése. 52 l. Ára 1 P.
40. CSENGERY JÁNOS: Vergilius a magyar költészetben. 36 l. Ára 1 P. 20 f.
41. HAJAS BÉLA: Vörösmarty Mihály és Perczel Etelka. 24 l. Ára 80 f.
42. WALDAPFEL IMRE: Gyöngyösi-dolgozatok. 32 l. Ára 80 f.
43. CSÁSZÁR ELEMÉR: Arany és utókor. 37 l. Ára 1 P.
44. HARASZTHY GYULA: Irodalomelméleti kérdések a múlt század második negyedében. 68 l. Ára 1 P. 60 f.
45. KARDOS TIBOR: Zrínyi a XVII. század világában. 28 l. Ára 80 f.
46. MOLNÁR PÁL: Berczik Árpád, a drámaíró. 64 l. Ára 1 P. 60 f.
47. GYÖRGY LAJOS: Tártyörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz 44 l. Ára 80 f.
48. KOZOCSA SÁNDOR: Az 1932-ik év irodalomtörténeti munkássága. 54 l. Ára 1 P. 60 f.
49. SOLT S. Andor: A magyar dráma színpadi műformáinak kialakulása a XIX. század első harmadában. (Drámairodalmunk német kapcsolatai 1792-től 1837-ig.) 44 l. Ára 1 P. 20 f.
50. LUKÁCS GÁSPÁR: A magyar társadalmi dráma fejlődése. 66 l. Ára 1 P. 60 f.
51. ELEK OSZKÁR: A Karthausi és forrásai. 36 l. Ára 80 f.
52. ROMHÁNYI GYULA: Dóczy Lajos drámái. 40 l. Ára 1 P.
53. KOZOCSA SÁNDOR: Az 1933-ik év irodalomtörténeti munkássága. 60 l. Ára: 1 P. 60 f.
54. WALDAPFEL JÓZSEF: Heltai Gáspár forrásai. 30 l. Ára 80 f.

PALLAS IROD. ÉS NYOMDAI R.-T., Budapest, V., Honvéd-u. 10.
(Felelős: Tiringner Károly igazgató.) — Távbeszélő: 20-5-67, 20-5-68, 20-5-69.

Az Irodalomtörténeti Közlemények előfizetési ára egy évre 10 P. Egy-egy füzet ára 3 P.